

Parlamentarne volitve in politične razmere v Julijski krajini 1921—1924

Uvod. Vprašanje parlamentarnih volitev leta 1921 in 1924 v Julijski krajini doslej ni bilo proučeno; omejevalo se je le na navajanje skupnih rezultatov, pa še ti so bili največkrat nepravilni.

Ker je bila Julijska krajina sestavni del italijanske države, sem lokalno problematiko morala navezati na splošni zgodovinski razvoj v državi, obravnavanje volitev pa je tembolj zahtevalo pregled upravno-političnega položaja v deželi. Zato so nekatera poglavja obsežnejša, kot je mogoče sklepati iz naslovov. Za boljše razumevanje volitev je bilo potrebno podrobneje opisati razvoj italijanskega volilnega sistema in političnega položaja ob volitvah, karakterizirati fašizem in politične stranke, ki so kandidirale v Julijski krajini, posebej pa delavsko gibanje, ki je v povojnih letih prevladovalo v Italiji.

Zgodovinskih problemov v Julijski krajini med obema vojnama ne moremo popolnoma raziskati in oceniti, ker je arhivsko gradivo večinoma v Trstu, Gorici, Vidmu ali Rimu. Gradivo v državnih arhivih v Italiji pa je po zakonu dostopno šele 30 ali 50 let potem, ko je nastalo. Uradne arhivske vire sem lahko uporabila le za puljsko pokrajino, ker je arhiv puljske prefekture shranjen na Reki. V tem arhivu je mnogo dokumentov splošnega značaja (okrožnice, brzojavke, navodila), ki veljajo tudi za druge pokrajine, mnogo lokalnih poročil in ocen o dogodkih med volitvami pa je v neki meri posredno gradivo tudi za poznavanje razmer na Tržaškem in Goriškem, ki se niso bistveno razlikovale od razmer v Istri. Nekaj dokumentarnega gradiva sem sicer našla tudi drugod, npr. v inštitutu Feltrinelli v Milanu, v arhivu pri Deputazione regionale per la storia del movimento di liberazione v Trstu ali pa v zbirkah, kot sta citirana Manuale ed uso dei deputati della Camera in Raccolta di leggi e decreti, razen teh pa še G. Salvemini, Dal patto di Londra alla pace di Roma in G. Giolitti, Discorsi extraparlamentari. Ti dokumenti pa so bolj splošnega značaja in za volitve v Julijski krajini le v manjši meri uporabni.

Najobsežnejše gradivo za mojo razpravo predstavljajo tedanja časopisna poročila. Različne politične struje v svojih glasilih res pristransko ocenjujejo volitve in rezultate nasprotnih struj, toda same rezultate podajajo objektivno, kakor so bili razglašeni takoj po volitvah. Žal je tudi večina takratnih časopisov shranjena v Trstu, zato so npr. izpadla nekatera manj pomembna glasila — ljudske in socialistične stranke — komunistična pa v času okrog prvih volitev niso izhajala. Razen citiranih časopisov sem uporabila še druge kot na primer »Istarska riječ«, »Novice« in »Spartaco«.

Za splošni politični razvoj v Julijski krajini sem razen arhivskega in časopisnega gradiva uporabljala literaturo. Razen omenjenih del so važna še:

F. Zwitter, Nacionalni problemi Habsburške monarhije; Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem 1861—1918, rokopis; Autori inglesi parlano sul problema della Venezia Giulia; G. Lazzarini, Problemi della Venezia Giulia; V. Rapotec, Praksa Italije s Slovenci in Hrvati; M. Pacor, Confine orientale; F. Milone, Il confine orientale; F. Pagnacco, Il dramma di Trieste nell'urto fra Italia e Slavia; Il fascismo e il martirio delle minoranze, in druge razprave.

Za splošni okvirni pregled sem uporabljala predvsem italijansko zgodovinsko literaturo. Razen citiranih del je potrebno omeniti še tale: P. Alatri, L'Antifascismo italiano; N. Valeri, Da Giolitti a Mussolini; L. Valiani, Dall'antifascismo alla resistenza; R. Zangrandi, Il lungo viaggio attraverso il fascismo; Storia dell'Avanti itd.

Z medsebojno primerjavo podatkov, prognoz, ocen in kritik v časopisih različnih političnih struj in z njihovo primerjavo z arhivskim gradivom in zaključki, ki izhajajo iz volilnih izidov, sem skušala prikazati čim vernejšo sliko tedanjih političnih razmer v Julijski krajini. Mnoga vprašanja, ki so ostala odprta, bo mogoče rešiti v bodočnosti s poglobljeno raziskavo na temelju arhivskega gradiva. Analiza volilnih rezultatov in dogodkov ob volitvah enostransko osvetljuje splošne razmere v prvih povojnih letih v deželi, zato je razprava le prispevek za bodočo sintetično zgodovino Julijske krajine. Zahvaljujem se dr. Vasiliju Meliku za vsestransko pomoč pri delu ter dr. Ivu Juvančiču in drugim, ki so mi dajali nasvete ali podatke.

1. Pregled upravne ureditve in narodnostne razmere v Julijski krajini do leta 1921

Italijanska vojska je v začetku novembra 1918 s pristankom antante zasedla ozemlje Slovenskega primorja in Istre do meje, ki jo je določila londonska pogodba. Zasedeno ozemlje je najprej sestavljalo eno samo upravno-politično enoto, ki jo je upravljal guverner general Petitti di Roreto. Nato pa so v Rimu 4. julija 1919 ustanovili osrednji urad za nove pokrajine¹ (Ufficio Centrale per le Nuove provincie), ki je bil podrejen neposredno ministrskemu svetu, načeloval pa mu je senator Francesco Salata. Ta urad je dobil pooblastila za izvrševanje splošne upravne oblasti v novih pokrajinah in za urejanje odnosov z vrhovnim vojaškim poveljstvom, ki je bilo zasedbena oblast, ter s posameznimi ministrstvi v mejah kompetenc civilne uprave, ki bi jih sicer imela vlada. Po aneksiji naj bi urad pripravil postopen prehod civilnih zadev v novih pokrajinah k pristojnim ministrstvom in poskrbel za upravno-politično ureditev ter za enotnost kriterijev glede uporabe zakonskih, upravnih, ekonomskih in socialnih določil v teh pokrajinah.

Hkrati z osrednjim uradom so ustanovili še posvetovalno komisijo z nalogom, da predhodno pregleduje in nadzoruje zadevne ukrepe posameznih ministrstev. Predsednik komisije je bil predsednik vlade, ki je tudi imenoval člane. Komisija se je delila v sekcijo za jadransko in za tridentinsko področje.² 28. ju-

¹ Mišljene so pokrajine, ki pred vojno niso pripadale italijanski monarhiji, t. j. Venezia Giulia, Venezia Tridentina in Dalmacija; ime nove pokrajine so uporabljali tudi v zakonodaji.

² Kr. odlok z dne 4. VII. 1919, št. 1081, Raccolta di leggi e decreti, III/1919, (citar: Raccolta).

lija je izšel kraljev odlok, ki je izročal civilno upravo izrednima generalnima civilnima komisarjema s sedežem v Trstu in Trentu. Komisarja sta bila neposredno podrejena predsedniku vlade. Prevezela sta vsa civilna polnomočja, ki jih je dotlej imel vojaški guverner.³

Med letom 1920 so se kompetence izrednih generalnih civilnih komisarjev (v Zadru je bil imenovan šele decembra 1919) razširile. Praktično so postali neodvisni od osrednjega urada v Rimu in bili odgovorni edinole vladi.

Po aneksiji je zasedeno ozemlje obdržalo enako upravno razdelitev, kot jo je imelo pod Avstro-Ogrsko; prejšnje okrajne glavarje so nadomestili civilni komisarji, občine pa so povečini prevzeli vladni komisarji namesto prejšnjih županov.

S senžermensko pogodbo 10. septembra 1919 je dobila Italija od Avstrije pravico, da priključi tridentinsko ozemlje in gornje Poadižje, imenovano Tridentinska Benečija (Venezia Tridentina), ki je bilo na severu naseljeno pretežno s prebivalci nemške narodnosti. Od vojvodine Koroške je tedaj dobila iz beljaškega okraja sodni okraj Trbiž in iz radovljiškega občino Belo peč.

S pogodbo, podpisano v Rapallu 12. novembra 1920 med Italijo in kraljevino SHS, je Italija dobila pravico, da anektira dotlej zasedeno ozemlje na vzhodu, naseljeno pretežno s Slovenci in Hrvati. To novo priključeno deželo⁴ so Italijani imenovali »Venezia Giulia«. Ime je uveljavil goriški jezikoslovec Ascoli, ko je bila leta 1866 priključena k Italiji prava Venezia — Benečija. Slovenci so v začetku italijanske okupacije uporabljali prevod Julijska Benečija, kmalu pa se je udomačilo ime Julijska krajina, ki so ga uporabljali do narodnoosvobodilne vojne, ko sta ponovno prevladali imeni Primorska, pozneje Slovensko primorje, in Istra.

Julijska krajina je ob aneksiji obsegala tele avstrijske pokrajine:

1. Goriško-Gradiščansko, 253.670 prebivalcev, razdeljeno v pet političnih okrajev — goriškega, gradiščanskega, sežanskega, tolminskega in tržiškega, skupno 148 občin.

2. Istro, 343.401 prebivalcev, s šestimi političnimi okraji — koprskim, lošinjским, pazinskim, poreškim, puljskim in volosko-opatijskim, vsega 47 občin. Od nekdanje mejne grofije Istra je odpadel le otok Krk in večji del kastavske občine.

3. Trst, mesto z okolico, 238.655 prebivalcev v eni sami občini, ki je imela status dežele.

4. Od vojvodine Kranjske politični okraj Postojno, sodni okraj Idrijo brez občine Žiri, toda z nekaterimi deli občin Grčarevec, Planina in Logatec, 57.414 prebivalcev, vsega 47 občin.

5. Od Koroške sodni okraj Trbiž, 8224 prebivalcev, 7 občin.

Občini Zadar in Lastovo v Dalmaciji z 18.623 prebivalci nista bili sestavni del Julijske krajine, zato ju poslej ne bomo obravnavali.⁵

³ Kr. odlok z dne 22. VII. 1919, št. 1233 in z dne 24. VIII. 1919, št. 1252, Raccolta, 1919.

⁴ Italijanski gospodarsko zemljepisni pojem »regione« prevajamo z deželo, upravno-politični pojem »provincia« pa s pokrajino.

⁵ Število prebivalcev je povzeto po ljudskem štetju 1. XII. 1921.

Celotna Julijska krajina je torej leta 1921 obsegala 908.835 ha z 901.364 prebivalci. Razdeljena je bila na 15 okrajev in 250 občin.

Glede narodnostne strukture tega ozemlja se je mogoče opreti na dvoje uradnih statistik, na zadnje ljudsko štetje pod Avstrijo leta 1910 ter na prvo ljudsko štetje pod Italijo leta 1921. Pri obeh štetjih je bil upoštevan pogovorni jezik prebivalcev, ne pa materin jezik oziroma narodnost. Zato niti štetje leta 1910 ni prikazalo pravilne narodnostne sestave, popisovalci leta 1921 pa so bili še bolj neobjektivni, saj je šlo »za italijansko odrešeno ozemlje — terre redente«.

Po štetju iz leta 1910 je na ozemlju Julijske krajine govorilo slovenski ali hrvatski jezik 466.730 ali 50,2 % prebivalcev. Enajst let pozneje so našeli 349.206 ali 38,7 % Slovanov, od tega 259.044 slovensko in 90.262 hrvatsko govorečih prebivalcev. Število celotnega prebivalstva se je od leta 1910 do 1921 znižalo za 26.682 oseb, kar je bila posledica vojne in emigracije, število slovenskega prebivalstva pa je padlo za 117.429 oseb ali za 11,5 %. Hkrati so leta 1921 našeli 467.308 ali 51,8 % italijansko govorečih, medtem ko jih je štetje leta 1910 ugotovilo 354.908 ali 38,2 %. Razlike so deloma bile res posledica premikov, naseljevanja Italijanov iz notranjosti države, izseljevanja v Jugoslavijo in vojnih žrtev, vendar je bilo pri tem nedvomno odločilno neobjektivno štetje, predvsem v Trstu in Istri.⁶

Poleg slovansko in italijansko govorečih so leta 1921 našeli še 50.589 ali 5,6 % prebivalcev s furlanskim jezikom na področju Goriško-Gradiščanske pokrajine, 4185 ali 0,5 % z nemškim ter 1644 ali 0,2 % z romunskim jezikom. Drugih 28.432 je imelo tuje državljanstvo, od tega je bilo okrog 17.000 Jugoslovanov.⁷

Dr. Lavo Čermelj ocenjuje v razpravi »Bilanca našega naroda za mejami«, da je po prvi svetovni vojni prišlo pod Italijo vsaj za $\frac{1}{5}$ več Slovanov, kot jih je navedla statistika za leto 1921. Celotno število Slovencev in Hrvatov, všteti del priključene Dalmacije in Beneško Slovenijo, ki je pripadala Italiji že od leta 1866, naj bi bilo okrog 600.000.

S pogodbo, podpisano 27. januarja 1924 v Rimu med Italijo in kraljevino SHS, se je ozemlje Julijske krajine povečalo s priključitvijo Reke. Tedaj je pod Italijo prišlo še 1750 ha ozemlja s 45.875 prebivalci.⁸ Od teh je govorilo italijanščino 36.252 prebivalcev; poleg italijanščine je govorilo slovenščino ali hrvaščino 6644 prebivalcev. V navedenih številkah so bili všteti tudi tuji državljanji. Sistem štetja na Reki se je torej razlikoval od štetja leta 1921.⁹ S tem ozemljem se ne bomo ukvarjali, ker je pravomočnost rimske pogodbe nastopila šele po zadnjih parlamentarnih volitvah, ki jih obravnava ta sestavek, in torej Reka ni volila skupno z Julijsko krajino.

⁶ Primerjaj tabelo v prilogi.

⁷ Za demografske podatke primerjaj: L. Čermelj, Slovinci in Hrvatje pod Italijo, Lj. 1938; Bilanca našega naroda za mejami, Lj. 1939; Jugoslovani v Italiji, Glasnik jugoslovenskega profesorskega društva, knj. XIII, zv. 8, april 1933; Politično-upravna razdelitev Julijske krajine v razvojnem pregledu do 31. maja 1927, Luč 1927, l. I; Šlibarjev Polde (Lavo Čermelj), Občevalni jezik v Julijski krajini po ljudskem štetju iz leta 1921, Luč 1930, l. VI; Oko Trsta. Bg. 1945, str. 141—162.

⁸ Po štetju 1. I. 1925.

⁹ Šlibarjev Polde, cit. delo, str. 125—135.

Po priključitvi Julijske krajine k Italiji, so bili tja razširjeni zakoni in uredbe kraljevine, ki so polagoma zamenjali dotlej veljavne avstrijske zakone in odloke ter odloke zasedbene oblasti. Eden prvih zakonov, ki je bil uveljavljen v novih pokrajinah, je bil italijanski zakon o parlamentarnih volitvah.

2. Italijanski volilni zakon

Ministrski svet je 16. novembra 1920 odobril odlok o veljavnosti italijanskega zakona o parlamentarnih volitvah tudi v novih pokrajinah. Še preden lahko govorimo o tem zakonu, se moramo kratko ozreti na dobo bojev za njegov nastanek.

V desetletjih pred prvo svetovno vojno je veljal v Italiji zakon z omejeno volilno pravico. Do leta 1882 je imelo volilno pravico okrog 600.000 oseb ali 2,2 % celotnega prebivalstva. Odvisna je bila od cenusa kakor v večini drugih evropskih dežel. Leta 1882 je bil znižan census in zmanjšana starostna meja volilnih upravičencev od prejšnjih 25 na 21 let. Volilno pravico so pridobili še vsi tisti moški, ki so dobro opravili preizkus osnovnošolskega znanja (pismenost), ali če so imeli naslove, pridobljene s šolami, ali če so bili v državnih službah in na odgovornih mestih. Število volivcev se je zvišalo od 600.000 na okrog 2 milijona ali na 7,4 % celotnega prebivalstva Italije.¹ V prvem desetletju dvajsetega stoletja so se začeli resnejši boji v parlamentu za razširitev volilne pravice. Povzročili so jih socialisti, ki so hkrati podirali ravnotežje dveh dotlej prevladujočih ustavnih struj,² leve in desne.

Število poslancev Italijanske socialistične stranke je dokaj hitro naraščalo. Leta 1895 so imeli 12 poslanskih mest, dobili so namreč 60.000 glasov, dve leti pozneje je število socialističnih glasov naraslo za 100 %, po volitvah leta 1900 so imeli 33 poslancev, leta 1909 pa 42.³ Takrat je zbornica štela 508 poslancev.

Zahteva po uvedbi splošne in enake volilne pravice je bila glavna postavka v programu Italijanske socialistične stranke. V letu 1909 so zahtevo po širši volilni pravici podprli republikanci in struja krščanskih demokratov, medtem ko so bile druge politične struje v parlamentu neopredeljene do tega vprašanja. Socialisti so zahtevali volilno pravico za široke ljudske množice, da bi jim omogočili dostop v politično in upravno življenje države. Ta ukrep bi bil pomemben predvsem za prebivalce zaostalih pokrajin južne Italije, ki so bili zaradi nepismenosti popolnoma izključeni iz političnega razvoja, iz česar je izviral stihijski odpor proti vladnim ukrepom. Poslej so se morale vse vlade spoprijemati s tem vprašanjem. Vlada Luigija Luzattija (31. III. 1910—29. III. 1911) se je že nagibala k popuščanju. Pripravila je načrt, po katerem bi bila volilna pravica razširjena na vse pismene moške, stare nad 30 let. Po tem načrtu bi se število volivcev povečalo od dotedanjih 3 milijonov na okoli 5 milijonov. Opozicija pa je zahtevala radikalnejšo rešitev. V problem je posegel Giovanni Giolitti, voditelj liberalne stranke, mož, ki je več desetletij dajal

¹ Ugo Giusti, *Dai plebisciti alla Costituente*, Editrice Faro, Roma 1945, str. 167 do 177 (citiram: Giusti).

² Liberalni tabor, tvorec ustavnega parlamentarizma, je bil razvejan v več strank in skupin, ki jih italijanska historiografija imenuje s skupnim imenom »partiti costituzionali«; v slovenskem prevodu temu pojmu najbolj ustreza izraz ustavne stranke.

³ Giusti, str. 30, 32, 34.

pečat italijanski politiki. Odločil se je za volilno reformo, ki je v precejšnji meri ustrezala socialističnim zahtevam. Zaradi takega predloga je morala odstopiti Luzattijeva vlada, sledila ji je Giolittijeva in z njo tudi volilna reforma kot temeljna točka vladnega programa.

Splošno volilno pravico so tedaj dobili vsi moški nad tridesetim letom starosti, volilno pravico pa tudi moški, stari nad 20 let, ki so imeli enega od tehle pogojev: opravljeno vojaško službo, končano osnovno šolo ali določeno vsoto letnega davka. Po novem zakonu je imelo volilno pravico okrog 8 in pol milijona Italijanov, namesto dotedanjih treh milijonov, ali 24,5 % celotnega prebivalstva.⁴ S tem zakonom se je Italija uvrstila na šesto mesto v lestvici držav po odstotku volivcev, medtem ko je bila dotlej na sedemnajstem mestu. Širšo volilno pravico so imele le še Avstralija, Finska in Norveška, kjer so imele volilno pravico tudi ženske, ter Grčija in Francija. V vseh drugih državah je bil odstotek volivcev nižji.⁵ V avstrijski polovici avstro-ogrske monarhije, ki ji je tedaj pripadalo ozemlje poznejše Julijske krajine, je imelo po volilni reformi leta 1907 okrog 20 % prebivalcev volilno pravico.

Zakaj je prav tista liberalna struja, ki se je desetletja krčevito oklepala konservativnih načel, vpeljala tako radikalno reformo? Avtor reforme, italijanski državnik Giovanni Giolitti, je v svojih spominih priznal, da so mu mnogi očitali ta korak, češ da je on, Giolitti, vedno vztrajno nasprotoval širjenju političnih pravic in jim je bil zato tak preobrat nerazumljiv. Po Giolittijevem mnenju pa je bil očitek o preobratu le deloma upravičen, ker je vedno zagovarjal načelo o povečanju vpliva množic na javno življenje, tembolj ko so se zaostрила socialna vprašanja. Če delavci niso vključeni v politični in upravni razvoj države, gredo nujno v objem revolucionarnih strank, te pa uspešno izkoristijo to silo prav s pretvezo, da delavski razred nima možnosti, da bi se zakonito boril za svoje pravice, ker nima svojih voljenih predstavnikov. Reforma je bila torej po njegovem mnenju pozitivno delo. Ker bodo množice odslej sodelovale v političnem življenju države, bodo spoznale težave, ki jih ima država pri reševanju njihovih zahtev, in omejitve, ki jih vedno narekuje trenutni položaj, torej bodo nujno postale zagovornik in podpornik ustavnosti. Po drugi strani pa je vsak napredek ljudskih množic državi v korist, zakaj gospodarski napredek in z njim porast državne moči je mogoče doseči le s sodelovanjem celotnega prebivalstva. Če bi vodilni sloji še naprej odklanjali sodelovanje proletariata, bi jih to prej ali slej strlo, torej je zanje bolje, da postanejo pokrovitelji proletarskih pravic ter da z zakoni poskrbe za vsestransko blaginjo delavca; sami od sebe ga morajo poklicati, da prevzame svoje mesto v upravljanju dežele, s tem si pridobe sodelavca namesto nasprotnika, hkrati pa ves razred odtegnejo boju, ki ga vodijo skrajneži. »V zbornici kot v časopisu me napadajo, da se približujem skrajnim strankam, da sem dal socialistom več, kot so si oni upali prositi, kaj šele dobiti; pustiti da bi jih moral, naj si izbojujejo reformo korak za korakom.« Taki očitni niso upravičeni, nadaljuje Giolitti, liberalni stranki in liberalni vladi gre kvečjemu pohvala za ta pomemben korak, nikakor pa ne graja.⁶

⁴ Giusti, str. 177.

⁵ Gusti, str. 38.

⁶ Nino Valeri, *La lotta politica in Italia dall'unità al 1925. Idee e documenti*, Felice le Monier, Firenze 1958, str. 414 in sl.

Novi zakon je bil sprejet 25. maja 1912, zanj je glasovalo 284 poslancev, proti pa 62. Zanj je glasovala večina dotedanjih nasprotnikov reforme pa tudi socialisti, čeprav reforma ni v celoti ustrezala njihovi zahtevi po splošni volilni pravici za vse polnoletne moške in ženske.

V jeseni 1913 je Italija volila svojo poslansko zbornico po novem zakonu. Socialisti, ki so tokrat prvič nastopili ločeno v treh strujah (Italijanska socialistična stranka — ISS, reformisti in neodvisni socialisti), so skupno dobili 79 poslanskih mest, kar 37 več kot leta 1909. Ustavne stranke brez radikalov pa so izgubile 59 mandatov.⁷

Glede volilnega sistema pa novi zakon, dokončno sestavljen v enotnem zakonskem besedilu 26. junija 1913, ni določal bistvenih sprememb. Sistem je ostal večinski, izvoljen je bil kandidat, ki je dobil absolutno večino glasov; državno ozemlje je bilo razdeljeno na majhne enoimenske volilne okraje (collegio uninominale)⁸ kakor je bilo v veljavi od leta 1891. V državi je bilo toliko volilnih okrajev, kolikor je bilo poslanskih mest (508). V vsakem volilnem okraju je bil izvoljen tisti kandidat, ki je dobil več kot polovico vseh veljavnih glasov in več kot eno desetino vseh vpisanih volivcev; če nihče ni dosegel teh pogojev, je prišlo do ožjih volitev med kandidatom, ki sta dobila najvišje število glasov. V primerjavi z volitvami v prejšnjih letih je bil volilni postopek po reformi le v toliko spremenjen, da je bil odstotek vpisanih volivcev, ki ga je moral kandidat doseči, znižan od ene šestine na eno desetino in da so smeli kandidirati le tisti, ki so predhodno predložili najmanj 200 in največ 300 podpisov volivcev. Glasovnica je bila enotna za vso državo, uveden je bil še enoten ovitek (kuverta), ki je zagotavljal tajnost glasovanja (busta Bertolini).⁹

Večinski sistem z enoimenskimi volilnimi okraji, ki je bil splošno uveljavljen v prvih desetletjih ustavnega razvoja, je postal za moderno družbo dvajsetega stoletja neprimeren. V vsakem volilnem okrožju je mogel biti izvoljen zastopnik ene same stranke — večinske, medtem ko manjšina ni mogla dobiti svojega zastopnika v zbornici, razen v primeru ožjih volitev. Izvoljen je bil npr. kandidat, ki je dobil 51 % glasov, kandidat z 49 % glasov pa ne. Teoretično je torej obstajala možnost, da je 49 % volivcev ostalo brez zastopstva v parlamentu. Ob volitvah leta 1913 je npr. 5,014.919 volivcev dobilo 508 poslancev, 1,933.024 volivcev, kar znaša 38,5 % pa nobenega.¹⁰ Z večinskim sistemom je bilo kršeno osnovno pravilo parlamentarizma, naj bodo poslanci zastopniki celotnega naroda. Volilni boj v teritorialno majhnih okrajih se je po sodbi kritikov v Italiji bil v znamenju osebnih simpatij do kandidatov, ne pa za načela, programe in cilje, ki naj bi jih kandidat zastopal. Možne so bile malverzacije in podkupovanja.

Proti takemu volilnemu sistemu in za širšo volilno pravico se je borila Italijanska socialistična stranka tudi še potem, ko je bila leta 1913 uvedena volilna reforma. Še pred koncem prve svetovne vojne so socialistični poslanci v italijanskem parlamentu zahtevali takojšnjo preureditev volilnega sistema.

⁷ Giusti, str. 47.

⁸ Collegio uninominale je enak enoposlanskemu volilnemu okraju na ozemlju Avstro-Ogrske. Izraz »enoimenski« je dobeseden slovenski prevod, ki pa je bil v rabi tudi med primorskimi Slovenci.

⁹ Giusti, str. 169.

¹⁰ Giulio Casalini, *Mentre la camera discute, Critica sociale* I. XXIX, 1919, št. 15, str. 194.

Podprli so jih republikanski poslanci, krščanski demokrati in druge levičarske struje. Razgovori okrog tega problema so bili burni in dolgotrajni, višek so dosegli sredi leta 1919. Tudi desničarskim, konservativnim poslancem je bilo jasno, da po vojni ne bo več mogoče obdržati večinskega volilnega sistema z enoimenskimi volilnimi okraji in da bo treba razširiti volilno pravico zaradi revolucionarnega razporeditve množic. Povečini so presojali to vprašanje s stališča osebnih interesov, iz strahu, da bi izgubili svoj mandat v korist drugih, naprednejših in priljubljenih kandidatov. Ugovori proti zakonskemu osnutku, ki ga je predložila posebna komisija, so bili raznovrstni.

Osrednje vprašanje, ki je razburjalo duhove v italijanski zbornici poleti 1919, pa je bil volilni postopek. Ko je zmagalo proporcionalno načelo, je bilo treba uzakoniti postopek, ki bi to načelo najboljše uveljavil. Po mnenju socialističnih poslancev bi moral novi zakon zadostiti štirim osnovnim načelom: Prvič, volilni okraji naj bodo tako obsežni, da se bo proporcionalni sistem mogoče uveljaviti; vsak okraj naj voli vsaj 10 poslancev; čim večji bo, tem večjo možnost bodo imele posamezne stranke, da dobe toliko poslancev, kolikršna sta njihova moč in vpliv med množico. Drugič, novi zakon mora preprečiti uvedbo mešanih kandidatnih list s kandidati različnih strank in struj. Proporcionalni sistem je smiseln le tedaj, če stranke nastopijo s svojimi programi in načeli; zato mora postopek preprečiti predvolilne koalicije med osebami, ki zagovarjajo različna načela in različne interese. Tretjič, kakršenkoli bo volilni postopek, kršeno ne sme biti načelo tajnosti, svobode in iskrenosti glasovanja, kar je bilo zagotovljeno že ob zadnjih parlamentarnih volitvah s posebnim ovitkom za glasovnico. Četrtoč, treba je doseči, da bo volilni postopek čim bolj preprost. Način glasovanja, štetja glasov in določanja izvoljenih mora biti tak, da ga bodo vsi, tudi nepismeni volivci, na prvi pogled razumeli. Če volivec ne bo razumel celotnega postopka, bo mislil, da so možne poneverbe in kontrola, ta predsodek pa bi že omejeval svobodo glasovanja.¹¹

Parlamentu sta bila predložena dva osnutka volilnega zakona: prvega je izdelala za to imenovana komisija, drugega pa skupina socialistov pod predsedstvom Turatija. Osnutka sta se razlikovala le v podrobnostih glede tolmačenja posameznih členov, kar je ponovno povzročilo ostre govorniške spopade.

Poslanska zbornica je 15. VIII. 1919 izglasovala člene, ki so zamenjali člene v zakonu iz leta 1913. Enotno besedilo novega zakona (*Legge elettorale politica*) je bilo uveljavljeno 2. septembra 1919; vključevalo je člene zakonskega besedila iz leta 1913, ki so ostali v veljavi, in popravke, ki so bili sprejeti 16. decembra 1918 in 15. avgusta 1919.¹²

Po novem zakonu so dobili volilno pravico vsi moški, stari nad 21 let, voliti pa niso smeli podoficirji in vojaki, ki so bili pod orožjem.¹³ V volilne imenike so bili vpisani tudi tisti, ki so se udeležili vojne, čeprav še niso izpolnili 21. leta starosti.¹⁴

Poglavitna sprememba novega volilnega zakona je bilo načelo proporcionalnega zastopstva, kar je zahtevalo izvolitev kandidatnih list namesto prejš-

¹¹ Govor Turatija v zbornici 7. VIII. 1919, *Critica sociale* 1919, str. 231.

¹² Zakon št. 1495, *Manuale ad uso dei Deputati al Parlamento Nazionale XXVI legislatura*, Rim, 1921 (citiram: *Manuale*); primerjaj še Ugo Giusti, cit. delo in Guido Boncompagni, *La Riforma elettorale*, G. Nerbini, Firenze 1919.

¹³ Čl. 2 in 3.

¹⁴ Zakon, sprejet 16. XII. 1918, čl. 125 enotnega besedila.

njih posameznikov. Iz tega je sledilo povečanje volilnega okrožja, ki je moralo obsegati eno ali več pokrajin (provinc). Biti je moralo tolikšno, da mu je bilo prisojenih vsaj deset poslanskih mest.¹⁵ Le za prve volitve so dovolili tudi manjša volilna okrožja z najmanj petimi poslanskimi mesti.¹⁶ Začasne meje okrožij za prve volitve je določila posebna komisija, ki jo je imenovala vlada, medtem ko je bila določitev stalnih meja volilnih okrožij prepuščena novozvoljeni poslanski zbornici.¹⁷ Po mnenju naprednejših elementov, zagovornikov reforme, naj bi bila okrožja čim večja, najbolje kar v mejah geografsko-gospodarskih enot — dežel (regioni), kar bi šlo v prid pravilnemu sorazmerju parlamentarnega zastopstva.

Naslednja važna sprememba volilnega zakona je bil volilni postopek. Volivci so lahko oddali dva različna glasova: za kandidatno listo (stranko) in posebej za določeno osebo — kandidata. Ta drugi glas pa je mogel biti prednostni — preferenčni ali dodatni. Praktično je glasovanje potekalo takole: volivec je dobil glasovnico z znakom neke stranke, ki so mu jo ponavadi izročili sami zastopniki stranke že predhodno na domu. Če je oddal glasovnico prazno, je oddal glas za tisto kandidatno listo ali stranko, če pa je na glasovnico napisal še ime kandidata iste stranke, je bil to prednostni glas, ki je služil za določitev vrstnega reda izvoljenih poslancev. Volivec je torej volil stranko, pa tudi posameznega kandidata. Namesto prednostnega glasu pa je lahko napisal na glasovnico dodatni glas (voto aggiunto), se pravi, da je napisal ime nekega kandidata, ki ni pripadal voljeni listi, temveč neki drugi listi oziroma stranki. To pa je mogel storiti le v primeru, da lista, za katero je glasoval, ni bila blokirana, da ni imela vpisanih toliko kandidatov, kot je bilo določenih mandatov za tisto okrožje. Volivec ni smel na glasovnici vpisati hkrati prednostnega in dodatnega glasu. Zakon je namreč določal, da sme vpisati en prednostni glas v okrožju, ki voli 5 poslancev, dva tam, kjer je voljenih 6 do 10 poslancev, tri, če je poslancev 11 do 15, in štiri preferenčne glasove, če je okrožje volilo nad 15 poslancev. Število dodatnih glasov na posamezni listi pa je smelo biti le tolikšno, da je neblokirana lista dosegla število predvidenih mandatov, sicer so bili vsi glasovi neveljavni.¹⁸ Če je npr. na neki listi bilo le 12 kandidatov namesto 13, je volivec smel nanjo vpisati eno samo dodatno ime, čeprav so bili dovoljeni trije prednostni glasovi.

Zaradi teh določil je nujno nastala sprememba tudi v načinu štetja glasov. Najprej so sešteli glasove, oddane za listo, ki so sestavljali tako imenovano volilno število (cifra elettorale). Od tega je bilo odvisno število mandatov, ki jih je dosegla neka lista. Posebej so šteli prednostne glasove, ki so sestavljali individualno število (cifra individuale). Volilno število je bila vsota glasov, oddanih za določeno listo. Dobili so ga tako, da so sešteli glasovnice z enakim volilnim znakom in k temu prišteli še količnik od dodatnih glasov, ki so jih dobili kandidati tiste liste na drugih neblokiranih listah. Količnik od dodatnih glasov pa so dobili tako, da so vsoto dodatnih glasov delili s številom poslan-

¹⁵ Čl. 407. Ker so bile volilne enote po novem zakonu obsežnejše, jih imenujemo volilna okrožja, za enote po starem zakonu pa je ustrežnejši izraz volilni okraj.

¹⁶ Čl. 127.

¹⁷ Čl. 126.

¹⁸ Čl. 72.

cev, predvidenih za določeno okrožje.¹⁹ Ko so ugotovili število glasov, ki so jih dobile posamezne liste, je bilo treba določiti še število mandatov, ki so pripadali vsaki listi. Uporabljali so d'Hondtov sistem količnikov. Volilno število vsake liste so delili s številkami 1, 2, 3, ... do števila predvidenih mandatov. Tako dobljene količnike za vse liste so razporedili po velikosti in oddelili toliko najvišjih, kolikor je bilo predvidenih mandatov. Najnižji količnik izmed odbranih je bil skupna mera in vsaka lista je dobila toliko poslanskih mest, kolikorkrat je njeno volilno število vsebovalo ta količnik. Če po tej razdelitvi niso bili porazdeljeni vsi mandati, so preostale mandate dali tistim listam, ki so imele po delitvi z najnižjim količnikom najvišji ostanek.

Vzemimo za primer goriško volilno okrožje, ki mu je bilo dodeljenih 5 mandatov. Posamezne liste so dobile naslednja volilna števila (število glasov):

JNS	Blok	KSI	Soc.	Rep.	Pop.
34.640	4.774	10.112	4.291	1.408	2.526

Če ta števila postopoma delimo do števila predvidenih petih mandatov, dobimo naslednje količnike:

Divizor	JNS	Blok	KSI	Soc.	Rep.	Pop.
1	34.640	4.774	10.112	4.291	1.408	2.526
2	17.320	2.387	5.056	2.145	704	1.263
3	11.546	1.591	3.370	1.430	469	842
4	8.660	1.193	2.528	1.072	352	631

Debelo tiskanih je pet najvišjih količnikov. Najnižji je 8660 na listi JNS. S tem količnikom, ki je skupna mera, delimo volilna števila posameznih list:

JNS	34.640 : 8.660 = 4	ostanek 0
blok	4.774 : 8.660 = 0	ostanek 4.774
KSI	10.112 : 8.660 = 1	ostanek 1.452
soc.	4.291 : 8.660 = 0	ostanek 4.291
rep.	1.408 : 8.660 = 0	ostanek 1.408
pop.	2.526 : 8.660 = 0	ostanek 2.526

Tako smo razdelili vse mandate. Štirje so pripadli listi Jugoslovanske narodne stranke — JNS, eden pa Komunistični stranki Italije — KSI. Liste Italijanskega nacionalnega bloka, Italijanske socialistične stranke, Italijanske republikanske stranke in Italijanske ljudske stranke niso imele tolikšnega volilnega števila, da bi dosegle najnižji količnik. Zato niso dobile nobenega mandata.

Individualno število glasov za posameznega kandidata so izračunali tako, da so sešteli prednostne glasove, ki jih je dobil posamezen kandidat, in prišteli glasove, ki jih je prejela njegova lista. Tej vsoti so prišteli še dodatne glasove, ki jih je morda dobil kandidat na listah drugih strank. Individualna števila so rabili za določitev vrstnega reda izvoljenih na določeni listi. Če sta imela dva kandidata enako individualno število glasov, je pripadal mandat tistemu, ki je bil po vrstnem redu prvi na listi.²⁰ S sistemom individualnih glasov je

¹⁹ Ta količnik od dodatnih glasov nima ničesar opraviti z d'Hondtovim količnikom.

²⁰ Čl. 84.

odpadla potreba nadomestnih volitev, kadar je bilo poslansko mesto izpraznjeno zaradi odpoklica ali smrti poslanca. V takem primeru je postal poslanec, kdor je na isti listi dosegel naslednje najvišje individualno število glasov.

Socialistična stranka in njeni poslanci so največ oporekali določilo o dodatnih glasovih, s katerimi je bilo mogoče spremeniti realne rezultate neke stranke. Ta tako imenovani »panachage« (možnost, da eni listi dodajajo imena z drugih list) je bil tarča Turatijevih napadov, zakaj s »panachagem« je bilo kršeno načelo proporcionalnega zastopstva. Neka politična stranka ali skupina sicer ni mogla z dodatnimi glasovi zmanjšati nasprotnikovega volilnega števila, pač pa je lahko izboljšala svoj rezultat, če je le imela kandidata, ki je bil priljubljen in so volivci zapisovali njegovo ime na druge neblokiranje liste. Vsak tak dodatni glas za posameznega kandidata je pomenil določen odstotek glasov za listo, na kateri je kandidiral. Po zakonu je bila sicer ta možnost zelo majhna, saj so dodatni glasovi bili mogoči samo na neblokiranih listah, vsaka stranka pa je z blokiranje liste lahko zavarovala svoje rezultate. Na volitvah leta 1919 in 1921 dodatni glasovi dejansko niso imeli nikakršne vloge.

Druga določila volilnega zakona so bila manj pomembna in enostavnejša. Člen 52 je določal, da mora stranka predložiti svojo kandidatno listo le, če zbere najmanj 300 in največ 500 podpisov volilnih upravičencev, vsak volilni upravičenec pa je smel podpisati le eno listo. Število kandidatov ene liste ni smelo presežati števila za tisto okrožje določenih mandatov. Kandidat ni smel kandidirati v istem okrožju na dveh ali več listah, pač pa je smel kandidirati hkrati v dveh volilnih okrožjih na listi iste stranke.²¹ Če je bil izvoljen v obeh okrožjih, se je moral odločiti za eno poslansko mesto.²² Kandidatne liste in glasovnice so bile označene samo z znakom, ki si ga je izbrala vsaka stranka in je ponavadi ponazarjal načela tiste stranke. Dovoljena ni bila nobena druga označba, številka ali ime.²³

3. Parlamentarne volitve v Italiji leta 1919

Prve povojne volitve za italijansko zbornico so bile 16. novembra 1919, dobra dva meseca potem, ko je bil uzakonjen proporcionalni volilni sistem. Italija je bila razdeljena na 54 volilnih okrožij namesto prejšnjih 508 okrajev. Volili so 508 poslancev, tj. enega na približno 70.000 prebivalcev. Večinoma so nova volilna okrožja obsegala po eno provinco — pokrajino, tj. eno upravno-politično teritorialno enoto; v desetih primerih sta bili združeni v eno volilno okrožje po dve pokrajini, v dveh primerih pa tri in štiri pokrajine. V 32 okrožjih so volili 5 do 9 poslancev, v 22 okrožjih pa deset ali več.¹

Zakon je določal, da mora vsako volilno okrožje imeti najmanj deset poslanskih mest, toda hkrati je dovoljeval za prve volitve po novem sistemu odstop od tega določila predvsem zaradi tehničnih razlogov. Preurejanje volilnih okrožij je zahtevalo mnogo časa, doba za razpis volitev pa je bila izredno kratka. Šele za naslednje volitve, ki so bile maja 1921, je obveljalo načelo obsežnejših volilnih okrožij.

²¹ Čl. 52.

²² Čl. 103.

²³ Čl. 57.

¹ Kr. odlok št. 1576 z dne 10. IX. 1919. Raccolta, IV/1919, str. 3317.

Število vpisanih volivcev se je dvignilo na 10,239.326 ali 27,3% celotnega prebivalstva, medtem ko jih je bilo leta 1913 8,443.205 ali 23,2%. De iure je sicer imelo volilno pravico 11,115.441 prebivalcev, tj. 30,8%, toda okrog 800.000 oseb je ni moglo izkoristiti, bodisi da so bili pod orožjem, v emigraciji ali pa so bili iz drugih razlogov izločeni iz trenutnih volilnih seznamov.² Udeležba na volitvah pa je v primeri z letom 1913 padla od 60,4% na 56,6% volilnih upravičencev,³ vendar je bila absolutna udeležba leta 1919 višja kot leta 1913, ker je bilo število volilnih upravičencev višje. Leta 1919 je bilo okrog 670.000 veljavnih glasov več.

Vsa okrožja so predložila 283 kandidatnih list z 2141 kandidati, od katerih jih je le 312 že imelo poslanski mandat v prejšnji zbornici. Leta 1913 je 38,5% volivcev ostalo brez parlamentarnega zastopstva zaradi sistema absolutne večine, leta 1919 je ta odstotek padel na 6,3, kar pomeni, da je pri desetih milijonih volivcev in 5,684.833 veljavnih glasovih bilo le 360.042 neučinkovitih glasov, oddanih za liste, ki niso dosegle potrebnega količnika za poslanski mandat.⁴ To je bila glavna pozitivna posledica proporcionalnega sistema. Druga važna sprememba, ki jo je povzročil novi zakon, pa je nastala v parlamentu samem, katerega sestava se je temeljito spremenila. Na to spremembo so vplivali tudi drugi činitelji, predvsem povojno revolucionarno razpoloženje množic, ki so glasovale za Italijansko socialistično stranko in ji priborile prvo mesto v parlamentu, na drugi strani pa udeležba prve katoliške stranke (Partito Popolare Italiano), ki je privabila glasove versko nastrojenih množic in dosegla drugo mesto.

Italijanska socialistična stranka — ISS (Partito Socialista Italiano — PSI) je bila ob koncu prve svetovne vojne dobro organizirana in je imela močan položaj med delovnimi množicami. Za dokaz njene moči zadostuje že primerjava nekaterih statističnih podatkov.

Pred vojno je ISS štela okrog 50.000 članov, v začetku leta 1919 je njihovo število naraslo na 87.000, dve leti pozneje pa na 216.377.⁵ Še vidnejša je bila moč strokovnih delavskih organizacij, ki so bile popolnoma pod vplivom socialistične stranke. Splošna konfederacija dela (CGL — Confederazione generale del lavoro) se je od leta 1913, ko je štela okrog 300.000 članov, pomnožila do začetka leta 1919 za trikrat in dosegla 1 milijon vpisanih,⁶ konec leta 1920 pa je štela kar 2,300.000 članov,⁷ vključenih v najrazličnejše sindikate ali strokovne zveze.

Gibanje teh organiziranih množic se je močneje razvilo že ob koncu vojne in bilo na višku konec leta 1920. V letu 1919 je bilo 208 stavk kmetijskih delavcev in 1663 stavk industrijskega delavstva, v letu 1920 pa je bilo 189 stavk

² V Italiji so pred volitvami pripravili več različnih volilnih imenikov, da so imeli evidenco tudi o tistih volilnih upravičencih, ki jim je bila po zakonu začasno odvzeta ali onemogočena pravica glasovanja.

³ Valentino Foti, *Introduzione alla sociologia elettorale*, *Politica e società*, I. I. 1955, št. 2, str. 100 in Giusti, str. 177—178.

⁴ Prim. Giusti, str. 64 in sl.

⁵ Giorgio Galli, *Storia del Partito Comunista Italiano*, ed. Schwarz, Milano 1958, str. 23 in 46 (citiram: Galli).

⁶ Galli, str. 23.

⁷ Palmiro Togliatti, *Il Partito Comunista Italiano*, Nuova Academia Editrice, Milano 1958, str. 34 (citiram: Togliatti).

v kmetijstvu in 1881 stavk v industrijskih obratih.⁸ Leta 1920 je Italijanska socialistična stranka na volitvah za občinske in pokrajinske svete zmagala v 2162 občinah in v 25 pokrajinah.⁹

Razlogi za tolik vzpon delavskega gibanja, ki je preraslo v revolucionarne boje, so bili različni. Močan je bil vpliv oktobrske revolucije in vpliv revolucionarnih vrenj v premaganih državah v Evropi; Italija je sicer spadala v vrsto držav zmagovalk, toda ni se mogla uvrstiti med svetovne imperialistične sile, ker je bila le pastorka Anglije in Francije. Vojna je razgalila šibkost državnih temeljev, ki so sloneli na nasprotjih, izhajajočih iz časov zedinjenja, in povzročila odpor množic proti vladajočemu razredu in družbeni ureditvi, ki se je pokazal že med vojno in po vojni nezadržno napredoval. Delavske množice so bile predvsem na severu močno navezane na socialistično stranko in dobro organizirane v strokovnih zvezah, gospodarsko bazo pa so imele v delavskih zadrugah, ki so razvijale integralno kooperacijo. V večletnih ekonomskih bojih so si pridobile izkušnje in odpornost. Skratka, vse je kazalo, da bo izbruhnila revolucija in da bo delavski razred prevzel oblast. Za ta preobrat pa vodstvo delavskih organizacij ni bilo pripravljeno.

Ob koncu vojne je bil razkol v socialistični stranki že na dlani. Reformistična Turatijeva struja se je zavzemala za tradicionalno reformistično pot, medtem ko je direkcija stranke z večino glasov sklenila, da se bo borila za socialistično republiko in diktaturo proletariata. Vmes je bilo stališče Splošne konfederacije dela, ki je zahtevala konstituanto. Ko se je leta 1919 začel volilni boj, je strankino vodstvo opustilo najbolj radikalne teze in se odločilo za dotedanji koncept o zakoniti poti do oblasti.¹⁰ Na tej osnovi je socialistična stranka poslednjič nastopila enotno. Od leta 1912 je sicer obstajala izven socialistične stranke še skupina socialističnih disidentov, imenovanih reformisti, ki je nastopila ločeno že na volitvah leta 1913, vendar je bil njen vpliv v letu 1919 šibkejši kot pred šestimi leti; struja je bila omejena na skupino parlamentarcev in v ljudskih množicah ni nikdar imela zaslombe. V takih okoliščinah, za katere moremo trditi, da so bile povoljne, je šla Italijanska socialistična stranka na volitve novembra 1919 in dobila 1.834.792 glasov ali 32,3% vseh oddanih glasov in 156 poslanskih mest, medtem ko je v letu 1913 imela v zbornici 52 poslancev, ki so bili izvoljeni s 17,7% vseh oddanih glasov. Socialistični disidenti so leta 1919 kandidirali pod dvema različnima imenoma kot socialni reformisti-unionisti in kot neodvisni socialisti. Prvi so dobili 6, drugi pa enega poslanca, medtem ko so po volitvah 1913 imeli prvi 19, drugi pa 8 poslancev.¹¹

Italijanska socialistična stranka je bila tako dobro organizirana in razširjena v vseh italijanskih deželah, da je mogla predložiti svoje kandidatne liste v enainpetdesetih volilnih okrožjih s skupno 477 kandidati; le v treh (Avellino, Campobasso in Cosenza v južni Italiji) ni imela upanja na uspeh in ni kandidirala.

Na volitvah leta 1919 je nastopila še druga stranka, ki je dosegla skoraj tolikšen uspeh kot ISS. To je bila Italijanska ljudska stranka (Partito Popolare

⁸ Ignazio Silone, Fašizam — njegov postanek i razvitak, Zagreb 1935, str. 54 (citiram: Silone). Prim. še Galli in Togliatti, cit. dela.

⁹ Togliatti, str. 35.

¹⁰ Prim. Angelo Tasca, Nascita e avvento del Fascismo, Firenze 1950, str. 30 (citiram: Tasca).

¹¹ Giusti, str. 46, 47.

Italiano — PPI), ustanovljena januarja 1919. Nastala je na že pripravljenem terenu katoliških množic. Članstvo in podporo je dobila predvsem iz vrst kmečkega prebivalstva, iz tistih slojev, ki jih socialistična stranka še ni znala pridobiti. V nekaj mesecih je postala skoraj tako pomembna kot socialistična; imela je tudi svoje strokovne organizacije. Dolej v Italiji sploh ni bilo nobene klerikalne politične organizacije. Papež je zaradi spora med papeško in italijansko državo katoličanom celo prepovedal udeležbo na volitvah. Kot skupine pa so klerikalci vseeno nastopali na volitvah; 1909 so dobili 24 poslanskih mest, leta 1913 pa 29. Šele z ustanovitvijo ljudske stranke so katoliške množice stopile v politično življenje in postale njegov sestavni del. Ta pozitiven korak pa je imel hkrati negativne posledice. Povzročil je diferenciacijo med delovnimi množicami in odvzel socialistični stranki široko torišče delovanja predvsem na deželi. Ljudska stranka, ki jo je v začetku podpiral Vatikan, je bila ustanovljena kot protitež socialistični stranki in to reakcionarno vlogo je v poznejših letih v celoti izpolnila.¹²

Za volitve leta 1919 je bil program ljudske stranke napreden in zlasti za male posestnike privlačen. Vseboval je zahteve po pravičnih državnih mejah in nasprotoval imeprialističnim težnjam; zagovarjal je Wilsonovih 14 točk, glede notranje politike pa široko svobodo veroizpovedi, socialno, agrarno in šolsko reformo, novo delavsko zakonodajo, pokrajinsko in občinsko avtonomijo, volilno reformo s proporcionalnim sistemom in volilno pravico za ženske.¹³ Italijanska ljudska stranka je torej bila po programu demokratična in napredna, v dani situaciji pa popolnoma reakcionarna, saj je zaježila uspehe socialistične stranke in bila zavora revolucionarnemu poletu ter neposreden podpornik kapitalistične družbene ureditve.¹⁴ Takšna stranka je tudi mogla samostojno kandidirati v enainpetdesetih volilnih okrožjih z enotnim volilnim znakom podobno kot socialistična. Imela je 404 kandidate, dobila je 1,167.445 glasov ali 20,5 % in 100 poslanskih mest. Bila je druga najmočnejša stranka v parlamentu.

Druge politične struje in stranke so močno zaostajale za socialistično in ljudsko stranko. Ustavne stranke pa so v primerjavi z letom 1913 celo nazadovale.

Iz naslednje tabele so razvidni volilni rezultati v Italiji leta 1919.

Stranka ali lista	Število glasov	Odstotek veljavnih glasov	Število izvoljenih
liberalna	490.381	8,6	41
demokratična	622.310	10,9	60
radikalna	110.697	2,0	12
liberalci, demokrati, radikali v blokih	904.195	15,9	96
ljudska	1.167.354	20,5	100
socialistična	1.834.792	32,3	156
republikanska	53.197	0,9	4
socialisti reformisti	82.172	1,5	6
neodvisni socialisti	33.938	0,6	1
bloki levice	65.421	1,2	5
ekonomska	87.450	1,5	7
bojevniška	232.923	4,1	20

¹² Prim. Tasca, str. 90—91.

¹³ Carlo Morandi, *I Partiti Politici nella Storia d'Italia*, Le Monnier, Firenze 1957, str. 87.

¹⁴ Prim. Silone in Tasca, cit. deli.

Primerjava z letom 1913 je težja, ker so se stranke pregrupirale, razcepile ali preimenovala. Približno sliko si lahko ustvarimo, če jih združimo po politični pripadnosti, kakor je razvidno iz naslednje tabele:

	Število glasov		Odstotek glasov		Število izvoljenih	
	1913	1919	1913	1919	1913	1919
Ustavne stranke (liberalci, demokrati, radikali, konservativci)	3,694.307	2,127.583	74	37	412	209
Levičarske stranke (republikanci, neuraadni socialisti, bojvnik)	437.208	555.101	9	10	44	43
Socialistična stranka	883.409	1,834.792	18	32	52	156
Ljudska stranka	—	1,167.354	—	20	—	100
	5,014.921	5,684.833	—	—	508	508

Levičarske stranke brez socialistov so po vojni obdržale precej enake pozicije kot leta 1913; pri tej skupini je primerjava najbolj kočljiva, ker so te struje v dobi osmih let najbolj spreminjale svojo fizionomijo s spojitvami in cepitvami. Desničarske ustavne stranke so izgubile nad polovico mandatov v korist socialistov in nove ljudske stranke. Pri tem je treba upoštevati še večjo volilno udeležbo oziroma širšo volilno pravico, kar je bilo tudi v korist naprednejših levičarskih strank, po drugi strani pa dejstvo, da sta samo socialistična in ljudska stranka nastopili popolnoma samostojno in sta torej tvegali več kot druge stranke, ki so se v nekaterih volilnih okrožjih povezovale, da bi dosegle boljše rezultate. Ko so bili kandidati izvoljeni, so se v zbornici združevali v skupine (klube) glede na nazorsko pripadnost, zato so volilne koalicije hitro po volitvah razpadle. Število poslancev v posameznih parlamentarnih skupinah pravilneje odraža politični položaj v deželi kakor volilni rezultati, tembolj ker so se te skupine tudi spreminjale v skladu s splošnimi političnimi spremembami ali s spremembami v strankah samih. V začetku leta 1921 so bili poslanci takole razporejeni:

Parlamentarne skupine

demokratični liberalci	91 članov
liberalci	23 članov
radikali	57 članov
liberalna struja Rinnovamento	33 članov
socialisti reformisti	21 članov
republikanci	9 članov
popolari	99 članov
socialisti	137 članov
komunisti	17 članov
mešana skupina	15 članov

Mešani skupini so se po volitvah leta 1921 priključili poslanci slovenske in nemške narodnosti, izvoljeni v Julijski krajini in v Tridentinski Benečiji.¹⁵

V državah zmagovalkah so v povojni dobi prevladovala nacionalistična buržoazna sila, v premaganih državah revolucionarne sile, v Italiji pa so prve povojne volitve bile izraz svojstvenih razmer. Ustvarile so rdeče-bel parlament s stošestinpetdesetimi socialisti in stotimi klerikalci. Z volitvami leta 1919 so

¹⁵ Vsi statistični podatki so iz Giusti, str. 46, 47, 71, 72, 75.

množice izpovedale svoj odpor do vojne oziroma do vladajočega razreda, ki jih je pahnil vanjo in težnjo po socialni pravici, zato so volile socialiste in popolare.¹⁶

Socialistična revija »Critica sociale« je po volitvah ugotavljala, da je v volilnem boju socialistična stranka dosegla nepričakovan uspeh. Tolikšnega niti sami socialisti niso predvidevali. Tisk meščanskih strank je zaman iskal najrazličnejše razloge za ta uspeh in hkrati opravičila za poraz buržoazije. Sicer pa je liberalna stranka po mnenju socialistov v tej igri morala izgubiti zaradi svoje medvojne in povojne politike. »Dokazala je, da je brezvestna, da si ni svesta niti sebe niti poslanstva, ki ga ima v zgodovini svoje dežele. Odobraval je intervencijo in vojno, ne da bi bila sama v to prepričana; ljubkovala je nacionalizem pa ni razumela in čutila drugega kot liberalni estetizem... v vojni je iskala samo vojno proti nam (socialistom, op. M. K.) in priliko, da nas stre. V dnu duše germanofilska je vzklikala proti centralnim silam, v resnici pa je bolj sovražila socialiste kot Nemce... Govorance, rože in obljube je razsipala bojevnikom, toda delavcem je nudila le mržnjo in jih poskušala odriniti nazaj na pot njihove dotedanje organizacije in pridobitev.« Končno je liberalna stranka postala eksponent tistih slojev, ki so se pripravljali za obrambo lastnih individualnih interesov.¹⁷

Proporcionalni volilni sistem je ustvaril tako parlamentarno predstavništvo, ki je vsaj aritmetično odražalo moč političnih sil v deželi. Preprečil je uporabo osebnih in lokalnih vplivov, preprečil pa je tudi, da se država ni razdelila na dva dela, kar bi se zgodilo s prejšnjim večinskim sistemom, in sicer na južni, kjer bi prevladovali liberalno-demokratski poslanci, in na severni, kjer bi zmagovali socialisti in popolari. Proporcionalni sistem je dokončno razkril krizo, ki jo je preživljala Italija v prvi povojni dobi.¹⁸

Poslanska zbornica, kakršna je nastala novembra 1919, ni dolgo delovala. Po zakonu je imela sicer štiriletno zakonodajno dobo, toda ta po vrstnem redu XXV. italijanska legislativa je delovala samo eno leto in pet mesecev, nakar je bila razpuščena prav zaradi premočnega socialističnega zastopstva.

4. Volilni zakon za nove pokrajine

Po členu 20 volilnega zakona oziroma popravka zakona z dne 15. avgusta 1919 je bila vlada pooblaščen, da uveljavi zakon za politične volitve v pokrajinah, ki bodo anektirane z mirovno pogodbo, ter določi datum volitev v parlament, meje volilnih okrožij in število mandatov. 18. novembra 1920 je bil sprejet zakon za volitve v novo priključenih pokrajinah, ki je v Julijski krajini začel veljati po uradni aneksiji 14. januarja 1921.¹

V Julijski krajini in v Tridentinski Benečiji je bila uporaba volilnega zakona povezana z vprašanjem državljanstva prebivalcev teh pokrajin. Poslance zakona italijansko zbornico so smeli voliti le italijanski državljani, zato je bil volilni zakon 30. decembra 1920 dopolnjen z določili o pridobitvi italijanskega držav-

¹⁶ Prim. Tasca, str. 86.

¹⁷ Giacomo Zibordi, Dopo la lotta elettorale, Critica sociale, 1919, št. 23, str. 319–320.

¹⁸ Prim. Morandi, cit. delo.

¹ Kr. odlok št. 1655.

ljanstva.² Prebivalci Julijske krajine so lahko postali italijanski državljani na tri različne načine: avtomatično (di pieno diritto — s polno pravico), z opcijo, ali pa jim je državljanstvo podelila pokrajinska politična oblast. V prvo skupino so spadali vsi, ki so bili na anektiranem ozemlju rojeni in tja pristojni pred 25. majem 1915.³ Tisti, ki so dobili domovinsko pravico na tem ozemlju kasneje in tisti, ki so jo dobili zgolj zaradi svoje službe ne glede na čas, niso postali avtomatično italijanski državljani, le-ti so imeli pravico do opcije. Optirali so lahko tudi vsi, ki so kdajkoli imeli domovinsko pravico na tem ozemlju, ali katerih oče ali mati sta bila tja pristojna, tisti, ki so služili med vojno v italijanski armadi, in tisti, ki so bili italijanske narodnosti, pa so imeli domovinsko pravico na kakem drugem ozemlju bivše Avstro-Ogrske. Rok za opcijo je bil 15. julij 1921, leto dni odtlej, ko je dobila veljavo senžermenska pogodba.

Za prebivalce, ki se niso mogli uvrstiti ne v prvo ne v drugo skupino, je obstajala možnost, da pridobijo italijansko državljanstvo s prošnjo na pokrajinsko upravno-politično oblast. K prošnji so morali priložiti dokaze, da so bivali na anektiranem ozemlju nepretrgoma vsaj 20 let, ali da so imeli na tem ozemlju deset let v posesti nepremičnine, ali deset let opravljali tu svoj poklic, obrt ali trgovino, ali pa da so bili rojeni na tem ozemlju. Morali so znati italijanščino in imeti zagotovilo katerekoli občine na anektiranem ozemlju, da bodo sprejeti v občinsko zvezo po pridobitvi italijanskega državljanstva.⁴

Volilni zakon za nove pokrajine je predvideval, da se lahko vpišejo v volilne imenike tudi dotedanji italijanski državljani — »regnicoli«. Tako so se imenovali tisti prebivalci Julijske krajine, ki so se preselili tja iz notranjosti Italije, bodisi pred vojno ali po njej in so bili vpisani v seznam prebivalstva kake občine v starih mejah Italije. Pod avstro-ogrsko oblastjo »regnicoli« niso imeli volilne pravice, ker so bili italijanski državljani. Ocenjujejo, da jih je bilo pred vojno okrog 25.500, po vojni pa okrog 40.000; od teh je bilo vsaj 10.000 volilnih upravičencev. Po predvidevanju italijanskega nacionalističnega tiska bi njihovo število zadostovalo za ravnotežje slovanskim volivcem, ki bi to pravico dobili z opcijo.⁵ Zato je vsestranska kampanja italijanske nacionalistične struje težila za doslednim vpisom vseh »regnicolov« v volilne imenike. Volilno pravico so po zakonu dobili italijanski državljani v Julijski krajini, ki so pred vojno stalno bivali na anektiranem ozemlju in so se vsaj tri mesece pred uveljavitvijo odloka o volilnih imenikih za stalno vrnili tja, in tisti, ki so se za stalno naselili na tem ozemlju po vojni, toda vsaj eno leto preden je začel veljati odlok o volilnih imenikih.⁶

V drugi polovici januarja so začeli sestavljati volilne imenike, ki so morali biti izdelani do 14. februarja. V tej prvi fazi volilnega postopka se je začela volilna kampanja. Obojejezični lokalni tisk je objavljal vrsto pritožb proti nepravilnemu vpisovanju in proti raznim drobnim odredbam. Na primer: zakaj je zakon delal razliko med volivci novih pokrajin in tistimi v starih mejah

² Kr. odlok št. 1861.

³ Vstop Italije v vojno.

⁴ Edinost, 28. I. in 17. IV. 1921.

⁵ La Nazione, 27. I. 1921.

⁶ Čl. 2 odloka o sestavi volilnih imenikov z dne 30. XII. 1920; Edinost, 5. II. 1921; Delo, 5. I. 1921.

kraljestva. Prvi so morali prebivati vsaj eno leto v občini, v kateri so hoteli biti vpisani v volilni imenik, za stare italijanske državljane je bil ta rok samo šest mesecev, za prebivalce Julijske krajine, ki so se bili tja preselili iz Italije, »regnicole«, pa je zadostovalo trimesečno bivanje v določeni občini.⁷ Drugo vprašanje, ki je razburjalo predvsem Slovence, je bila starost volivca. Volilni zakon je določal, da ima volilno pravico tisti, ki je dovršil 21. leto starosti do 31. maja v letu, ko bodo sestavljali imenike. V Julijski krajini so jih sestavljali januarja in februarja 1921, torej bi po zakonu lahko vpisali tudi tiste, ki bi šele do konca maja izpolnili 21. leto. Gneralni civilni komisar v Trstu pa je izdal županstvom odredbo, ki je določala zadnji veljavni datum za izpolnjena leta 31. maj 1920.⁸

Tržaški statistični urad je storil še drugo svojevolsko, ko je otroke tistih, ki so imeli domovinsko pravico izključno zaradi svoje službe, uvrščal pod tako imenovani bivši paragraf 10 (domovinska pravica, ki izvira iz javne službe), čeprav so se rodili na anektiranem ozemlju in bi torej morali avtomatično postati italijanski državljani.⁹

Na splošno se je vsem zdel enomesečni rok za vpisovanje spričo važnosti te faze prekratek, zakaj od vpisa je bilo odvisno število volivcev in seveda število glasov za posamezno stranko. Italijanske nacionalistične stranke so menile, da so bile oblasti neprimerno bolj naklonjene Slovcem in Hrvatom, kot pa Italijanom. Določbe mirovne pogodbe so po mnenju lista »La Nazione« tako na široko odprle vrata italijanskega državljanstva tujcem, »da se nam (Italijanom, op. M. K.) lahko zgodi, da bomo dobili za sodržavljane na tisoče... raznih Wilfanov, Abramov, Rybarov in podobno.«¹⁰ V volilnih imenikih je po njegovem mrgolelo napak, ker da so bili vpisani »bivši Avstrijci, ki nimajo volilne pravice, vpisano je presenetljivo število Slovanov, med njimi tudi mrtvi in pogrešani. Število vpisanih Slavov je tolikšno, kot če bi uporabili imenike iz leta 1913 brez potrebnih popravkov.« V takih razmerah bodo Slovenci celo v Trstu prišli do svojega poslanca, hkrati pa je bilo pozabljenih nič koliko italijanskih volivcev — regnicolov.¹¹ Sledili so pozivi vsem narodno zavednim, naj pomagajo pri zbiranju dokumentov za prizadete, opozarjanju oblasti na napake, reklamiranju itd., kajti »regnicoli« so postali jeziček na tehtnici. Sovnistična gonja proti slovenski in hrvaški manjšini se je zaostрила, ko je šlo za konkretna vprašanja.

Podobno so ugotavljali krivice tudi Slovenci. V občinah Ilirska Bistrica, Trnovo in Postojna se je npr. pritožilo 352 oseb, ker niso bile vpisane v volilne imenike. Civilni komisarji so te pritožbe zavrnil z izgovorom, da niso spisane v italijanščini, toda zavrnil so jih šele potem, ko je reklamacijski rok že potekel. Isto se je zgodilo v Kopru.¹²

Še preden so bile volitve razpisane, je bilo za volilno kampanjo značilno trenje med dvema narodoma in med posameznimi političnimi strujami.

Ministrski svet je na seji 20. marca 1921 izpolnil še tile dve nalogi v zvezi z volilnim zakonom: določil je število mandatov za nove pokrajine in meje

⁷ Goriški Slovenec, 15. I. 1921.

⁸ Goriška straža, 3. II. 1921; Goriški Slovenec, 15. I. 1921.

⁹ Edinost, 8. III. 1921.

¹⁰ La Nazione, 27. I. 1921.

¹¹ La Nazione, 9. IV. 1921.

¹² Edinost, 30. III. 1921; Goriška straža, 6. IV. 1921.

volilnih okrožij. Italija je v starih mejah imela 508 poslancev in sicer enega na povprečno 70.000 prebivalcev. Z aneksijo Julijske krajine, Tridentinske Benečije in Zadra se je število prebivalcev povečalo za okoli 1,700.000. Tem deželam je vlada določila 27 poslanskih mest, ali enega predstavnika na povprečno 63.000 prebivalcev. Na Tridentinsko Benečijo je odpadlo 11 mandatov, 15 jih je pripadlo Julijski krajini, en mandat pa je bil določen za Zadar z otokom Lastovom,¹³ ki je bil tudi anketiran po rapalski pogodbi in je štel leta 1921 18.623 prebivalcev. Zadar je bil edino volilno okrožje v Italiji, kjer ni mogel biti uveljavljen sistem proporcionalnega zastopstva, pač pa je bil praktično kar enoimenski okraj z večinskim volilnim sistemom. Druge možnosti tudi ni bilo zaradi majhnega ozemlja, ki mu je pripadalo, in zaradi zemljepisne ločenosti.

Glede razmejitve volilnih okrožij je sicer veljalo načelo naj bodo tolikšna, da bodo volila vsaj 10 poslancev, vendar je bilo v primeru Julijske krajine za prve volitve uporabljeno določilo o manjših, začasnih volilnih okrožjih, kakor je veljalo za prve volitve v Italiji leta 1919. Vlada je razdelila deželo na tri volilna okrožja: 1. Trst — mesto s štirimi mandati, 2. Goriško-Gradiščanska skupno z ozemljem, odtrganim od Kranjske in Koroške, s petimi mandati in 3. Istra — poreška pokrajina s šestimi mandati. Če izvzamemo goriško okrožje, ki se je povečalo s postojnskim, idrijskim in trbiškim okrajem, so se meje volilnih okrožij ujemale z mejami upravno-političnih enot nekdanjih avstrijskih dežel. Tako ozemeljsko delitev, ki je veljala v bivši Avstriji, je vsiljeval Salata, načelnik osrednjega urada za nove pokrajine, ker je računal, da bi tako vsaj v tržaškem volilnem okrožju zagotovo zmagal italijanski nacionalni blok.

Ta razdelitev pa je nasprotno povzročila kritiko vseh italijanskih strank, pro- in protifašističnih. Vsaka stranka, vsaka grupacija jo je presojala po lastnih interesih in napovedovala kaj je moč pričakovati od takega ali drugačnega volilnega okrožja. Polemika, ki je sledila, je bila v precejšnji meri izraz tedanjega političnega razpoloženja v deželi in je odkrivala karakteristična nagnjenja posameznih strank, morda bolj kot sama volilna kampanja. Še preden je izšel vladni odlok o mejah okrožij, so se stranke že ukvarjale z vprašanjem meja in izdelovale predloge. Odločitev pa je, kot kaže, presenetila prav vse in italijanske nacionaliste najbolj razočarala. Najmanj sprejemljivo se jim je zdelo goriško okrožje. Takole so ugovarjale: Italijani v vzhodni Furlaniji in Gorici so se morali že pod Avstrijo boriti za uveljavitev nasproti Slovincem v skupni deželi Goriško-Gradiščanski; tej pa je sedaj priključeno še vse severovzhodno gorato ozemlje, ki je svoječasno pripadalo Kranjski in je naseljeno z izključno slovenskim življem. Goriški Italijani so torej postali na tem ozemlju manjšina in nimajo izgledov, da bi dosegli kakšen mandat. V parlamentu bodo torej neitalijani zastopali tudi tisti del pokrajine, ki je že stoletja italijanski. Celo pod tujo oblastjo je to ozemlje vedno imelo po tri italijanske predstavnike v dunajskem državnem zboru, sedaj pa naj bi goriška Furlanija »poslala v parlament pet slovenskih predstavnikov in v imenu Gorice naj bi govoril tisti dr. Wilfan, ki je še pred nekaj meseci odkrito in odločno zagovarjal pravico Jugoslavije do ozemlja, ki sega do levega brega Soče.«¹⁴ Žrtvovane bodo prav tiste nacionalne sile, ki so se dolga desetletja bile na življenje in smrt za ohran-

¹³ L'Osservatore Triestino, 23. III. 1921.

¹⁴ Il Piccolo di Trieste, 28. IV. 1921.

nitev italijanskega nacionalnega elementa v goriško-gradiščanski deželi. Sedaj so ti odrešeni bratje na slabšem, kot so bili prej. Vladno stališče »non tangere«, pustiti vse tako, kot je bilo, je kršeno prav glede goriških Italijanov, zanje »non tangere« ne bo veljal. Za te nesrečnike se bo treba v vsakem primeru zavzeti, saj so »žrtvovani v okrožju, ki si slabšega niti ljubljanska vlada ne bi mogla izmisliti.«¹⁵

Sledili so protestni shodi, resolucije in uradni ugovori. Svet Furlanske akcijske skupine — Gruppo d'Azione Friulano — je sprejel tako resolucijo: »Vodilni svet Furlanske akcijske skupine, sklican z namenom, da ugotovi položaj glede na nova volilna okrožja v Julijski krajini, ugotavlja, da je zaradi pridružitve anektiranih kranjskih in koroških okolišev h goriški pokrajini italijanski živelj, ki mu je v desetletnih bojih uspelo obdržati se pri življenju in je imel lastno predstavništvo celo pod avstrijsko vlado, izpostavljen nasilstvu protiitalijanskih elementov. Svet energično protestira proti neodgovornemu ukrepu vlade, ki nas peha v nacionalni boj sedaj, ko bi moral biti le-ta za vedno končan, in zahteva, da vlada najde tako rešitev, ki bo varovala italijanstvo Gorice in Furlanije. V primeru, da bodo volitve splošne (v vsej državi, op. M. K.), naj goriško volilno okrožje priključi videmskemu volilnemu okrožju.«¹⁶ Ko so bile v aprilu razpisane splošne volitve za vso Italijo, je postala zahteva po združitvi goriške in videmske pokrajine v eno volilno okrožje še odločnejša. V takem okrožju bi bili Slovenci v manjšini; izgubili bi se v množici furlansko-italijanskih volivcev. Vzhodna Furlanija in Gorica bi po mnenju nacionalistov v takem okrožju lahko dokazali, da sta italijanski, v nasprotnem primeru pa bi se morali vzdržati volitev in tako potrditi svojo nacionalno zavest.

Drug predlog iz istih nacionalističnih vrst je predvideval delitev goriškega okrožja v dve volilni okrožji, eno naseljeno s slovenskim življem, drugo z italijanskim; tako načelo je uporabljala tudi avstrijska oblast. Naj imajo gorski kraji svoje slovenske predstavnike v Rimu, če bosta le Gorica in Furlanija tudi imeli svoje poslance — Italijane. Če so možna sedanja tri začasna okrožja, so možna tudi štiri, ne da bi s tem prejudicirali morebitno poznejšo slovensko upravno-politično enoto. Eno od teh okrožij bi sicer imelo same slovenske predstavnike, toda to bi bilo manjše zlo, kot pa dopustiti, da bi bilo neko mesto in celo področje prizadeto s slovenskim uspehom. S tako rešitvijo bi se tudi izognili nacionalnemu boju, ki bi nujno izbruhnil med volilno kampanjo.¹⁷ Ta predlog je zagovarjala struja bivših liberalcev, organizirana v novi Nacionalni reformni stranki.

Enaki nacionalistični razlogi so porajali tudi težnjo po združitvi istrskega in tržaškega volilnega okrožja. Italijanske nacionalistične struje so bile glede Trsta in Istre mnogo bolj občutljive kot glede Goriške. Nacionalistični boji so bili na tem področju vedno ostri in italijanski značaj Trsta in Istre ni bil za Italijane nikdar dvomljiv. Iz tega prepričanja sta izvirali protislovni trditvi, ki ju je nacionalistični tisk ob volitvah ponovno poudaril: Trstu ne preti slovenska nevarnost in vsem je jasno, da Slovencem v mestu ne kaže na uspeh. Tudi v Istri ne prevladujejo Hrvati in Slovenci, toda kljub temu so še vedno

¹⁵ La Nazione, 29. IV. 1921.

¹⁶ Il Piccolo, 26. III. 1921.

¹⁷ La Nazione, 5. II. in 29. III. 1921.

toliko močni, da so lahko nevarni. Če sodimo po rezultatih zadnjih volitev v Avstro-Ogrski, so menili italijanski listi, bodo italijanske stranke v Istri dosegle le pičlo večino. To pa ni zadosten dokaz, da je Istra popolnoma italijanska — dvonarodni značaj pokrajine s tem ne bo izbrisan. Prepričanje o popolnoma italijanski Istri je bilo v nasprotju z bojaznijo pred slovansko nevarnostjo. Tržaške nacionalne sile bi po mnenju nacionalističnega tiska olajšale boj istrskih bratov, hkrati bi bil ta boj mnogo bolj uspešen in zmagovit. Če bi takemu okrožju priključili še postojnski in sežanski politični okraj, bi tudi Gorico razbremenili prevelikega slovanskega pritiska.¹⁸

Najbolj preprosta in ugodna rešitev teh problemov bi bila združitev vse Julijske krajine v eno volilno okrožje. Ta predlog se poleg nacionalističnih strank zagovarjale tudi naprednejše stranke, republikanci, popolari in socialisti reformisti, vendar iz drugih razlogov. Le-ti niso mogli pričakovati uspehov v majhnih volilnih okrožjih, ki so drobila njihove že tako šibke sile. Republikanska stranka je ta predlog še bolj razširila: če bi tako združeno Julijsko krajino priključili k videmskemu volilnemu okrožju, bi bil volilni uspeh za italijanske stranke najboljši, hkrati pa bi ta združitev predstavljala tudi odlično geografsko-ekonomsko enoto. Posamezni predlogi pa so šli še dlje in sicer, naj se združijo julijska, videmska in belunska pokrajina, samo da bi preprečili pojav nekake »Slavije« v mejah Italije.

Proti najrazličnejšim predlogom in tezam so že same te stranke druga drugi ugovarjale. V enotnem furlanskem okrožju se število Slovanov ne bi zmanjšalo, pač pa bi se karakter narodno mešanega ozemlja razširil daleč v notranjost Italije, tja do Tagliamonta. O posebnem slovenskem nacionalnem volilnem okrožju tudi ne more biti govora, ker je težko potegniti mejo med dvema narodoma, ki živita pomešana na skupnem ozemlju. In tudi če bi to uspelo, kaj bo pa svet rekel na nekakšno »slovansko marko« v mejah narodnostno enotne Italije ali še huje v mejah »italijanske Julijske krajine«. Hkrati bi take meje lahko vnaprej določile nekakšno stalno upravno-politično razdelitev. Istrski Italijani so se v nasprotju z goriškimi in tržaškimi navduševali za samostojen nastop in so nasprotovali združitvi s Trstom. Menili so, da bodo kos Hrvatom in Slovencem, kar so dokazali že v prejšnjih mnogo težjih časih. Bilo pa jih je tudi strah morebitne stalne združitve s Trstom, kar bi pomenilo izgubo njihove avtonomije in predvsem ekonomsko podrejenost pretežno agrarne Istre industrijskemu Trstu. Če bi Istri dokazali, da bi razne kombinacije združevanja okrožij koristile italijanskemu nacionalnemu gibanju, bi se prav rada odrekla svoji avtonomiji. Toda nacionalistom v Istri je bilo jasno, da skupno volilno okrožje, pa tudi okrožje Trst-Gorica, ne bi izbrisalo slovenskega značaja kranjskih občin. Z morebitnim okrožjem Trst-Istra pa Goriška, ki je edina problematična, ne bi prav nič pridobila.

Vodstvo italijanskega nacionalnega bloka v Istri je na seji 30. marca 1921 obsodilo stališča italijanskih strank v Trstu in na Goriškem, ker se ne strinjajo z vladnim predlogom glede meja volilnih okrožij. Največjo gonjo proti vladnemu odloku, da uganjata stranki socialistov in republikancev, ker se bojita za svoje rezultate na volitvah. Istrski nacionalni blok, v katerem sta bili vključeni tudi organizaciji fašistov in socialistov reformistov, nasprotnici vseh starih

¹⁸ La Nazione, 29. III. 1921; L'Emancipazione, 5. III. 1921.

in novih političnih klik, vštrevši »jugoslovansko-avstrijsko-rdečo«, je toplo sprejel vladno odločitev, ker ta ustreza narodnim interesom, predvsem pa zagotavlja razvoj pokrajinskih avtonomij. Blok je menil, da Trst, ki je zrasel na vozlišču mednarodne trgovine, ne more razumeti, še manj pa reševati probleme province. Za Istrane je torej razmejitev volilnih okrožij ugodna, saj je v prid njihovim interesom.¹⁹

Vladna glasila so na kritiko odgovarjala medlo in dvoumno. Sklep o treh volilnih okrožjih so iz Rima zagovarjali s politično oportunistjo, tehničnimi težavami in ekonomskimi razlikami med posameznimi pokrajinami Julijske krajine. Trenutno, da je treba obdržati status quo, kajti spremembe bodo izvedljive šele pozneje v navzočnosti njenih predstavnikov. Vladi naklonjeni »Goriški Slovenec« je tej razlagi dodal še svojo, češ da vlada omogoča novim pokrajinam, da obdrže dotedanjo deželno avtonomijo, ker želi pridobiti njihovo naklonjenost novi državi; priznanje deželnih meja za meje volilnih okrožij, da je dokaz vladnih koncesij Slovencem, kar bodo morali bodoči slovenski poslanci upoštevati.²⁰

V intervjuju z dopisnikom tržaškega »Piccola« je Francesco Salata grajal stališča posameznih političnih struj v Julijski krajini. Povedal je, da se je vlada odločila za tri volilna okrožja, potem ko je o tem razpravljala s krajevnimi oblastmi, strankami in vplivnimi osebami. Združitev bodisi Goriške bodisi cele Julijske krajine z videmskim volilnim okrožjem bi bila protizakonita, ker je videmska pokrajina že volila leta 1919 in prestala dobo eksperimentalnih volilnih okrožij, nove pokrajine pa so sedaj prvič poklicane k volilnim žaram in imajo zato edine pravico do začasnih volilnih okrožij. Časopisna gonja je ustvarila mnenje, da je ustanovitev treh volilnih okrožij peklenski načrt vlade, ki hoče za vsako ceno spraviti v Rim slovanske poslance. S tistimi, ki mislijo, da bi mogli in morali vzeti Slovanom in Nemcem pravico do glasovanja, se Salata ni mogel strinjati, in kdor pozna osnovne računске operacije, bo po njegovem z lahkoto ugotovil, da je zaradi proporcionalnega volilnega sistema nemogoče pričakovati, da se ne bi tudi Slovani uveljavili pri volitvah. Tisti, ki menijo, da je mogoče slovansko večino v goriškem in poreškem okrožju eliminirati z enotnim volilnim okrožjem, se temeljito motijo, saj bi po njihovih lastnih statistikah število Slovanov v enem volilnem okrožju ne bilo nižje od števila v posameznih okrožjih, torej bi tudi v tem primeru bili v večini. Pač pa bi s takim volilnim okrožjem po mnenju Salate zaostri nacionalni boj v volilni kampaniji, kar bi bilo prej v škodo italijanskim nacionalističnim strankam kot Slovencem in Hrvatom. Končno pa je postranskega pomena dejstvo, da bodo kraški, kranjski in morda celo istrski predeli dobili slovanske predstavnike, važno je le, da bo Trst imel popolnoma italijansko deputacijo. Vlada je imela še druge, tehtnejše razloge, ki govore v prid sprejetemu sklepu, toda ti razlogi so tajni. Na koncu je Salata opozoril, naj ne gledajo nevarnosti tam, kjer je ni, če bo vsak nacionalno zaveden volivec storil svojo dolžnost, bodo rezultati potrdili pravilnost teh računov.²¹

¹⁹ L'Azione, 1. IV. 1921; prim. še La Nazione, 5. II., 29. III., 30. III. in 2. IV. 1921 in L'Emancipazione 5. III., 19. III. in 26. III. 1921.

²⁰ Goriški Slovenec, 2. IV. 1921.

²¹ Il Piccolo, 29. III. 1921; Edinost, 1. IV. 1921.

Računi senatorja Salatè so bili precej odkriti: zagotoviti popolno zmago italijanskim nacionalnim silam v Trstu, ki so imele edinega nasprotnika v tedaj že razcepljenem in oslABLjenem proletariatu. Do slovanske narodne manjšine pa je bila Salatova politika zmerna. Bil je zagovornik počasne asimilacije »drugorodcev« in upoštevanja delne deželne avtonomije. Salatovi trditvi, da fašisti nimajo razlogov za razburjenje, ker bodo na volitvah gotovo dobili Trst v svoje roke, je fašistični »Il Popolo di Trieste« ugovarjal, češ da imajo fašisti Trst že dolgo v rokah in to ne samo za volilne potrebe.²²

Polagoma so se duhovi le pomirili in del dotedanjih nasprotnikov vladnega sklepa je postal celo zagovornik tega, tako tržaški »Il Piccolo« in puljski profašistični list »L'Azione«: Enotno okrožje bi dalo Slovanom možnost, da izvedejo nekakšen političen plebiscit; volilni boj bi se v enotnem okrožju razvijal v okviru nacionalne mržnje, v deljenih okrožjih pa bo ekonomsko-upravne narave. Če bi Trst priključili Goriški ali pa Istri, se število slovanskih glasov res ne bi spremenilo. S tremi okrožji je Trstu zagotovljeno popolnoma italijansko predstavništvo, število slovanskih poslancev, izvoljenih v ostalih dveh okrožjih, pa tudi ne more biti višje od števila Slovanov izvoljenih v enem okrožju; političnemu volilnemu boju bo odbita nacionalna ost, sicer pa naj te volitve le pokažejo pravo razmerje sil v narodno mešanih pokrajinah, kar bo omogočalo poznejše temeljitejša korektura. S trojno delitvijo pa je dosežen še važnejši cilj: najnevarnejša nasprotnika italijanskega nacionalizma, Slovani in komunisti, sta odrezana od svojega centra v Trstu in so torej njune sile vnaprej razbite. Kar bo izgubljenega v Gorici, bo nadomestil Trst. Italijani ne bodo prav ničesar izgubili, tembolj ker njihova zmaga ni odvisna od teritorialnih meja, temveč od narodne zavesti in političnega navdušenja.²³

Kakšni so bili v resnici rezultati volitev in koliko so bile uresničene težnje in bojzorni posameznih strank, bomo videli v naslednjih poglavjih.

5. Politični položaj v Julijski krajini v predvolilnem času

Pri polemiki okrog volilnih okrožij smo se že srečali z volilno kampanjo, ki se je okrepila, potem ko je bila 7. aprila razpuščena poslanska zbornica in so bile razpisane parlamentarne volitve za vso državo 15. maja 1921. Julijska krajina je pričakovala, da bo volila ločeno in naknadno poslala svoje predstavnike v parlament, ki je bil izvoljen v letu 1919. Sedaj pa je bila poslanska zbornica po komaj 17 mesecih nepričakovano razpuščena in nove dežele so bile pritegnjene k skupnim splošnim volitvam.

Vzrok za razpust poslanske zbornice je bil predvsem v visokem številu socialističnih poslancev, ki so bili zaradi načela o nesodelovanju z meščanskimi strankami v opoziciji in so odklanjali vsako udeležbo pri upravljanju države. Trdne vladne večine v parlamentu ni bilo mogoče ustvariti, ker niso bile združljive niti skupine socialistov in popolarov niti popolarov, demokratov in liberalcev. Omenjene parlamentarne skupine so se med seboj preveč razlikovale, da bi se mogle združiti v vladne koalicije. Vsaka zase je bila kot opozicija pre-

²² Claudio Silvestri, *Dalla redenzione al fascismo, Trieste 1918—1922*, Udine 1959, str. 101, (citiram: Silvestri).

²³ *Il Piccolo*, 30. III. 1921; *L'Azione*, 1. IV. 1921.

močna, kot vladna večina pa prešibka.¹ Zaradi spremenjenega političnega položaja so bile volitve v očeh vladajočega razreda najprimernejše sredstvo, ki bi spremenilo nevzdržno strukturo poslanske zbornice.

Javno mnenje o razlogih za razpust parlamenta se je skladalo z naslednjim opisom v »Edinosti«: »Izpremenjen politični položaj v notranjosti dežele, razkrojenost velikih strank, utrditev državne avtoritete, vse to so činitelji, ki zahtevajo novih volitev. Država potrebuje parlament z gotovo vladno večino. In ker vse kaže, da se je politični položaj spremenil v dobro meščanskim strankam, bomo imeli najbrž nove volitve. Ne da bi hoteli prerokovati, vendar je verjetno, da pojmeta iz volilnega boja znatno oslabljeni dve največji stranki Italije: socialistična in ljudska. Pridobile pa bodo najbrž skrajne stranke, to je: komunisti in bojevniki (mišljeni so fašisti, ki so se imenovali bojevniki fašijo, op. M. K.). Zato so pač največji nasprotniki novih volitev pripadniki ljudske stranke in socialisti. Zlasti se ti poslednji boje — morda tudi upravičeno — da bodo fašisti s krvavimi nasilji preprečili volilno agitacijo svojih nasprotnikov.«²

V tem času je bil od 15. junija 1920 Giovanni Giolitti ponovno ministrski predsednik. Ta demokrat je bil najsposobnejši italijanski državnik in tokrat že petič predsednik vlade. Težil je po moderni demokratizaciji italijanskega političnega razvoja. Njegova stališča o pritegnitvi širših ljudskih plasti k upravljanju države in obnovi reda, pravičnosti in svobode so obetala italijanskemu vladajočemu razredu, da bo v tej kritični dobi kos nevarnemu revolucionarnemu gibanju in fašističnemu nezakonitemu delovanju. Predčasen razpust poslanske zbornice je bil v celoti njegovo delo. V poročilu kralju o vzrokih za razpust zbornice in razpis novih volitev je vlada navajala, da se je s priključitvijo novih pokrajin k Italiji začela nova zgodovinska doba, ki zahteva od italijanskega naroda, da ponovno določi smer ekonomske, kulturne in upravne politike v deželi. Poleg priključitve novih dežel so v Italiji od novembra 1919 nastale še druge spremembe, zato takrat izvoljena poslanska zbornica ni več izraz ljudske volje. Vprašanje Albanije, s katero so odnosi postali dobri, je rešeno; z rapalsko pogodbo je Italija vzpostavila dobre odnose z Jugoslavijo in z drugimi deželami, naslednicami avstro-ogrske monarhije; odstranjena je bila nevarnost novih konfliktov, Reki pa zagotovljena svoboda in neodvisnost. V notranji politiki je bil glavni pozitivni dosežek znižanje državnega dolga iz prejšnjih 14 na 4 milijarde lir. Ugovori, da zaradi fašističnih nemirov v nekaterih pokrajinah ni priporočljivo klicati ljudstva k volilnim skrinjicam, so neupravičeni, po mnenju vlade so nasprotno ti nemiri razlog več za nove volitve, zakaj samo ljudske množice morejo preprečiti nadaljevanje nasilja in ponovno uveljaviti zakonitost. Problemi italijanske države so skrajno težki in reševati bi jih morala le zbornica, ki bi resnično predstavljala voljo celotnega naroda.³

V Italiji so resda nastale spremembe v zunanji politiki, o katerih govori vladno poročilo, še mnogo pomembnejše pa so bile spremembe v politični strukturi države. Povojni revolucionarni val, ki je grozil s prevratom družbenega reda, je upadal: višek, ki ga je dosegel v drugi polovici 1920 z zasedbo tovarn, je bil hkrati začetek poraza, čemur je v veliki meri pripomogel oportunizem

¹ Prim. Tasca, cit. delo.

² Edinost, 20. III. 1921.

³ Poročilo ministrskega sveta z dne 7. IV. 1921, La Nazione, 8. IV. 1921.

vodstva socialistične stranke, ki ga je Giolitti znal temeljito izkoristiti. V januarju 1921 se je Italijanska socialistična stranka razdelila na dva dela, od nje se je odcepil revolucionarnejši del članstva, ki je ustanovil Komunistično stranko Italije. Delitev socialističnih sil je pospešila upadanje revolucionarnega gibanja. Podoben, čeprav manj pomemben proces je potekal v drugi najmočnejši stranki, v Italijanski ljudski stranki, ki se je ločila, čeprav še ne formalno, po prvotnih političnih strujah v konservativce, zmerne klerikalce in v mlade naprednejše demokristjane. Razklanost dveh, dotlej homogenih skupin v parlamentu in na terenu je dajala vladi demokratičnih liberalcev možnost, da obrne spremenjeno ravnotežje sil sebi v korist.

Še pomembnejši je bil drug činitelj — fašizem, ki je zrasel izven dotedanjih ustaljenih političnih okvirov. Po upadu delavskega gibanja konec leta 1920 je že toliko napredoval, da je pomenil pravo politično silnico, s katero je bilo treba računati. Za ustavne stranke, imenovane tudi stranke reda, je kot protisocialistična, protidelavska fronta predstavljal rešitev iz tedanjega, zanje skrajno nevarnega revolucionarnega položaja. Ta možnost se je že dve leti izražala z napadi fašističnih oboroženih skupin na delavske ustanove, organizacije, občinske uprave in posameznike, kar je poleg notranjega razkroja v socialističnem taboru še zlasti vodilo k razbitju revolucionarnega delavskega gibanja. Socializmu, najnevarnejšemu nasprotniku meščanske ustavnosti, je fašistična ofenziva pristrgla krila. Zato ni slučaj, da je to ofenzivo podprla buržoazija in v lokalnih mejah tudi oblast.⁴ Pri novih volitvah naj bi torej fašizem preprečil ponovitev rezultatov iz leta 1919. Po mnenju buržoazije bi fašistični sistem nasilja po eni strani poskrbel za znižanje števila socialističnih glasov, po drugi strani pa bi fašisti kot sokandidati starih ustavnih skupin prišli v parlament. Tedaj bi bili prisiljeni opustiti svojo politično brezobličnost in sistem protizakonitega nasilja, ki bi prej ali slej postal nevaren samemu vladajočemu razredu. Stare stranke bi jih postopoma absorbirale in paralizirale; oborožene tolpe bi se razšle in se vključile v strankarsko življenje z določenim političnim programom in ciljem.⁵

Na volitvah so fašisti nastopili skupno z liberalno demokratičnimi strujami v tako imenovanih nacionalnih blokkih, kjer so postali povezovalci najrazličnejših struj. Da so fašisti privolili v tako zvezo, je tudi razumljivo. Potrebovali so legalne podpore za svoje delovanje in pomoč ustavnih sil, da bi se prek teh povzpeli do oblasti, nakar bi jih popolnoma onemogočili. Voditelj italijanskega fašizma Benito Mussolini je blokovstvo s starimi ustavnimi strujami za volitve obrazložil, češ da fašisti niso šli v blok zaradi propagande, saj je gibanje že dovolj znano in že vzbuja strah, pa tudi ne zato, da bi dobili poslance v zbornici, saj takih ambicij v splošnem fašisti nimajo. »Njih edina velika ambicija je skrb za Italijo... temeljni razlog, specifično fašističen, pa je tudi dejstvo, da fašizem ni sam sebi namen, suženj samega sebe, kakor so vse ostale stranke, stare in nove... Fašizem je... sredstvo, je eno izmed sredstev, s katerimi hočejo fašisti pripeljati Italijo v obdobje veličine. Če bi fašizem izgubil ta svoj notranji posebni razlog za obstoj, bi ga bilo treba uničiti.«⁶

⁴ Prim. Tasca, cit. delo.

⁵ Prim. članke v *Critica sociale* 1920, str. 81, 116 in 120.

⁶ *L'Azione*, 13. IV. 1921.

Fašisti so šli na volitve s splošnimi propagandnimi formulami, kakor jih je npr. obrazložil njihov glavni kandidat v Pulju Luigi Bilucaglia. V predvolilnem govoru je poudaril, da fašizem ni stranka, temveč dinamična formacija brez predsodkov, ki ni vezana na nikakršne doktrine in toge programe. Boril da se bo za ukinitve državnega kolektivismu, ki birokratizira gospodarske energije države, in za vrnitev tistih političnih funkcij državi, ki so ji bile v preteklosti določene. Nasprotoval bo uvedbi sindikalnega nadzorstva v podjetjih, ker bi bilo le orodje za razredne konflikte,⁷ podpiral bo delavsko gibanje, če bo zakonito ter v korist delovnega človeka in naroda. Uprl se bo nesmiselnim pojmom o nacionalizaciji zemlje, pač pa se bo boril za postopno demokratizacijo kmetijstva, za svobodnejšo carinsko politiko, za sistemizacijo bojnikov in vojnih invalidov. Glede zunanje politike zagovarja fašizem načela mirne italijanske ekspanzije na Sredozemlje in onkraj oceana, kar bo dosegel z revizijo nekaterih mirovnih pogodb.⁸

Giolitti ni nameraval z volitvami leta 1921 odpreti vrat tistemu fašizmu, ki je pozneje napadel in zatrl vse demokratične ustanove v deželi, vendar je to nehote storil. Ko se je vlada na seji 30. marca odločila za razpust parlamenta, je omenil, da je dežela že popolnoma prepričana o potrebi novih volitev. kar potrjuje volilna kampanja, ki se je začela, še preden je bil sprejet zadevni sklep. Vlada bo vsekakor skrbela za popolno svobodo delovanja vseh strank, bo pa tudi skrbela, da se bodo ustavne struje in stranke združevale v bloke. Razlike v programih in nazorih ne smejo ovirati enotnega nastopa, umaknejo naj se višjemu cilju.⁹ Vezi za združitev teh struj je bil fašizem, ki je ponekod prevzel pobudo in vodstvo nacionalnega bloka.

Sodobna italijanska literatura torej upravičeno očita Giolittiju, da je z nacionalnim blokom ob volitvah leta 1921 dal možnost fašizmu, da se je legaliziral, ali še slabše, da je legaliziral svoj sistem nasilja. Stranke, ki so bile tvorec ustavne države — liberalci, demokrati, radikali — so povabile fašiste, da kandidirajo na skupnih listah nacionalnega bloka. Fašistom, ki so dotlej demagoško nasprotovali politiki ustavnih struj, je tako povabilo zbudilo samozavest o lastni moči. Dotlej je bil fašizem omejen na lokalne skupine, z blokovstvom je postal vsedrjavno gibanje. Fašizem je z vstopom v parlament ob podpori ustavnih strank stopil na pot, ki je vodila naravnost v vladno palačo. Liberalna država je z vključitvijo fašistov v liste nacionalnih blokov storila prvi korak k samomoru. Volitve leta 1921 niso koristile ustavnim strujam, pač pa fašizmu.¹⁰

V Julijski krajini je razpis parlamentarnih volitev sprožil živahno kampanjo in oživil nekatere dotlej mrtve politične struje. Kandidatne liste so predložile tele stranke in skupine strank: 1. Italijanska ljudska stranka, 2. Ita-

⁷ Po končani zasedbi podjetij v septembru 1920 je bil po posredovanju Giolittija sklenjen sporazum med Splošno konfederacijo dela in Zvezo industrijalcev o ustanovitvi delavskih komisij, ki naj bi nadzorovale proizvodnjo in poslovanje, toda ta sporazum ni bil nikdar realiziran.

⁸ L'Azione, 3. V. 1921.

⁹ La Nazione, 31. III. in 6. IV. 1921.

¹⁰ Prim. Gabriele De Rosa, Considerazioni storiografiche sulla crisi dello stato prefascista e sull'antifascismo, Il Movimento di liberazione in Italia, 1959, št. 57; Tasca, str. 187—211; Fascismo e antifascismo, Feltrinelli, 1963; Paolo Alatri, L'antifascismo italiano, Ed. riuniti, Firenze 1961; in drugo literaturo.

lijanska republikanska stranka, 3. Italijanski nacionalni blok, 4. Jugoslovanska narodna stranka, 5. Italijanska socialistična stranka in 6. Komunistična stranka Italije.

1. **Italijanska ljudska stranka** — Partito Popolare Italiano — PPI je ob nastanku leta 1919 imela precejšen vpliv na množice. V letu 1921 se je nortanje že cepila na tri struje in sicer v desnico s skrajno desnico aristokratskih elementov, ki so težili po restavraciji papeške oblasti, v levice, ki se je skrivala pod plaščem demokracije in je v začetku dajala stranki pečat, sem je spadala še skrajna levica z revolucionarnim programom, in na zmerni center. V Julijski krajini se je ljudska stranka močneje uveljavila v furlanskem delu Goriške in v nekaterih predelih Istre med posestniki, malimi kmeti in koloni. Na Goriškem je nabirala članstvo med pripadniki predvojne italijanske klerikalne stranke, ki je bila v času Avstro-Ogrske vodilna stranka med goriškimi Italijani. Tedaj je bila proavstrijska in antiirendentistična; v državnem zboru na Dunaju je imela po dva poslanca; po vojni pa so njeni pripadniki v večji meri pristopali k socialistični kakor k Italijanski ljudski stranki. V Istri je imela ljudska stranka močnejše pozicije okrog Kopra, Izole, Pirana in v Rovinju, na ozemlju, kjer so že pred vojno prevladovali italijanski klerikalci, ki so tudi imeli po enega poslanca v avstrijskem državnem zboru. Puljski list »L'Azione« je trdil, da so po vojni klerikalno usmerjene množice v Istri najprej vstopale v socialistične vrste, ker je bil zanje privlačnejši program o socialnih reformah. Toda pozneje so iste množice zapuščale socialiste deloma zaradi neizpolnenih obljub, deloma pa ker niso odobravale metode uporov, štrajkov in nasilja, ki preprostu kmečkemu ljudstvu ni bila nikdar simpatična. Vajeti so spet prevzeli duhovniki, ki so jim v Istri pravili »sinovi ljudstva«. Poskrbeli so, da se je pričela uveljavljati Italijanska ljudska stranka,¹¹ seveda le med prebivalstvom italijanske narodnosti, ker so med Hrvati in Slovenci delovali domači duhovniki, povezani s slovanskim političnim društvom »Edinost«.

V Trstu klerikalizem nikdar ni imel zašlombe niti med Slovenci niti med Italijani. Tržaška sekcija Italijanske ljudske stranke v tem volilnem okrožju ni nastopila samostojno, ker ni imela upanja na uspeh; priključila se je italijanskemu nacionalnemu bloku.

Italijanska ljudska stranka je sicer sprejela načelo, da bo na volitvah nastopala samostojno kakor leta 1919, da ne bo sklepala kompromisov z nobeno politično strujo, zaradi česar bi morala spreminjati svojo fizionomijo. Osrednje strankino vodstvo pa je vendarle dopuščalo sekcijam v novopriključenih deželah odstopanje od tega sklepa zaradi posebnega položaja v teh pokrajinah. V Julijski krajini se je lahko priključila italijanskemu nacionalnemu bloku, kjer je bil v nevarnosti njegov uspeh. V takem primeru ni smela odstopati od svojih temeljnih načel, vztrajati je morala pri širokosrčni in pravični politiki do drugorodcev, predvsem pa pri načelu široke avtonomije za nove pokrajine, ki bi bila začetek splošne reforme v duhu decentralizacije državne uprave in oblikovanja samostojnejših deželnih enot.¹²

V skladu s temi navodili bi morala ljudska stranka nastopiti samostojno v Trstu, kjer nacionalnemu bloku ni grozila nevarnost pred slovenskimi nacio-

¹¹ L'Azione, 13. IV. 1921.

¹² La Nazione, 7. IV. 1921.

nalisti, na Goriškem in v Istri pa naj bi se vključila v blok. Na Goriškem sicer njeno sodelovanje ne bi bistveno vplivalo na rezultate bloka, saj bi bila Jugoslovanska narodna stranka še vedno v premoči, medtem ko bi v Istri pripomogla bloku do popolne zmage. Odločila se je povsem drugače. V Trstu se je pridružila nacionalnemu bloku, na Goriškem in v Istri pa ne. Razlogi so bili deloma osebnega značaja, predvsem v Istri, deloma pa načelni: ljudska stranka ni mogla priznati vodilne vloge fašistom, ki so dosledno odklanjali vse njene pogoje in seveda tudi kandidate. Hkrati je pričakovala, da bo s samostojnim nastopom pridobila simpatije in glasove slovanskih kmečkih množic, kar si je obetala zlasti v Istri. Tu so popolari najbolj oklevali, ali naj se priključijo bloku ali ne. Šele okrog 20. aprila, ko je blok že sestavljal kandidatno listo, so dokončno odklonili sodelovanje. Blokovi v Istri so očitali popularom, da so izdali narodno stvar, z oklevanjem pa da so zavlačevali ustanovitev bloka. Po mnenju istrskih nacionalistov se ljudska stranka v Istri ni odtegnila bloku toliko zaradi načelnih nesoglasij, kolikor iz osebnih razlogov njenih vodilnih osebnosti, predvsem Lonzarja, ki je tudi želel kandidaturo, pa je bilo njegovo ime za blokovce nesprejemljivo. Na terenu, posebno v južnih istrskih mestih, so bili posamezniki navdušeni za sodelovanje z blokom. Po mnenju bloka je bil izgovor o pridobivanju slovanskih volivcev jalov, kajti ti bodo vsi glasovali za slovanske nacionaliste, odbilo jih bo že samo italijansko ime stranke.¹³

Agitacijo za Italijansko ljudsko stranko med Slovenci na Goriškem je prevzel vladi naklonjen list »Goriški Slovenec«. »Goriška Straža« ga je označevala kot »list italijansko mislečih«. Le-ta je menil, da se bosta morala slovenski kmet in delavec »udati potrebi in duševni nadvladi ljudske stranke, ki bode imela na Goriškem brezdvomno odločilno besedo«. Ta stranka nikdar ni imela zaslonbe med slovenskimi in hrvaškimi prebivalci, kar so potrdile obojne parlamentarne volitve. Ta argument je uporabljala med volilno kampanjo bolj kot opravičilo pred lastnim članstvom, ki je težilo k sodelovanju z blokom, in kot izgovor pred blokovi, ki so ji očitali protinacionalnost.

V goriškem in istrskem volilnem okrožju je Italijanska ljudska stranka sestavila samostojne kandidatne liste z znakom, ki je bil v vsej državi enak, križev grb z napisom »Libertas«. V Istri so na listi ljudske stranke kandidirali Lucas, Lonzar, Sambo, Cisco in Frangipani, na Goriškem pa Flego, Pontoni in Cargnel. Obe listi sta bili neblokirani, ker nista imeli dovolj kandidatov. Nacionalisti in fašisti so v tem že videli prvi korak k zmagi bloka. Odprti listi v resnici nista vplivali na končne rezultate.

2. Italijanska republikanska stranka — Partito Repubblicano Italiano — PRI je bila druga manj pomembna stranka, ki je samostojno nastopila v vseh volilnih okrožjih v skladu s sklepom strankinega kongresa v Anconi. Pod Avstro-Ogrsko je obstajala v Trstu in okolici struja macinijancev z glasilom »L'Emancipazione«. Do marca 1919 je bila združena z drugimi levničarskimi strujami v Italijanski socialistični uniji, ki so jo ustanovili disidenti socialistične stranke, nakar so macinijanci izstopili in ustanovili sekcijo Italijanske

¹³ L'Azione, 26. IV. in 5. V. 1921.

¹⁴ Goriška straža, 6. V. 1921.

¹⁵ Goriški Slovenec, 26. III. 1921.

republikanske stranke. Drugi del socialistične unije se je priključil stranki italijanskih socialistov reformistov.

Pred vojno so bili macinijanci iredentisti. Ob volitvah so ponavadi podpirali italijanskega nacionalnoliberalnega kandidata, ali pa so se od volitev vzdržali, ker so bili prešibki za samostojen nastop. Zagovarjali so vstop Italije v vojno na strani antante in priključitev Julijske krajine k Italiji. Republikanska stranka je imela precej pristašev v Trstu, v Istri le v poreškem in koprskem okraju, na Goriškem pa je bila maloštevilna.

Republikanci so kritično ocenjevali tedanji družbeni red, nasprotovali so monarhiji, hoteli so republiko in pravice za delovne množice v skladu s teorijami Mazzinija. Po socialnem programu so bili blizu socialistom, po političnem pa nacionalistom. Sodelovali so v D'Annunzijevi reški ekspediciji v veri, da gre za odrešitev reških bratov, hkrati pa so sodelovali s tržaškimi delavci v stavkovnem gibanju in težili po zavezištvu s socialistično stranko. Kakor pri ljudski stranki je bil tudi med republikanci protifašistični duh močnejši od nacionalističnega, zato se tudi oni niso vključili v nacionalni blok. Imeli so pošten in demokratičen program, želeli so mirno sožitje s slovansko manjšino,¹⁶ čeprav so zanjo imeli le lepe besede, ne pa tudi dejanj.

V svojem glasilu »L'Emancipazione«¹⁷ so tržaški republikanci odgovarjali bloku, da ne odklanjajo sodelovanja zgolj zaradi strankarske discipline in zaradi navodil centralnega vodstva, temveč ker ne morejo istovetiti svojega nacionalnega čuta, načel in teženj s stališči buržoazije, ki je znala mnogo bolje braniti lastne razredne interese, kot interese domovine. Republikanci »ne morejo sodelovati s tistim fašizmom, ki požiga in ruši delavske domove pod pretnostjo, da brani italijanstvo, hkrati pa se ne potrudi, da bi se boril proti trgovskim zbornicam, kjer se pojem domovine sklada z borznimi špekulacijami... Republikanci ne morejo paktirati ali stopati v zvezo z istrsko lakomno kliko, ki drži v suženjstvu delavce in male posestnike«, ne morejo se družiti s tistimi, ki so se včeraj klanjali Habsburžanom, danes se klanjajo Viktorju Emanuelu, jutri pa se bodo klanjali papežu.¹⁷ Nepopustljivost republikancev je postavljala na kocko uspeh nacionalnega bloka v Trstu. Nacionalisti so jim očitali, da so edina nacionalna stranka, ki je obrnila bloku hrbet, kar bo koristilo socialistično-slovansko-boljševiškem bloku.¹⁸ Če torej blok ne bo zmagal v celoti, bodo krivi republikanci; vsi glasovi, oddani za to stranko, bodo za Italijane izgubljeni, pač pa bodo v prid narodnim sovražnikom — Slovanom. Po mnenju nacionalistov bi republikanci morali podpreti italijansko narodno stvar v Julijski krajini, ker ji grozi slovanska nevarnost. Takim očitkom so republikanci utemeljeno odgovarjali, da so nove pokrajine že određene in se Italijanom na tem ozemlju ni treba več boriti za narodne pravice, saj jih morebitnih pet slovenskih poslancev, izvoljenih na Goriškem, ne bo moglo kratiti. Julijska krajina je italijanska in naj se že končno nacionalisti znebijo miselnosti, da je položaj Trsta drugačen, kot je položaj drugih italijanskih mest.¹⁹

V volilnem razglasu je pokrajinska organizacija Italijanske republikanske stranke obljubljala volivcem, da se bodo njeni poslanci borili za republikansko

¹⁶ Prim. Giani Stuparich, Trieste nei miei ricordi, Garzanti, 1948, str. 63 in Silvestri cit. delo.

¹⁷ L'Emancipazione, 16. IV. 1921.

¹⁸ La Nazione, 27. I. 1921.

¹⁹ L'Emancipazione, 16. IV. 1921; Edinost, 15. V. 1921.

ureditev države, kar bo tudi v Julijski krajini povzročilo spremembo nezno-
nega gospodarskega in upravnega položaja. Potegovali se bodo za pereče za-
hteve, kot so obnova goriške Furlanije, ki je bila najbolj prizadeta v vojni,
bonifikacija zemlje v vzhodni Istri, vodovod za istrski polotok, ekonomska pro-
speriteta Trsta, takojšnja razglasitev proste luke in čimhitrejši razvoj promet-
nih zvez z zaledjem. S širšo pokrajinsko avtonomijo naj se reši tudi narodnost-
no vprašanje, tako da bi se polagoma izenačile pravice in dolžnosti Slovanov,
ki žive v mejah kraljestva, s pravicami in dolžnostmi drugih državljanov.²⁰

Republikanska stranka je predložila kandidatne liste v vseh treh volilnih
okrožjih. V tržaškem okrožju so kandidirali: Cipriano Fachinetti, Diomede
Benco, Ermanno Mrachig in Federico Pagnacco, direktor lista »L'Emacipa-
zione«; v poreškem okrožju: Diomede Benco, Michele Miani, sekretar republi-
kanske stranke za Julijsko krajino, Antonio Bandini, Albino Pelizzon, Alfredo
Algardi in Giovanni Predonzani, v goriškem okrožju pa Guido Bergamo, Gio-
vanni Stecchina, Giuliano Viezzoli in Antonio Mocenigo, peti kandidat Alfredo
Naldi je tik pred volitvami odstopil, zato goriška lista ni bila popolna. Med
kandidati sta bila en delavec in en kmet, drugi pa intelektualci; razen treh so
bili vsi bivši prostovoljci na italijanski fronti, nekateri od teh pa tudi reški
legionarji, kar naj bi stranki dajalo nacionalni pečat in privlačevalo volivce.
Na Goriškem je republikanska glasovnica imela za znak vola, vprežena v plug,
v Trstu in Istri pa bršljanov list.

3. Italijanski nacionalni blok — Blocco nazionale italiano. Blok kot zveza
nacionalno-liberalnih struj za skupen volilni nastop je nastal, kot smo videli,
z namenom, da si ustavne stranke zagotove čim večje število poslancev na račun
socialistov. Blokovstvo se je prvič pojavilo že ob občinskih volitvah leta 1920.
Sicer je že sam sistem proporcionalnega zastopstva favoriziral močne, dobro
organizirane in s programi oborožene stranke. Ker tako imenovane stranke
reda teh pogojev niso imele, so bile prisiljena v volilne koalicije, tembolj ker
je šlo za ohranitev družbenega reda, v katerem so imele hegemonijo. Na taki
osnovi je lahko fašizem postal povezovalac najrazličnejših struj in strank in
je v bloku prevzemal iniciativo in vodstvo. Konservativne struje so v nasprotju
z naprednejšimi levičarskimi in protifašističnimi strankami nastopile ob volitvah
leta 1921 strnjeno. V različnih volilnih okrožjih so se združevale v blok naj-
različnejše zveze in skupine, kar je pogostokrat povzročalo silne težave. Najti
je bilo treba kompromise med nazori, načeli in programi, in blok je bil včasih
bolj podoben kulturno-ekonomski zvezi kakor zvezi političnih strank. Blok je
bil začasno združenje različnih političnih skupin za trenutni volilni račun. Tisti,
ki so bili izvoljeni na njegovi listi, niso bili vedno predstaviki neke stranke,
pa tudi ne nekega določenega ljudskega hotenja. Zato je ostalo odprto tudi
vprašanje njihove odgovornosti.

V Julijski krajini je blokovstvo imelo še drug poseben pomen. Poleg revo-
lucionarne nevarnosti je tam obstajala še »slovanska nevarnost«. Jugoslovanska
manjšina je bila toliko strnjeno naseljena, da je lahko računala na svoje pred-
stavnike v parlamentu. S tem pa bi bila javno ovržena trditev, da je priklju-
čeno ozemlje od nekdaj in popolnoma italijansko. Blok je torej imel nalogo,
da z volitvami izvede plebiscit za Italijo, in tako dokaže, da so nove pokrajine,

²⁰ L'Emancipazione, 30. IV. 1921.

predvsem Trst in Istra, »terra italianissima«. Blok pa je bil tu tembolj potreben tudi zato, ker je bil italijanski liberalni tabor po vojni razkosan bolj kot v katerikoli italijanski pokrajini. Manjkala je neka močnejša stranka »reda«, obstajale so le šibke, nepomembne in razcepljene liberalnonacionalistične skupine in frakcije brez vidnejših političnih voditeljev. Blok je zato združil tiste liberalnonacionalistične sile, ki so bile v dobi Avstro-Ogrske organizirane v italijanski liberalnonacionalni stranki — Partito Liberale Nazionale.

V bivši italijanski liberalnonacionalni stranki je bila združena velika, srednja in mala buržoazija ter precejšen del intelektualcev in rokodelcev. Ideološki nazori teh slojev so si bili nasprotni. Družila jih je le ideja o obrambi nacionalnosti pred slovanskim nacionalizmom. Iz tega je izvirala tudi navezanost liberalcev na iredentistično gibanje, ki je bilo močno med intelektualci, svobodnimi poklici in mladino. Veliki buržoaziji iredentizem ni dosti pomenil. Res da je bila nacionalistično razpoložena, toda ni nasprotovala Avstro-Ogrski, ki ji je nudila privilegije in blaginjo. Iredentizem pa je vendar podpirala zaradi teženj omenjenih slojev v lastni stranki. Te je skupno z neorganiziranimi iredentisti potrebovala za volilno telo, posebno potem ko je bila uveljavljena splošna volilna pravica, kot protiutež naraščajočemu vplivu socialnodemokratske stranke.

Trdnjava liberalnonacionalne stranke je bil Trst, v pokrajini pa je bila razširjena v istrskih mestih, kjer je bil iredentizem tudi močan činitelj. Na Goriškem so bili liberalci omejeni le na Gorico, medtem ko je na podeželju med Furlani in Italijani prevladoval konservativni klerikalni tabor pod vodstvom Fajduttija, ki je bil proavstrijski. Na Goriškem nista prišla nacionalizem ali iredentizem nikdar do izraza kakor v Trstu in v Istri, ker sta se klerikalna pa tudi liberalna stranka potegovali zgolj za svoje privilegije.²¹

Med prvo svetovno vojno sta iredentistično gibanje in liberalna stranka prenehala delovati. Večina agilnejših privrženecv in voditeljev se je izselila v Italijo, kjer so se kot prostovoljci borili na italijansko-avstrijski fronti; druge pomembnejše osebnosti so avstrijske oblasti deportirale. Glasilo italijanskih nacionalistov je bil dnevnik »Il Piccolo«, ki je začel izhajati leta 1880. Avstrijantsko usmerjeni Tržačani so 24. maja 1915, na dan vojne napovedi demolirali in požgali tiskarno, in list ni izhajal do 20. novembra 1919.²² Vojna pa ni liberalnonacionalne stranke samo številčno oslabila, temveč ji je odvzela tudi vsebino, ki je vezala omenjene heterogene struje: težnja po obrambi italijanstva in po »odrešitvi podjarmljenih dežel« je bila izpolnjena. Iredentistični program, ki je obvladoval skoraj dve generaciji, je bil izpolnjen, nadomestila zanj v spremenjenih razmerah pa ni bilo. Pojavilo se je sicer novo vprašanje ekonomskega nazadovanja Trsta in pokrajine, toda posestniški sloj se je temu previdno izogibal in čakal na stališča, ki jih bo zavzela država.²³

Generalni civilni komisar Antonio Mosconi, ki je bil od 19. julija 1919 komisar za občino Trst, od 1. decembra istega leta pa generalni civilni komisar za vso Julijsko krajino, se je v svojih spominih pritoževal, da je z vsemi močmi poskušal iz razbitih nacionalističnih elementov sestaviti neko organizacijo, da

²¹ Prim. Istra i Slovensko Primorje, str. 120—121; Silvestri, cit. delo; Vivante, Irredentismo adriatico, Casa editrice Giulia, 1945.

²² Cesare Pagnini, I Giornali di Trieste dalle origini al 1959, Milano 1960.

²³ Prim. Schiffrerjev uvod v cit. delu Silvestrija.

bi se uprla delavskemu gibanju, ki je hotelo s prevratom spremeniti družbeni red. S tem poskusom ni uspel, ker je bila stara liberalnonacionalna stranka izčrpana po težkem boju za odrešitev in se je v prvih povojnih mesecih popolnoma razšla; njen glavni cilj »redenta« ni več obstajal, zato so ponovno prišle na površje razlike v nazorih in težnjah, ki so vplivale sredobežno.²⁴

Po vojni so se te struje združevale v razne strančice endnevnice z moderniziranimi programi, ki pa se niso vkoreninile. Najprej so se tržaški liberalci skušali uveljaviti s stranko »Rinnovamento«. Namesto prejšnjega iredentizma so poudarjali radikalizem ali težnjo po hitrem prilagajanju spremenjenemu položaju v pokrajini in množičnemu razpoloženju po socialnih reformah. Toda prav kmalu se je pokazalo, da pri »Rinnovamento« ne gre niti za radikalizem niti za socialni program, temveč zgolj za obrambo interesov posedujočega sloja.²⁵

Pred volitvami leta 1921 sta v Trstu iz bivše liberalne stranke oziroma iz »Rinnovamenta« čez noč nastali dve novi stranki: Nacionalna reformna stranka — Partito Nazionale Riformatore ter Stranka nacionalne rekonstrukcije — Partito di Ricostruzione Nazionale. Po volitvah sta tudi ti razpadli in deli obeh so se združili v novo Demokratično stranko — Partito Democratico, ki je bila ustanovljena 20. decembra 1921 v Trstu. Republikansko glasilo je tedaj pikro pripomnilo, da je obnova + reforma = demokracija.²⁶

Poleg omenjenih liberalnih strank je po vojni nastala v Trstu še tretja nacionalistična organizacija Associazione Nazionalista Italiana, ki je bila sekcija istoimenske italijanske stranke. Oporo je imela v iredentistični organizaciji »Trento-Trieste«. Program te stranke je bil radikalnejši od liberalnega in močno podoben fašističnemu, saj je zagovarjal močno državo, podrejenost posameznika narodu, namesto razrednega boja pa medrazredno sodelovanje in dvig splošne produkcije.²⁷

V Istri je iz liberalnih vrst nastala Demokratična nacionalna stranka — Partito Democratico Nazionale.

Omenjene stranke, ki so nastale večinoma zaradi volilnih kombinacij, niso imele upanja, da se vkoreninijo. Želele so postati temelj za nacionalni blok v Julijski krajini, toda že v tem prvem nastopu so bile odrinjene, kajti vodstvo bloka so prevzeli fašisti.

Centralno vodstvo fašistične organizacije je določilo, naj si fašizem zagotovi čisto in zvesto parlamentarno zastopstvo. Fašisti morajo bloku brezpogojno vsiliti blokirane liste, da preprečijo avtomatično sestavo improviziranih klerikalno-zmernih zvez.²⁸ Vlogo fašizma v nacionalnem bloku je jasno in nedvoumno opredelil Mussolini v fašističnem listu »Il Popolo d'Italia«. Tam je med drugim pisal, da je fašizem gibanje tiste vrste, ki vleče, ne da se pusti vleči, ki daje svojo barvo, ne pa da sprejema barvo drugih; fašizem se lahko druži z drugimi nacionalističnimi strankami le tedaj, kadar te priznajo, da mora fašizem dajati volilnemu boju pečat svoje zvestobe, svojega hrepenenja in svojega programa.²⁹

²⁴ Antonio Mosconi, *I primi anni del governo italiano nella Venezia Giulia — Trieste 1919—1922*, ed. Capelli, Bologna 1924, str. 9 (citiram: Mosconi).

²⁵ Silvestri, str. 28—30.

²⁶ *L'Emancipazione*, 21. XII. 1921.

²⁷ Silvestri, str. 37.

²⁸ *La Nazione*, 16. IV. 1921.

²⁹ Silvestri, str. 103.

Tržaški fašijo je bil ustanovljen 23. maja 1919 kot eden izmed prvih fašijev v Italiji. Uradno se je imenoval Tržaški bojevniški fašijo — Fascio Triestino di Combattimento. V začetku je štel okrog 30 bivših prostovoljcev z italijanske fronte, tako imenovanih bojevnikov, ter bivših deportirancev, ki jih je vezala »ljubezen do domovine«, patriotizem. V resnici so bili to odpuščeni vojaki, ki se niso mogli sprijazniti s povojnim civilnim življenjem. Bili so skupina razočarancev, vojnih izkoreninencev, nezadovoljnih s povojno italijansko politiko ter prežetih s sovraštvom do boljševisma. Neposredno podporo je začetni fašizem v Trstu imel v iredentistični organizaciji »Trento-Trieste«, ki se je po vojni razširila iz Italije tudi v Trst, da bi krepila italijansko narodno zavest v nevarnosti pred »tujerodci«. »Trento-Trieste« je bila najbolj ekstremistična organizacija, prežeta z imperialističnimi idejami. Uporabljala je parole o »okrnjeni zmagi« in »obrambi italijanstva«, ki jih je fašizem v celoti osvojil.³⁰ Od junija do septembra 1919 je bil fašijo v fazi formiranja. Razen demobiliziranih oficirjev in vojaških prostovoljcev ter arditov, udeležencev reške ekspedicije, so se mu v prvi dobi priključevali še študentje in druga, avanture željna mladina. Voditelji pa tudi člani povečini niso bili Tržačani, temveč priseljenci iz Italije. Finančni podporniki gibanja, lastniki ladjedelnic, tovarn in veleposestev, so ostajali za kulisami.

V jeseni 1919 so tržaški fašisti imeli opredeljene svoje trenutne zahteve nekako takole: državna meja naj se sklada z etnografsko, ki je po njihovem mnenju segala do Snežnika, in strateško, Jadransko morje naj postane izhodišče za vso centralno Evropo in naj konkurira Severnemu morju, Trst naj postane torišče trgovine za vzhod, treba je zgraditi železniško delto Benetke—Trst—Reka, podpreti reško ekspedicijo in urediti valuto. Od vlade, ki so jo obsojali, češ da je cincava in širokosrčna do Slovanov, popustljiva nasproti socialistom in avstrijakantom ter indiferentna do bojevnikov, so zahtevali takojšnjo aneksijo vsega ozemlja do Nanosa in Snežnika vključno z Reko. Zahtevali so tudi podporo bojevnikom in zvestim patriotom, ki so živeli na priključenem ozemlju, in hiter poseg za ekonomsko-gospodarski razvoj dežele kot npr. graditev proge Sv. Lucija (danes Most na Soči) — Trbiž kot najkrajšo zvezo Trsta z Avstrijo, razvoj ladjedelnic in izkoriščanje električne energije na Soči.³¹ Prvotni fašizem se je zavzemal za republikansko ureditev države, za decentralizacijo državne uprave, za pokrajinsko in občinsko avtonomijo, v gospodarskem pogledu pa tudi za omejitev privatne lastnine in zaplembo vojnih dobičkov. Tržaški fašizem pa tudi druge nacionalistične struje so svoje poslanstvo najprej manifestirale s podporo D'Annuzijevemu pohodu na Reko. Prav ta je fašizmu dal priložnost, da se izoblikuje in okrepi s konkretnimi akcijami.

Fašistično bojevniško sredstvo je bilo nasilje. Uporabljali so ga proti tradicionalnim sovražnikom italijanskega nacionalizma v Julijski krajini, proti socialistom in proti Slovanom, ki so jih združili v skupen pojem »slavo-comunisti«; ta pojem se je uveljavil in je bil v rabi vso dobo fašističnega režima. Z njim so hoteli poudariti, da sestavljajo največji del revolucionarnih množic Slovinci in Hrvati, hkrati pa so dva nasprotnika reducirali v enega.

³⁰ Prim. Silvestri, str. 34—36.

³¹ Michele Risolo, *Il Fascismo nella Venezia Giulia dalle origini alla marcia su Roma*, ed. C. E. L. V. I, Trst 1932, str. 4—5, (citiram: Risolo).

Mosconi je v že omenjenih spomilih zapisal, da je ob nastanku fašizma hitro doumel, da je edina sila, ki bo sposobna sestaviti iz bivših liberalnacionalističnih struj tisto močno organizacijo, ki jo je sam zaman poskušal ustvariti. V takratni, po Mosconiju žalostni situaciji v Julijski krajini, ko je kazalo, da bo socializem popolnoma prevladal, ko je boljševiška propaganda že uspešno razširila svoj strup na ljudske množice, je bila taka enotna organizacija nujno potrebna. Razvoj fašizma je spremljal s simpatijo; le-ta se je kmalu razširil iz Trsta po vsej pokrajini, kar se je zaradi takratnih razmer moralo zgoditi. Stare konstitucionalne stranke, pretresene zaradi vojnih dogodkov, razpadajoče zaradi povojne krize, deljene in šibke zaradi notranjih nasprotstev in osebnih nesoglasij, so bile nepriljavne in neekspanzivne. Nova sila, neomadeževana s prahom tradicije, je bila po mnenju Mosconija edina vera in up vseh domoljubov.³²

Italijanski nacionalni blok, je nastajal v vsakem volilnem okrožju na svoj način.

V Trstu si je lastila pravico za ustanovitev bloka prav v ta namen ustanovljena Nacionalna reformna stranka. Računala je, da bo imela vpliv v širših plasteh, ker je bil njen program kompromisen, privlačen za radikale, bojvornike, reformiste in druge. Puljski list »L'Azione« jo je pikro imenoval nadstranka in ugotovil, da ni nič drugega kot začasna volilna koalicijska, ki se ne bo obdržala.³³ Fašisti niso nameravali prepustiti vodstva v volilni kampanji in v bloku starim liberalcem. Že ob polemiki okrog meja volilnih okrožij je Giunta, voditelj Tržaškega fašija, v svojem listu »Il Popolo di Trieste« javno ožigosal nekdanje voditelje tržaškega liberalizma, da so ljudje brez volje, ki so podlegli parolam o enakosti, bratstvu in humanosti. Nasprotno doktrinam o demokraciji in odpovedovanju bodo fašisti postavili svoje »junaške« vrline, kot so »hoteti« in »premagati«. To je bil prvi opomin, opozorilo nase in na vlogo, ki jo nameravajo odigrati v volilnem boju. Še preden je prišlo do pogajanja za sestavo bloka, so predlagali Benita Mussolinija za kandidata v tržaškem volilnem okrožju. V svesti si svoje premoči nad drugimi nacionalističnimi strujami, zaradi svoje odkrite aktivnosti v preteklih mesecih, so nepopustljivo vztrajali na svojih stališčih in s tem zavirali pogajanja v bloku.³⁴

Enajstega aprila je Zveza bojvornikov — Associazione dei Combattenti — povabila na skupno sejo predstavnike tržaškega fašija, Italijanske nacionalistične zveze, Stranke nacionalne rekonstrukcije, Nacionalne reformne stranke, ljudske in republikanske stranke, predstavnike dalmatinskih bojvornikov, skupine »Filippo Corridoni« (macinijanci), Zveze vojnih invalidov in predstavnike Zveze reških legionarjev. Razen republikancev so vsi poslali svoje predstavnike, da bi se sporazumeli za sestavo bloka, se začasno odpovedali svojim strankarskim programom in ciljem in privolili v skupno volilno osnovo. Skupni imenovalec za združitev tako različnih političnih grupacij je lahko bila zgolj prazna formula, za vse sprejemljiva. To formulo so predlagali tržaški fašisti že na tej prvi skupni seji. Obsegala je načela o narodni obrambi, vrednotenju zmage, restavraciji dela, reda in narodne discipline, čemur ni nihče oporekal.³⁵ Uradno je bil trža-

³² Mosconi, str. 15; O fašizmu v Julijski krajini primerjaj še Aldo Oberdorfer, *Il fascismo nella Venezia Giulia*, Critica Sociale 1921, št. 11, str. 167 in Silvestri cit. delo.

³³ L'Azione, 20. I. 1921.

³⁴ Prim. Silvestri, str. 101—105.

³⁵ La Nazione, 12. IV. 1921.

ški blok sestavljen 21. aprila, ko so se tržaški fašijo, tržaška sekcija Italijanske nacionalistične zveze, Nacionalna reformna stranka, Stranka nacionalne rekonstrukcije in ljudska stranka sporazumele o kandidatni listi. Do tega sporazuma, ki ni bil toliko sad kompromisov kolikor popuščanja liberalnonacionalističnih struj, pa niso prišli z lahkoto.

V praksi je odstopanje od strankarskih teženj in ciljev potekalo z večjo muko, kot je bilo teoretično predvideno. Ljudska stranka ni mogla ničesar izsiljevati od drugih, ker je bila v Trstu prešibka in v bloku le privesek brez besede. Socialisti reformisti, ki so prvotno tudi pristopili, so predlagali za blokovsko listo svojega kandidata Bereninija, pa je bil predlog odbit z izgovorom, da kandidat ni iz Julijske krajine.³⁶ Reformisti so nato zapustili pogajanja in so na volitvah glasovali za republikansko stranko.

Najtežjo krizo je prestajal tržaški nacionalni blok ob izstopu fašistov. Volilni odbor in ravnateljstvo tržaškega fašija sta na seji 20. aprila sklenila, da fašijo pretrga nadaljnja pogajanja s predstavniki drugih strank in si ohrani popolno svobodo akcije.³⁷ Do tega je prišlo zato, ker so bivši liberalci predlagali za kandidata dr. Giorgia Pitacca, nekdanjega liberalnonacionalnega poslanca v avstrijskem državnem zboru, zagovornika interesov tržaških kapitalističnih krogov. Dr. Pitacco je bil eksponent italijanske vlade v Trstu, desna roka senatorja Salate, predstavnik zmernih oziroma eden izmed ljudi »brez volje«, proti katerim je bil naperjen omenjeni Giuntov članek. Dr. Pitacco je bil prisiljen, da se sam odpove kandidaturi. V pismu direktoriju bloka dne 19. aprila je utemljal ta korak: »Ne morem dovoliti, da bi bilo moje ime, ki je bilo doslej simbol za slogo tlačenega italijanstva, razlog ali izgovor za nesoglasje med državljani ob volitvah, ki morajo biti plebiscit zmagovitega italijanstva. Zato prosim državljane, pripadnike raznih strank in ekonomskih trgovskih ter pomorskih ustanov, ki me spoštujejo s tolikšnim zaupanjem, da glasujejo za drugega kandidata. Zagotavljam jim svojo globoko hvaležnost in svojo neomajno zvestobo do našega Trsta, ki potrebuje danes bolj kot kdajkoli iskreno in bratsko sodelovanje vseh svojih sinov.«³⁸ Ko je bil odstranjen razlog za izstop fašistov iz bloka, so se ti nemudoma ponovno vključili in predložili svojo kandidatno listo, ki so jo drugi sprejeli brez ugovorov. Na listi bloka so kandidirali: od bojevnike zveze pomorski kapitan Giovanni Banelli, od fašistov odvetnik Francesco Giunta, od bivše liberalnonacionalne stranke inženir Giovanni Menesini, ki je bil na volitvah v Avstriji dvakrat protikandidat socialista Pittonija, od nacionalistične stranke pa odvetnik Fulvio Suvich.

Kandidati, ki jih je vsilil fašijo in so jih stranke sprejele zaradi blokovske discipline, so bili predstavniki različnih struj, toda imeli so nekaj skupnega: vsi so bili »valorosi combattenti« — borci na italijanski fronti in po duhu fašisti.

Kar je veljalo za socialističnoreformističnega kandidata Bereninija, ni veljalo za fašističnega kandidata Francesca Giunta, voditelja tržaških fašistov, ki tudi ni bil domačin. Giunta je bil poslan iz Firenc v Trst, da je prevzel vodstvo fašija. Njegovo ime je bilo dotlej v Trstu že »toliko znano in cenjeno«, saj je vodil vse požige narodnih in delavskih domov, da si ni upal nihče oporekati kandidaturi.

³⁶ La Nazione, 17. IV. 1921.

³⁷ La Nazione, 21. IV. 1921.

³⁸ La Nazione, 22. IV. 1921.

V razglasu bloka z dne 30. aprila je bilo med drugim rečeno, da je Trstu naložena obramba posvečene zemlje, »opozarjamo, da smo zaradi te dolžnosti v preteklosti premnogokrat žrtvovali svoje nazore in ljudi; s ponosom se zavedamo, da z izpolnjevanjem te dolžnosti tudi danes žrtvujemo kriterije posameznih programov: v skupni nameri nas združuje obramba italijanstva, težnja po vzpostavitvi reda v državi in po vzpostavitvi državne avtoritete v inozemstvu in doma, potreba po preporodu vseh produktivnih sil v deželi.«³⁹

Prvega maja je imel blok prvo predvolilno zborovanje v Trstu. Kandidat Fulvio Suvich je govoril, da sedaj ni časa za podrobne programe in posamezne probleme, ker je treba izoblikovati in okrepiti splošna načela, ki bodo peljala v boljšo bodočnost. Beseda »ricostruzione — obnova« naj pove vse, saj gre za obnovitev državne avtoritete. Fašistični kandidat Giunta je med drugim rekel: »Moj program poznate, to je program fašizma ... Zame posebej se je začel program s požigom Balkana⁴⁰ ... danes ne gre le za to, da izvojujemo političen boj, temveč moramo izvojevati narodni boj. Gre za boj, ki se bije na vzhodnih vratih Italije. Sovražnik stoji par korakov izven mestnega obzidja.«⁴¹ Drugega volilnega programa tržaški nacionalni blok ni imel pa ga tudi ni mogel imeti; za prostozidarje, klerikalce, bojevnike, demokrate in nacionaliste ni skupnega jezika. Kompromis pa je bil vseeno dosežen: kapitalisti so si obdržali gospodarsko oblast, politično pa so prepustili fašistom. S tem niso ničesar izgubili, saj je bil volilni uspeh fašistov odvisen od finančnikov pa tudi od bivšega liberalnonacionalističnega volilnega telesa.⁴²

Volilni znak tržaškega nacionalnega bloka je bil fašijo z miniaturno sliko tržaške helebarde. Ta je bila drobna koncesija fašistov staremu liberalnonacionalističnemu taboru.

V Istri je bilo rojstvo bloka nekoliko drugačno kot v Trstu. Obstajale so tri stranke nacionalističnega tipa: socialisti reformisti, fašisti in Demokratična nacionalna stranka, ki je združevala člane prejšnje liberalnonacionalne stranke. Že jeseni 1920 so istrske nacionalistične struje želele poenotiti dejavnost, kar je postalo aktualno v volilni kampanji. V januarju je list »L'Azione«, glasilo socialistov reformistov, vabil vse narodno zavedne Italijane, naj propagirajo med prijatelji in somišljeniki ustanovitev enotne zveze. »Samo s popolno in neutrudno aktivnostjo bo mogoče zmagati ... Volitve morajo biti plebiscit za Italijo. Vsi Italijani morajo ostati na svojem bojnem mestu, združeni in enotni.«⁴³ Zgled za sestavo bloka v Istri je dal Pulj, kjer je bilo politično in strankarsko življenje najbolj razvito. Ker je bil tam močan proletariat in socialistična stranka, so bili močni tudi fašisti in nacionalisti. Sporazum med demokratično, reformistično in fašistično organizacijo v Pulju je bil sorazmerno hitro dosežen, na podeželju in v manjših istrskih mestih pa ni šlo vse gladko. Nastanek bloka, predvsem v severovzhodni Istri so ovirali posamezniki, ki niso uradno pripadali nobeni stranki in so zahtevali enakopravnost v bloku, kot so jo imele stranke. Pa tudi ljudska stranka je zavlačevala pogajanja; v začetku je privolila v zvezo, nato je odstopila. Pet tednov pred volitvami Istra še ni imela nacionalnega bloka. Dne

³⁹ La Nazione, 1. V. 1921.

⁴⁰ Hotel Balkan v Trstu, zgrajen 1904, kjer je bil slovenski narodni dom s knjižnico, čitalnico, in sedeži slovenskih društev, so fašisti zažgali 13. junija 1920.

⁴¹ Edinost, 4. V. 1921.

⁴² Silvestri, str. 109.

⁴³ L'Azione, 25. I. 1921.

13. aprila se je končno v Pulju sestalo nad 300 delegatov iz 36 istrskih krajev. Pripravljalni odbor je odstopil svoje mesto novoizvoljenemu direktoriju, v katerem je bilo po šest predstavnikov Demokratične nacionalne stranke, stranke socialistov reformistov, fašistov in Zveze bojevnikov. Ker je prevladalo načelo, da je blok zveza obstoječih političnih strank, so imeli bojevniki v direktoriju le posvetovalno pravico.⁴⁴ Obveljala je zahteva fašistov, da je vodstvo bloka in volilne kampanje prepuščeno organiziranim strankam, neorganizirane struje so smele biti le volilno telo. Fašijo tudi ni bil stranka v pravem pomenu besede, vendar je po eni strani nemoteno uveljavil svojo zahtevo, po drugi pa dosegel enakopravnost v direktoriju. Kar je veljalo za Zvezo bojevnikov, ni veljalo za Bojevniški fašijo. Vpliv fašistov v istrskem nacionalnem bloku je popolnoma prevladal, kakor hitro so bile premagane prve težave na poti sporazumevanja. Ta načela, ki jih je sprejelo pokrajinsko zborovanje, so povzročila krizo v puljskem bloku, ki je bil iniciator in organizator bloka v pokrajinskem merilu. Trije najaktivnejši člani puljskega direktorija so izstopili, vodstvo je prešlo v roke fašista Bilucaglie.⁴⁵

Stališča istrskega nacionalnega bloka, povzeta iz uvodnikov puljske »L'Azione«, so bila tale: nacionalni blok združuje stranke z različnimi nazori in težnjami in teh razlik nihče ne zanika. Blok je nastal zaradi trenutne potrebe in spontane želje, zaradi enotnega cilja — pridobitev glasov. Gorje, če bi se v ta boj spustili ločenc, nasprotnik bi nas posamič pogazil. Ko bodo volitve mimo, bomo šli vsak svojo pot. Prisiljeni smo bili v to zvezo zaradi boljševiskih blodenj, ki vodijo v državljansko vojno, in zaradi slovanskega irendentizma, katerega morebitna zmaga na volitvah bi izven državnih meja pričala o italijanskem imperializmu. Ze res, da so Slovani še preveč primitivni, da bi se spustili v rasistični boj, da žive izolirano po vaseh in da so se po dolgih letih sosedstva privadili na Italijane, ti niso naši sovražniki. Toda ne pozabimo, da naše oblasti niso znale odstraniti tistih propagandistov, duhovnikov, učiteljev, advokatov, ki to ljudstvo vodijo v odločno irendentistično akcijo. Hkrati pa tudi komunisti delujejo med istimi ljudmi, znajo izkoriščati njihovo nezadovoljstvo, obljubljaajo jim materialne dobrine. Naš komunizem favorizira jugoslovanski irendentizem in se odreka vsakemu narodnemu čutu. Proti temu nasprotnikoma se bo boril blok, svobodno združenje raznih političnih struj, kot so fašizem, obnovitelj nacionalnega vzdušja, socializem, očiščen ponarejenih internacionalističnih sofizmov, in stare nacionalistične struje, ki so nas pripeljale v sedanost. »Ta zveza, obogatena z bojevniškimi izkušnjami in mladostno vneto, lahko uspešno izpolni prevzeto nalogo, vzbudi zaupanje istrskih volivcev in doseže poglobilni cilj... preprečiti zmago italijanskih sovražnikov v Istri.«⁴⁶

Enaindvajsetega aprila je bila sestavljena kandidatna lista italijanskega nacionalnega bloka za poreško volilno okrožje. Kandidirali so: fašisti in bivši bojevniki Luigi Bilucaglia, Luigi Albanese in prof. Giovanni Mrach, od socialistov reformistov direktor lista »L'Azione« De Berti, od Demokratične nacionalne stranke pa dr. Giovanni Pesante in dr. Antonio Pogatschnig. Direktorij bloka je namenoma izbral mlade kandidate, vsi so bili stari okrog 30 let, kar naj bi zagotavljalo zastopanje nove, naprednejše politike. De Berti, kandidat

⁴⁴ L'Azione, 14. IV. 1921.

⁴⁵ L'Azione, 17. IV. 1921.

⁴⁶ L'Azione, 14. IV. 1921.

socialistov reformistov, je v volilnem govoru v Pulju poudaril, da so se reformisti združili z nekdanjimi nasprotniki iz edinega razloga, ki se imenuje »Italija«. Fašizem je ideja ne stranka. Trudi se, da vnese novega duha v sedanjo politiko in če bi v bloku bile samo stare stranke brez fašistov, bi bil mrtev, brez duše. Fašistična zastava in naša rdeča zastava, zvezani s trikoloro, bosta simbol bodočnosti. Hkrati je fašistični kandidat Bilucaglia naglasil, da gre fašistom zasluga, ker se Italija dviga iz kaosa in nevarnosti, fašizmu gre zahvala, da je bog Lenin zatopil in državljeni spet svobodneje dihajo, ne pa vladam niti drugim strankam. »Zato si fašizem lasti pravico vodstva v tem boju, pravico, da se spoštujejo in upoštevajo njegovi nameni.«⁴⁷

Fašisti so izdali razglas tudi za istrske Hrvatate, napisan v istrskem dialektu ali bolje v mešanici hrvaščine in italijanščine, ki je nihče ni razumel, zaradi česar so se celo Italijani norčevali. Naslovu »Ki smo mi? Ča zahtijevamo?« je sledila razlaga, da se fašisti ne bore proti malemu človeku, pač pa proti slovanskim velikašem, ki so pustili istrskega kmeta na cedilu. Fašisti so v letaku grozili Hrvatom, da se jim bo zgodilo to, kar se je zgodilo Krničanom in Tinjančanom,⁴⁸ če ne bodo spoštovali Italije, italijanskega kralja in papeža in če ne bodo glasovali za blok. »To čemo Vam još reč: Ki ni je snama je proti nama. Huje za njega!«⁴⁹

Za italijanske volivce je blok izdal »deset zapovedi«:

1. Eno samo misel je treba povsod potrditi: Italija.
2. V volilnem boju predstavlja Italijo istrski nacionalni blok.
3. Kdor ne uboga ukazov, ki jih daje pokrajinsko vodstvo bloka, je sovražnik Italije in svojega lastnega mesta.
4. Vsi Italijani morajo biti enotni zaradi številnih sovražnikov.
5. Tisti, ki v volilnem boju razširja malodušje, je večji sovražnik Italije kot odkriti sovražniki.
6. Povsod in ob vsakem času je treba propagirati listo nacionalnega bloka.
7. Ni dovolj biti samo navzoč na zborovanjih in demonstracijah, temveč je potrebna tudi drobna propaganda in nabiranje novih glasov za blok.
8. Kdor ne sodeluje v komisijah bloka, v katere je imenovan, več škoduje kot tisti, ki je nezainteresiran.
9. Če bo 15. maj prinesel zmago drugi listi namesto blokovski, bodo prišli naši kraji spet v roke nasprotnikov.
10. Z vsestransko pomočjo bloku bo izražena hvaležnost Italiji, ki nas je odrešila tujega jarma, in potrjena plemenita tradicija italijanstva naše Istre.⁵⁰

Istrski nacionalni blok je imel za volilni znak fašijo s sekiro, sredi fašija pa krog s podobo koze.

Tudi v Gorici je bil 20. aprila ustanovljen nacionalni blok, toda njegova moč je zaostajala za tržaškimi in istrskimi. Ljudska stranka, ki je imela nekako največ privržencev, ni vstopila, prav tako ne republikanska stranka. V furlanskem delu goriškega volilnega okrožja in v Gorici, kjer je prevladoval italijanski živelj, so bile nacionalistične sile šibke, pa tudi fašisti niso mogli delati čudežev. V razglasu bloka z dne 30. aprila je rečeno, da si Italijani in Slovenci še niso nikdar toliko nasprotovali kot ob tej priložnosti, in da še ni bilo takšnega boja med obema narodoma, kot se obeta prav za te volitve. Slovenci

⁴⁷ L'Azione, 3. V. 1921.

⁴⁸ 3. aprila 1921. so fašisti požgali vasi Krnico in Šegotiče po oboroženem uporu prebivalcev, ko so branili sovaščana Čilego pred aretacijo.

⁴⁹ L'Emancipazione, 14. V. 1921; Historijski arhiv Rijeka, fond puljske prefekture, a-11, 1924 (citiram: Historijski arhiv Reka).

⁵⁰ L'Azione, 4. V. 1921.

Ki smo mi? Ča zahtijevamo?

Neki ljudi povodejtu da su fašisti slabi ljudi, da su proti težaka i njegovoga imanja. To je sve velika laž. Mi ćemo vam valja reć da mi nismo ni slabi ljudi, ni vaši neprijatelji. Mi hoćemo svama u dobro Elveti, dobro postupati kako su bili navadni naši dobri starci Istrijanci koje valja da mi svi častimo. Mi nismo proti kmetu, proti rokodelcu ki od rana jutra do kasna večera trudi se na svojem polju, na svojem vinogradu da za dnu ča proukri. Mi smo proti one velikale, proti one advokate, koji samo mržnju za nas sipaju. Proti onim ljudem, koji su vama slaba učinili. Rekli su vama da ne sjošte promeni krune zać da će Jugoslavija ih bolje platiti, da te srbi tuka doć. Ima još kmeti, koji imaju i do sto mijari krun doma ke nemoru prominuti. To su krivi svi oni ča su od straha u Jugoslaviju pobigli i zapustili vas, kako na primjer Laginja, Trinajstić i tako dalje.

Ima tuka još takovih ljudi, ki bi vas steli na steći način primamiti. Ali mi proti onim ljudim ćemo strogo postupat. Sada smo u Italiji, koju valja da pošujeto, da častite talijane koji su vam dobro učinili u tehi tri leti ča su tuka i od glada stare i mlade izvukli; valja da častite Njegovo Veličanstvo Italijanskoga Veličkoga Kralja VIKTORA EMANUELA u Rimu kad je naš Prečastit Papa. Ki ne bi sve to častil i respetal ćemo proti temu neprijateljski postupati. Primjer vam je toga u Karnici i Tinjannu kad su fašisti strogo kaznili one koji su odgovorni onih tužnih i žalostnih događaja. Na petnajest biti će politični šbori. Valja da birate složno naše muževe, koje to na parlamentu u Rimu zahtijevat od Vlade vašo čerite i da se *Vam krune pomine*, i još da misle za vašu polju i za Istru.

Votajte svi za „*Istrijanski blok*“ koji nosi naš glasovarničal znak „*KOZE*.“ To ćemo Vam još reć: Ki ni je snama je proti nama. *HUJE za njega!*

Masoca maja 1931.

RAVNATELISTVO

hočejo najti potrdilo o svojih pravicah na tem ozemlju, zato je sveta dolžnost vseh, da se dvignejo proti tej grožnji in ponovno dokažejo, da je Furlanija furlanska in ta s krvjo prepojena zemlja italijanska. Furlanija mora danes biti najtežji boj, da bo rešila svoj značaj in imela v Rimu svoj glas.⁵¹ Goriški blok je izbral za volilni znak peterokrako zvezdo. To v neki meri pomeni, da si fašisti niso upali pretirano vztrajati na svoji vodilni vlogi v bloku, vsaj na zunaj ne, če niso hoteli postavljati na kocko njegovega obstoja, da ne govorimo o potrebi po pridobivanju glasov v kateremkoli krogu nacionalno razporejenih volivcev. Na Goriškem so za nacionalni blok kandidirali: Giuseppe Pinat, Vincenzo Parmeggiani, Pirro Cosolo, Mario Camisi in Giovanni Bonavia. Podobno kot v Istri in v Trstu je bila tudi za goriške blokove kandidate najvažnejša legitimacija sodelovanje na italijanski fronti. Trije od naštetih kandidatov so bili »ex combattenti«.

V Goriškem volilnem okrožju je bil boj italijanskih nacionalistov vnaprej obsojen na neuspeh. To so prizadeti vedeli že tedaj, ko so bile določene meje volilnega okrožja. Možnosti za zmago so se zmanjšale v aprilu, ko so tekle priprave za sestavo bloka in ko se je že tako skromna manjšina Italijanov na Goriškem razdelila kar na pet kandidatnih list, ki so jih sestavili nacionalni blok, ljudska, republikanska, socialistična in komunistična stranka. Hkrati pa je bila velika večina slovenskih volivcev pripravljena glasovati za jugoslovansko listo. List »La Nazione« si ni mogel odpustiti, ker ni dovolj vztrajal na spremembi volilnih meja, kajti pričakoval je katastrofalne posledice. Tržaški nacionalisti niso mogli razumeti goriških popolarov in republikancev, ki se »nepopustljivo in vztrajno oklepajo svojih načel, namesto da bi mislili na abstinenco kot edini možni protest goriških Italijanov.«⁵² Po njihovih računih je bilo v goriškem volilnem okrožju približno 72.000 volivcev, od tega vsaj 52.000 slovenske narodnosti, 20.000 pa italijanske. Če bi bila udeležba na volitvah 70 0/0, bi vse italijanske liste dobile skupno 14.000 glasov, slovenska pa 36.400. Količnik, potreben za dosego mandata, bi bil v tem primeru 7000. Le kako naj ga doseže katerakoli italijanska lista?⁵³

4. Jugoslovanska narodna stranka — JNS. Če izvzamemo Trst, ki je imel več kot četrtino vsega prebivalstva Julijske krajine, je bil vpliv opisanih političnih strank omejen le na manjši del prebivalstva, kajti pretežni del Goričanov in Istranov ter vsi Notranjci so bili slovenske ali hrvaške narodnosti. Te množice, ki so bile strnjeno naseljene, so bile volilno telo za Jugoslovansko narodno stranko, proti kateri je bila naperjena glavna ost italijanskega nacionalnega bloka. Julijska krajina se je za prve parlamentarne volitve razdelila v dva mogočna nacionalna tabora, ki sta bila do neke mere ločena tudi teritorialno. Izven teh taborov so brezupno poskušale uspevati stranke popolarov, republikancev in socialistov, ki so kljub vloženim naporom ostale omejene le na ozemlje, naseljeno z Italijani. Edina stranka, ki je uspevala izven in hkrati na področju obeh narodnih blokov in proti kateri sta se v volilni kampanji borili obe narodni zvezi, je bila Komunistična stranka Italije.

Pred prvo svetovno vojno je bilo politično življenje Slovencev v Primorju podobno kot na Kranjskem. Na Tržaškem je v enotni slovenski Narodni

⁵¹ La Nazione, 1. V. 1921.

⁵² La Nazione, 29. IV. 1921.

⁵³ Il Piccolo, 28. IV. 1921.

stranki prevladovala liberalna struja, na Goriškem pa so bili liberalci in klerikalci razdeljeni v dve stranki, ki sta nastopali ločeno. V Istri, enako na Tržaškem, ni bilo delitve v nazorske skupine. Klerikalci na Goriškem niso bili v taki številčni premoči kot v drugih slovenskih pokrajinah. Pri zadnjih deželno-zbornskih volitvah leta 1913 so zaradi notranjega razdora v klerikalni stranki med staroklerikalnimi elementi okrog dr. Antona Gregorčiča in novo strujo s krščansko socialnimi tendencami zmagali celo liberalci.

Po okupaciji Julijske krajine so se vse meščanske politične struje med Slovenci in Hrvati združile v enotno politično društvo »Edinost«. Vodstvo društva je bilo v Trstu, kjer je izhajal tudi istoimenski dnevnik, v Gorici in v Istri pa sta delovala samostojna odseka z odboroma iz članov skupnega odbora. V Gorici je izhajala »Goriška Straža«, v Istri »Pučki prijatelj«. V prvih povojnih letih je politično društvo »Edinost« vodila skupina starih liberalnih prvakov. Voditelje bivše klerikalne stranke na Goriškem in v Istri so namreč nadomestili mladi krščanski socialci, ki pa v tej dobi še niso toliko dozoreli, da bi v skupni organizaciji lahko zahtevali enakopravnost.⁵⁴ Društvo se je v prvih letih po vojni ukvarjalo predvsem z vprašanjem slovenskih šol, ki so jih v veliki meri že med vojno zaprli, z razvojem združništva in s pospeševanjem kulturno prosvetnega življenja, ki se je razvijalo v okviru društev »Prosveta«, »Prosvetna zveza« in »Zveza prosvetnih društev«.

Za parlamentarne volitve leta 1921 so Slovenci in Hrvati nastopili kot Jugoslovanska narodna stranka — JNS. Politični voditelji so poudarjali, da ne gre za pravo politično stranko, temveč le za pojem, ki združuje vse Slovence in Hrvate razen nekaj komunistov. V Julijski krajini ni več narodnonapredne niti ljudske pa tudi ne slovenske socialistične ali slovenske komunistične stranke, temveč samo jugoslovanski narod, organiziran v narodni stranki; vse druge politične struje, italijanski komunisti, socialisti, nacionalisti in fašisti so na nasprotni strani.⁵⁵

JNS je okrog 10. aprila ustanovila glavne volilne odbore v vseh treh volilnih okrožjih, v Trstu pa še osrednjega. Ta je skrbel za reševanje skupnih vprašanj, kot so splošne reklamacije, izposlovanje dovoljenj za javna zborovanja, ki so bila še marca prepovedana z uredbo prejšnje zasedbene oblasti, itd. Volilni odbori v okrožjih so skrbeli za ustanavljanje 3- do 5- članskih volilnih odborov po občinah, za imenovanje zastopnikov JNS v volilne komisije in podobno. Volilni odbori po občinah so delovali med posameznimi volivci na svojem območju, jih pridobivali in nekako odgovarjali za volilne rezultate.⁵⁶

V volilnem razglasu je »Edinost« poudarjala, da se Slovani ne bodo udeležili volitev zato, da bi izvedli plebiscit, kakor jim nasprotniki neprestano očitajo. Kljub proporcionalnemu sistemu ne more nihče jamčiti, da bodo rezultati volitev pokazali pravilno razmerje med obema narodoma v pokrajini, kajti »preveč se je in se še bo storilo v nasprotno svrhu«. Pač pa gredo Slovenci in Hrvati v volilni boj zato, da bodo poslali v Rim »može svojega rodu in zaupanja, da bodo glasniki naših čustev in stremljenj, naših pritožb in zahtev«. Poslanci bodo skrbeli, da bodo izpolnjene obljube, dane sloven-

⁵⁴ Prim. E. Besednjak, Buditelju in voditelju naroda Virgilu Ščeku v spomin, Novi list, Trst 1958—1960.

⁵⁵ Goriška straža, 6. IV., 6. V. 1921.

⁵⁶ Prim. Goriška straža, 6. V. 1921.

skemu narodu ob priključitvi, da bo zagotovljen obstanek in razvoj slovankega narodnega življenja. »Jezikovne pravice, narodno šolstvo, gojitev narodne kulture, spoštovanje narodnega značaja ljudstva in zemlje, nedotakljivost naše narodne enotnosti in skupnosti z vsem jugoslovanstvom: to moramo doseči.« Hkrati se bodo zavzemali za gospodarsko obnovo, povračilo vojne škode in za oživitev deželne in občinske avtonomije. Posebej se bodo potegovali za kmeta, »saj je naše ljudstvo po večini kmetско in je v tej deželi potrebno posebne podpore«. Vsega slovanski zastopniki sicer ne bodo mogli doseči, toda sodelovati bodo morali s tistimi silami, ki stremijo po pravičnejši ureditvi socialnih in gospodarskih razmer, da »se vsakemu članu naroda zagotovi možnost eksistence, ki je človeka dostojna. Kdor pošteno dela, ta ima pravico zahtevati vsaj toliko, kolikor potrebuje zase in za svojo družino... Stremljenje po socialni pravičnosti pa najde svojo aktualno spolnitev in svoj sedaj veljavni izraz ravno v boju za nacionalno pravičnost, po kateri hočemo iskati pot do boljše bodočnosti.«⁵⁷ Zadnji del razglasa je bil vsekakor prilagojen pobijanju komunistične propagande, ki je še vedno odločujoče vplivala na delavstvo in v veliki meri na kmete slovanske narodnosti, zlasti na tiste, ki so bili na stopnji kmetškega proletariata in na polkmete. Pravega političnega programa pa društvo »Edinost« ni nikdar imelo, že zato ne, ker je bilo sestavljeno iz dveh nasprotujočih si političnih struj z dvema političnima konceptoma. Že naslednje leto se je enotna organizacija »Edinost« razdelila v tri samostojne organizacije: tržaško, goriško in istrsko.

»Goriški Slovenec«, list, ki ga je financirala vlada, da bi agitiral med Slovenci, je »Edinosti« upravičeno očital, da so se velenarodnjaški gospodje tik pred volitvami zavedali, kako važno je pridobiti kmeta in delavca. »Edinost« da ima dovolj notranjih problemov zaradi trenj med različnimi strujami in da bi to prikrila, je usmerila vso kampanjo proti komunistom.⁵⁸

Boj slovenskih narodnjakov proti italijanskemu nacionalizmu vsaj v prvi fazi volilnega postopka ni bil toliko pomemben. Po njihovem mnenju italijanski nacionalisti in fašisti še niso prodrli med strnjene slovanske množice, zato ni bilo nevarnosti, da bi dobivali slovanske glasove. Obstajala je samo nevarnost nasilja, ne pa ideološke premoči, kar je pokazala že borba za meje volilnih okrožij. Tudi nacionalistični list »Il Piccolo« je imel glede Goriške podobno mnenje. Objavil je, da je npr. v Tolminu le 25 Italijanov — »regnicolov«, ki bodo šli vsi volit v svoja okrožja v notranjost države, kajti tu jim ne kaže na uspeh. Vsi Tolminci »bodo volili tako, kakor bo hotel duhovnik, znameniti dekan Rojc, ki je odklonil, da bi pel Te Deum ob proslavi aneksije«.⁵⁹

S komunisti je bilo precej drugače. Delavec in kmet sta bila na njihovi strani, povojno revolucionarno razpoloženje je prodrlo v vse slovenske vasice. V volilni kampanji je zato JNS nujno morala zagovarjati program s socialnimi reformami, da je bil privlačen za preprostega človeka, hkrati pa je morala pobijati propagando komunistov in jih prikazovati kot podpornike italijanskega nacionalizma. »Ne bojimo se neudeležbe... pač pa moramo obrniti pozornost na tisti del našega naroda, ki se je pustil zavesti od lažnivih prerokov, ki obetajo narodno enakopravnost in svobodo ter takojšnjo temeljito preosnovanje druž-

⁵⁷ Edinost, 10. IV. 1921.

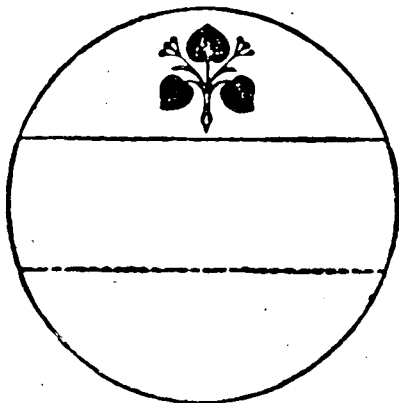
⁵⁸ Goriški Slovenec, 19. II. 1921.

⁵⁹ Il Piccolo, 14. IV. 1921.

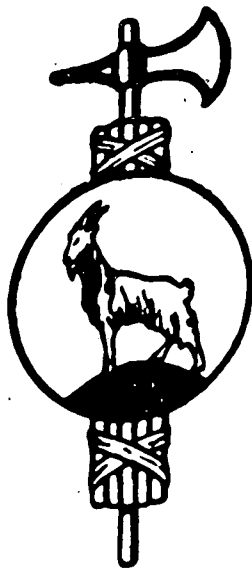
benega reda. Tu mislimo socialistično stranko, ki je od vseh tujih strank našemu ljudstvu najbližja. Mamljivi klici demagoških voditeljev niso bili brezuspešni. Komunistični krožki so rastle po naših krajih kakor gobe po dežju, socialistična stranka je postala mogočna tudi v Julijski Benečiji in to s pomočjo naših ljudi... Vsa ta ogromna stavba je bila postavljena na laž.«⁶⁰

Slovenski narodnjaki so pred volitvami ubirali še druge strune, da bi pridobili volilne množice in razvrednotili komunistično propagando med Slovenci. »Goriška straža« je takole razglabljala: »Velika večina... naših komunistov bo brez vsakega dvoma glasovala za kandidatno listo jugoslovanskega naroda, ker jugoslovanski komunisti bodo šele tiste zadnje, odločilne dneve čutili, kaj bi pomenilo, če bi se večina našega jugoslovanskega delavstva izločila iz narodnega telesa... Mi pričakujemo tudi od voditeljev slovenskih komunistov, da resno premislijo, ali je na mestu, da se oni izločijo in odločijo od celokupnega jugoslovanskega naroda.«⁶¹ Slovenski listi so tudi trdili, da so po nekaterih slovenskih vaseh na predvolilnih zborovanjih komunisti obljubili JNS, da bodo tokrat glasovali zanjo. Te trditve ni mogoče preveriti, ker nimamo na razpolago drugih virov.

Jugoslovanska narodna stranka si je v vseh treh okrožjih izbrala za volilni znak lipovo vejico, štar simbol slovanstva. V goriškem okrožju so kandidirali odvetnik dr. Josip Wilfan iz Trsta, duhovnik Virgilij Šček, dr. Karol Podgornik

Glasovnica Jugoslovanske narodne stranke (levo) in volilni znak italijanskega nacionalnega bloka za Istro za volitve leta 1921 (desno)

iz Gorice, Josip Lavrenčič iz Postojne in Franc Poljanec iz Idrije; v tržaškem okrožju dr. Edvard Slavik, Matej Josip Zlobec, Ivan Kjuder in Hinko Pertot, vsi Tržačani; v Istri pa Wilfan, dr. Ulikse Stanger, Ivan Stari, dr. Stojan Brajša, Franc Flego in Tomo Herak. Izmed petnajstih kandidatov sta le Šček in Brajša pripadala struji krščanskih socialcev, drugi pa so bili v liberalnem taboru.

⁶⁰ Edinost, 3. V. 1921.

⁶¹ Goriška straža, 6. IV. 1921.

V vseh okrožjih je JNS imela zaključene kandidatne liste in je dala strogo navodilo o prednostnih glasovih. Nobena stranka v Julijski krajini se ni toliko zavzemala za preference kot prav JNS. Politično vodstvo je za vsako ceno hotelo zavarovati vrstni red kandidatov zaradi notranjih strujarskih sporov. Balo se je celo, da bi katera od nasprotnih strank načrtno organizirala glasovanje za jugoslovansko listo z namenom, da bi podrla vrstni red kandidatov. Od slovanskih volivcev je zahtevalo popolno disciplino: vpisati morajo prednostni glas na ime prvega oziroma v Istri prvega in drugega kandidata. Ker JNS ni koncentracija raznih sil temveč enotna disciplinirana organizacija; se morajo strogo držati sklepov vodstva.⁶² Značilno je tudi to, da je bil predsednik političnega društva »Edinost« dr. Josip Wilfan nosilec liste hkrati v goriškem in poreškem volilnem okrožju, tako da bi mu bil v vsakem primeru zagotovljen poslanski mandat. Kandidati JNS so v resnici dobili znatno višja individualna števila glasov kot kandidati katerekoli druge stranke v Julijski krajini.

5. Italijanska socialistična stranka — ISS (Partito Socialista Italiano — PSI). V dobi avstro-ogrske monarhije sta bili na ozemlju povojne Julijske krajine dve stranki socialistov. Stranka italijanskih socialdemokratov, ki je bila ustanovljena leta 1894 v Trstu z glasilom »Il Lavoratore«, in Jugoslovanska socialnodemokratska stranka — JSDS, ki je bila skupna za vse Jugoslovane v avstrijski polovici monarhije. Trdnjava obeh socialističnih strank je bil Trst, kjer je bilo največ industrijskega delavstva. Italijanski socialisti so imeli svoje organizacije tudi po istrskih mestih, močni so bili predvsem v Pulju; medtem ko so na Goriškem pred vojno bili oboji socialisti bolj šibki. Obe stranki sta bili pred vojno strogo internacionalistični, nasprotovali sta obema nacionalizmoma, zlasti še iredentizmu. Od italijanske stranke se je leta 1907 pod vodstvom Pagninija ocepila skupina nacionalistično usmerjenih članov in ustanovila Italijansko socialistično unijo, iz katere je po vojni izšla socialistična reformistična stranka. Med vojno se je v ISS ponovno pojavilo desno nacionalistično krilo z dr. Puecherjem, ki se je ogrevalo za priključitev Julijske krajine k Italiji. Iz te struje je leta 1923 nastala sekcija Socialistične unionistične stranke. Obe socialistični stranki sta pred vojno v skladu z načeli socialnodemokratskega tabora v Avstriji iskali rešitev nacionalnega vprašanja v okviru Avstro-Ogrske, pozneje pa sta se ogrevali za neodvisnost Trsta.⁶³

Med prvo svetovno vojno je delovanje socialističnih strank zaradi poostre- nega policijskega režima zamrlo enako kot vse drugo politično življenje. Po drugi strani pa so objektivne okoliščine ugodno vplivale na razvoj delavskega gibanja, da je ob koncu vojne hitro napredovalo. Vso vojno je v Trstu izhajal list »Il Lavoratore«, ki je po požigu tiskarne nacionalističnega glasila »Il Piccolo« postal celo edini tržaški dnevnik. Leta 1914 se je ponovno preselilo iz Ljubljane v Trst vodstvo Jugoslovanske socialnodemokratske stranke in je ostalo tam do leta 1917. V zadnjem letu vojne je naraščalo revolucionarno protivojno razpoloženje. V januarju 1918 je bila v Trstu splošna stavka z zahtevo po izboljšanju življenjskih razmer in za končanje vojne.⁶⁴ V povojnih mesecih je kazalo, da bo delavsko gibanje v mestu preraslo v revolucijo. Bilo je na taki stopnji, da je dajalo značaj političnemu položaju v pokrajini. Razlogov

⁶² Edinost, 1. V. 1921.

⁶³ Prim. Istra i Slovensko Primorje, str. 124—132.

⁶⁴ Almanacco triestino 1954, Dunaj, str. 85.

za to je bilo več. Socialistična stranka se je proti koncu vojne utrjevala in uveljavljala, medtem ko so bile nasprotno, nacionalistične in iredentistične sile razpršene in onemogočene. V Italiji, h kateri je od novembra 1918 neuradno pripadalo ozemlje Julijske krajine, je bilo revolucionarno vrenje na višku, kar je nesporno vplivalo tudi na Julijsko krajino. Vračali so se vojni ujetniki iz Rusije, ki so tamkaj doživeli revolucijo in so doma vplivali na okolico. Zlasti so na ljudsko razpoloženje vplivale domače gospodarske razmere, ki so bile neznosne. Razpad Avstro-Ogrske je zapustil na tem ozemlju razvaline soške fronte, porušene domove, v mestih pa strašno lakoto. Negodovanju in uporniškemu duhu je dala zadnjo spodbudo italijanska zasedbena oblast z izrednim režimom, vojaškimi sodišči in preganjanjem. Delovne množice so se seveda zatekale pod okrilje socialistične stranke, ki je s propagando o spremembi družbenega reda razočaranemu in obubožanemu prebivalstvu mnogo obetala.

Sam generalni civilni komisar Mosconi je v svojih spominih priznal, da je v decembru 1919, ko je prevzel izredno upravo Julijske krajine, socialistična stranka popolnoma prevladovala v političnem življenju. Bila je močna, ker je znala izkoristiti poveljne razmere, zaradi antinacionalističnega stališča pa je bila po mnenju Mosconija vabljava tudi za avstrijakante ter za vojne oškodovance vseh slojev. »Toda največji kontingent so sestavljali Slovani, predvsem iz delavskega razreda... Spominjam se, da sem večkrat opozoril tedanje socialistične voditelje... na veliko napako, ker je imel socializem tako izrazit protinarnodni značaj in to na ozemlju, komaj združenim z Italijo... Pa še drugo napako je storil socializem, ker je z odprtimi rokami sprejel Slovence, ki jim je socialistična barva slabo prekrivala notranji nacionalistični čut in protitalijanskega duha.«⁶⁵ Zato je Mosconi opozoril socialistične voditelje, da bodo Slovani zavlekli stranko na pot ekstremnih in nasilnih tendenc, na pot komunizma, in da bodo prav socialisti prvi povoženi, kar se je, kot pravi, tudi v resnici zgodilo. Socialistična stranka je bila v zimi 1919 do 1920 po mnenju nekega vidnega socialista, ki ga posreduje Mosconi, tako kompaktna in močna, da bi lahko prevzela politično vodstvo in vso upravo v deželi, če bi le imela dovolj ljudi, ki bi bili sposobni in pripravljeni opravljati javne funkcije. Prvomajska proslava leta 1920 je bila po spominu Mosconija veličasten dokaz socialističnih sil. Druge stranke v fazi razpadanja in nizka duhovna moč buržoazije ne bi mogle preprečiti boljševiške revolucije, ki jo je bilo tedaj pričakovati. V Trstu bi se lahko vnela iskra, ki bi povzročila državni požar.⁶⁶ Ne glede na morebitno pretiravanje civilnega komisarja, ki je v svojih spominih težil k opravičilu fašizma v Trstu in je temu primerno najbrž nekoliko napihnil družbenemu redu nevarno situacijo, nam daje dokaj prepričljivo sliko o moči delavskega gibanja.

V prvih poveljnih mesecih sta socialistični stranki obeh narodnosti ostali ločeni. Italijanski socialisti so se hitro po zasedbi Julijske krajine vključili v Italijansko socialistično stranko, medtem ko so se slovenski in hrvaški socialni demokrati, teritorialno ločeni od ostalega dela Jugoslovanske socialnodemokratske stranke, na pokrajinski konferenci 6. aprila 1919 osamosvojili in sprejeli načela in taktiko ruske revolucije ter diktature proletariata.⁶⁷ Po spominih

⁶⁵ Mosconi, str. 7.

⁶⁶ Mosconi, str. 7.

⁶⁷ Zgodovinski arhiv KPJ, TOM V, Beograd 1951, str. 378.

Ivana Regenta, enega izmed voditeljev slovenskih socialistov, so se takrat konstituirali v neodvisno slovensko-hrvatsko socialistično stranko Julijske Benečije in se tako tudi uradno odcepili od stranke v Sloveniji.⁶⁸ Na pokrajinski konferenci 21. septembra istega leta so se slovenski in hrvatski socialisti izrekli za vključitev v Italijansko socialistično stranko, upoštevajoč potrebo po enotni organizaciji v pokrajini. »Pristop slovensko-hrvatskega proletariata v italijansko komunistično organizacijo pa nima nikakega stika s političnimi državnimi in nacionalnimi vprašanji.«⁶⁹ S pristopom k Italijanski socialistični stranki slovenski socialisti niso nameravali vnaprej priznati bodočih meja med Italijo in Jugoslavijo in zavreči stališča o samoodločbi narodov. Po drugi strani pa se z narodnostnim vprašanjem niso temeljiteje ukvarjali, imeli so ga za problem meščanskih strank.

V oktobru 1919 je bil šestnajsti kongres Italijanske socialistične stranke v Bologni, na katerem je dr. Henrik Tuma, podpredsednik deželne zveze za Julijsko krajino, v imenu slovanskih socialistov prebral izjavo, v kateri je rečeno, da so se jugoslovanski proletarci odpovedali dotedanji avtonomni organizaciji in se izrekli za solidarnost ne samo z italijanskim proletariatom, temveč tudi s proletariatom vsega sveta. »Vstopamo v vaše vrste, ker vemo, da more edino proletarska solidarnost napovedati vojno vojni, vojno buržoaziji, bodisi francoski, italijanski, angleški ali jugoslovanski, napovedati more vojno italijanskemu kapitalizmu in jugoslovanskemu imperializmu. Tovariši! Mi vemo, da bomo v vaših vrstah našli tisto armado, ki bo končno dala nov značaj vsemu svetu, armado, ki bo končno razvila zastavo človeštva... S tem skromnim pozdravom vstopamo v vaše vrste brez pridržkov, brez ideoloških doktrin, pripravljene podrežati se vaši disciplini in pripravljene boriti se skupno z vašimi sovjeti za popolno svobodo sveta.«⁷⁰

Vrste socialistične stranke so se v letih 1919 in 1920 hitro večale; že slovenski narodnjaki so ugotavljali, da so strankine sekcije rastle kot gobe po dežju. Iz strankinih okrožnic in časopisnih poročil je razvidno, da so organizacije tako hitro ustanavljali predvsem po slovenskih vaseh, da aktivisti, člani vodilnih organov niso več zmogli sproti opravljati vsega dela. »Od vseh strani prihajajo na nas prošnje za ustanovitev komunistične organizacije. Mi ne moremo niti ugoditi vsem prošnjam, ne zadostiti vsem tem zahtevam.«⁷¹ Novo ustanovljene sekcije so štejele po več desetih članov, tako npr. v Bovcu 150, v Kobaridu 300, v Podgori 120, v Črnicah 80, v Cerknem 60,⁷² v Čepovanu 150 članov⁷³ in podobno tudi drugje. Člani so bili povezani v organizacijskih enotah — sekcijah, ki so običajno obsegale območje ene občine. Po posameznih vaseh so bili člani vezani na zaupnike, le-ti pa so sestavljali sekcijški odbor. Sekcije so sestavljale pokrajinsko Socialistično zvezo Julijske Benečije, ki ji je načeloval štiri-

⁶⁸ Prim. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1960, št. 2, str. 312 (citiram: Prispevki) in I. Regent, I. Kreft, Progresivna preusmeritev političnega gibanja med vojnama v Sloveniji in Trstu, Ljubljana 1962, str. 25.

⁶⁹ Zgodovinski arhiv KPJ, TOM V, str. 393.

⁷⁰ Resoconto stenografico del XVI Congresso Nazionale del Partito Socialista Italiano, Roma 1920, str. 18, 19.

⁷¹ Diskusija I. Regenta na pokrajinskem kongresu Socialistične zveze za Julijsko Benečijo dne 25. IX. 1920, Delo, 27. IX. 1920.

⁷² Prim. Delo, I.—VI. 1920.

⁷³ Spomini Skoka v IZDG.

najstčlanski izvršni odbor. Vmesna stopnja med odborom sekcije in vodstvom pokrajinske zveze so bili propagandni odbori, ki so delovali v okviru nekdanjih dežel Goriške, Trsta in Istre.⁷⁴ Razen italijanskega glasila »Il Lavoratore«, ki je nekaj časa po vojni izhajal kot dnevnik, večernik in posebej za deželo, je od 20. februarja 1920 izhajal v Trstu še tednik v slovenščini, »Delo«, glasilo Socialistične zveze za Julijsko Benečijo.

V septembru 1919 je bilo v Julijski krajini 34 sekcij z okrog 5000 člani, leto dni pozneje je število socialističnih sekcij naraslo na 73, število članov pa na okrog 9000.⁷⁵ K socialistični stranki je spadala tudi Pokrajinska zveza socialistične mladine, ki se je v tej dobi šele konstituirala in je bilo njeno delovanje usmerjeno predvsem v akcije.

Pod vplivom socialistične stranke so delovale kulturne, gospodarske in strokovne organizacije. Za kulturno-prosvetno dejavnost je bil spomladi 1919 iz zastopnikov socialistične stranke, delavskih zadrug, delavske zbornice, mladinske socialistične organizacije in uredništev obeh delavskih listov ustanovljen »Višji kulturni svet«. Koordiniral je delo krožkov in podružnic slovenskega društva »Ljudski oder«, italijanske »Circoli di cultura« pa je vodil podoben »Consiglio superiore della cultura«.⁷⁶ Prosvetno kulturni krožki so imeli pevske, dramske, glasbene, telovadne in knjižničarske odseke. Njihova dejavnost je bila vsestranska, segala je od zabavnih nastopov do predavanj in študija marksistične literature. Po podatkih Ivana Regenta je delovalo leta 1920 46 podružnic »Ljudskega odra« in 43 raznih drugih pevskih, kulturnih in športnih društev.⁷⁷

Na gospodarskem področju so delovale Delavske konzumne zadruge za Trst, Istro in Furlanijo, ki so financirale prosvetno dejavnost in delavski tisk. V aprilu 1920 so imele nad 30.000 članov in bile najštevilnejša ustanova te vrste v Italiji. Razen delavskih zadrug je bila v Trstu ustanovljena 27. julija 1919 še Kmetijska in vrtnarska zadruga za povezavo kmetov z delavci; v aprilu naslednjega leta je imela okrog 600 članov.⁷⁸

Strokovno so bili delavci organizirani v zvezah, ki so vsaj v Trstu obsegale prav vse stroke, od manj pomembnih pekovskih, čevljarških in dimnikarskih strokovnih zvez prek zvez učiteljev in državnih uslužbencev do mogočnih zvez kovinarjev, pristaniških delavcev in stavbincev, ki so bile razširjene po vsej pokrajini. Zveza stavbinskih delavcev je npr. oktobra 1920 imela 45 podružnic z 20.600 člani ter svojo stavbinsko zadrugo.⁷⁹ Strokovne organizacije so bile vključene v Delavski zbornici s sedežem v Trstu, ki je v decembru 1920 štela 36.000 članov, kar je bilo najvišje število v Italiji.⁸⁰

Gibanje teh vsestransko organiziranih delovnih množic se je na zunaj kazalo v javnih manifestacijah in stavkah. Za ponazoritev naj zadostuje, da omenimo praznovanje 1. maja 1920, ki ga omenja tudi civilni komisar Mosconi

⁷⁴ Pravilnik Pokrajinske Socialistične zveze za Julijsko Benečijo, Delo, 29. IX. 1920.

⁷⁵ Poročilo tajnika Socialistične zveze za Julijsko Benečijo na pokrajinskem kongresu 25. IX. 1920, Delo, 27. IX. 1920.

⁷⁶ Pravila Višjega kulturnega sveta za Julijsko krajino, Delo, 1. X. 1921.

⁷⁷ I. Regent, Poglavlja iz boja za socializem III, Ljubljana 1961, str. 100.

⁷⁸ Deseti redni kongres Delavskih konzumnih zadrug 10. IV. 1920, Delo, 16. IV. 1920.

⁷⁹ Delo, 8. X. 1920.

⁸⁰ Delo, 24. XII. 1920.

v svojih spominih, »Delo« pa ga ocenjuje kot razredno manifestacijo. V Trstu se je zborovanja na trgu Donadoni udeležilo okrog 100.000 ljudi, ki so se zvrstili v veličasten sprevod po mestu. Delavstvo z Gorške, Brd, Vipavske in Soške doline pa se je napotilo peš v Gradiško, kjer se je udeležilo zborovanja skupno s furlanskim delavstvom. Zbralo se je okrog 50.000 ljudi s šestdesetimi zastavami in dvanajstimi godbami na pihala. Podobna zborovanja in povorke so bile po vseh večjih krajih v Julijski krajini. V Pulju je prišlo do spopadov, ki so zahtevali 4 žrtve in 33 ranjenih.⁸¹

Ker je do avgusta 1919 v Julijski krajini trajal režim zasedbene oblasti, ni bilo v tem času večjih mezdnih in političnih gibanj. Stavkovno gibanje se je močneje razvilo ob koncu leta 1919, višek je doseglo jeseni 1920, nakar je tja do srede leta 1922 postopoma upadalo. Delavske stavke so bile pogoste, trajale so tudi po več tednov, se prepletale in prestopale lokalne meje. Iz ozkih strokovnih gibanj so se razvijale splošne pokrajinske stavke, iz ekonomskih zahtev so se porajale politične zahteve.⁸² Mosconi se v spominih pritožuje, da je mestno prebivalstvo odobravalo stavkovno gibanje celo takrat, ko je bilo zaradi stavk občinskih uslužbencev brez vode, plina in odvoza smeti. Ob nemiru vojaških enot v Trstu in Červinjanu, ki so se úprle ukazu o odhodu v Albanijo, pa je zapisal: »To so bili resnično žalostni dogodki, ker se je prevratni strup vtihotapil celo v vrsto armade.«⁸³ V septembru 1920 je bila največja splošna stavka. Začeli so jo tržiški delavci 28. avgusta zaradi fašističnih izgrediv in napadov na delavska zborovanja, 31. avgusta se jim je iz solidarnosti pridružila Furlanija, nakar je postala stavka 3. septembra splošna. Stavkajoči so zahtevali odpravo izjemnega stanja v pokrajini in vojnih sodišč, izpustitev političnih zapornikov, uvedbo svobode zborovanja in razpis občinskih volitev. Stavka je imela politično obeležje in je trajala hkrati z gibanjem delavstva v severni Italiji, ki je drugič zasedalo tovarne in ustanavljajo delavske svete. Med stavko so bili v Trstu nemiri, v spopadih stavkajočih s policijo, vojsko in s fašisti je bilo 12 mrtvih in okrog 250 ranjenih. 7. septembra ponoči se je splošna stavka končala, toda v Trstu se je ponovila že 9. septembra v protest proti fašističnemu napadu na pogrebce med stavko ubitega tovariša. Delavci pri Sv. Jakobu so blokirali predmestje, pregnali policijo in postavili barikade. Naslednji dan je bila poslana k Sv. Jakobu brigada Sassari, ki je s topništvom napadla barikado, ko je nihče več ni branil.⁸⁴

Mosconi je šentjakobske dogodke označil kot revolucionarno dejanje, v katerem so sodelovali socialisti, republikanci in Slovenci. Brigado Sassari je poslal k Sv. Jakobu zato, ker se delavci niso pokorili ukazu o opustitvi barikade.⁸⁵ Septembrska stavka je bila vrhunec revolucionarne razgibanosti delavskih množic v Julijski krajini. Odtlej je gibanje upadalo. V ospredje so stopali fašisti, ki so bili orodje delodajalcev in oblasti v boju proti delavskim zahtevam. Število stavk se sicer v naslednjem letu ni zmanjšalo, toda uspehi so postajali čedalje manj pomembni.

⁸¹ Delo, 7. V. 1920.

⁸² Prim. A. Nedog, M. Kacin-Wohinz, Kronološki pregled dogodkov iz delavskega gibanja na Slovenskem, 1918—1929, Prispevki 1964, str. 161—228.

⁸³ Mosconi, str. 32 in 34.

⁸⁴ Primerjaj liste Delo in L'Azione ter Tiberio, Il Fascismo a Trieste negli anni 1919—1923, Documenti e reminiscenze, Udine, str. 27—30 (citiram: Tiberio).

⁸⁵ Mosconi, str. 36.

Devetega februarja 1921 so fašisti povsem požgali tiskarno delavskih listov v ulici Zudecche, dotlej pa so že opustošili in razdejali vrsto delavskih domov v pokrajini. Požigu tiskarne je sledila splošna protestna stavka po vsej pokrajini. Prvega marca so delavci ladjedelnice Sv. Marka v Trstu zažgali glavno skladišče in razdejali upravne prostore ter za nekaj ur zasedli ladjedelnico.⁸⁶ Maščevali so se zaradi fašističnega nasilja, ki je trajalo ves februar, od požiga tiskarne do požiga delavskega doma v Trstu in kulturnega krožka pri Sv. Jakobu. 28. februarja so začeli stavkati tudi rudarji raških premogovnikov v Istri. Zasedli so obrate in dvajset dni sami upravljali rudnike, dokler niso vladne čete 7. aprila s silo zasedle ozemlja tako imenovane »labinske republike«.⁸⁷ Mosconi v citiranem delu trdi, da so začeli stavkati Hrvati iz nacionalističnih razlogov, nakar so stavko izkoristili komunisti, ki so bili tudi Hrvati in jo spremenili v zasedbo obratov pod rdečo zastavo. Ker stavkajoči niso popustili, je odredil vojaško intervencijo tako kot pri Sv. Jakobu v septembru prejšnjega leta.⁸⁸ V splošnem je Mosconi imel Slovane za glavne povzročitelje revolucionarnih dogodkov, češ da so prevratni in protidržavni elementi.

V tem razdobju je na delavsko gibanje že vplivala sprememba, ki je nastala v Italijanski socialistični stranki. Na januarskem kongresu v Livornu se je razcepila na dva dela; izstopila je leva struja, ki je 21. januarja ustanovila Komunistično stranko Italije — KSI. Nasprotja med radikalno maksimalistično strujo in reformistično, ki je v Julijski krajini prehajala na nacionalistične pozicije, so izvirala še iz vojne dobe in se tako razcepu stranke po vojni ni bilo mogoče izogniti. Po vojni je v Italiji prevladoval maksimalizem, nastajala pa je že struja komunistov iz skupine torinskih ordinovistov z Gramscijem in neapeljske skupine astenzionistov⁸⁹ z Bordigo na čelu. V oktobru 1920 so se skupine komunistov združile in formalno ustanovile komunistično frakcijo v okviru socialistične stranke, potem ko je drugi kongres Komunistične internacionale v znamenitih enaindvajsetih programskih točkah med drugim zahteval izključitev reformistov iz socialističnih strank. V Julijski krajini je maksimalizem absolutno prevladal. Na Goriškem so se npr. socialistične sekcije imenovalle kar komunistične, češ priznavamo program tretje internacionale in se strinjamo s pogoji za vstop vanjo, torej smo komunisti. Lokalni tisk vseh barv je zato enačil socialiste s komunisti že davno pred ustanovitvijo KSI.

Prva frakcija komunistov astenzionistov v Julijski krajini se je konstituirala v jeseni 1920 v Trstu. Na seji 3. oktobra so tržaški astenzionisti naglasili, da ostanejo kot frakcija v socialistični stranki in da bodo podpirali politiko tistega dela socialistične stranke, ki se strinja z izključitvijo vseh reformističnih in oportunističnih elementov, tako da se bo stranka tudi praktično spremenila v pravo revolucionarno komunistično stranko.⁹⁰ 18. novembra je bila v Trstu formalno ustanovljena komunistična frakcija, ki je vključevala tudi astenzioniste. Tedaj je izvolila začasni pokrajinski odbor z izvršnim odborom in delegate za posvetovanje komunistične frakcije v Imoli.⁹¹ V decembru 1920 je Zveza

⁸⁶ Edinost, 3. III. 1921.

⁸⁷ Proletarec, 16. IV. 1921; Tiberio, str. 49.

⁸⁸ Mosconi, str. 40.

⁸⁹ Naziv ordinovisti so dobili po listu L'Ordine nuovo, ki ga je izdajala torinska skupina, astenzionisti pa je ime za strujo, ki je zagovarjala volilno abstinenco.

⁹⁰ Delo, 6. X. 1921.

⁹¹ Delo, 24. XI. 1920.

socialistične mladine na pokrajinskem kongresu zahtevala od socialistične stranke, da brezpogojno izključi reformiste, ker sicer stranka ne spada v III. internacionalo in ne bo nikdar pripeljala proletarskih množic do revolucije. Če bi se ISS ne odločila za ta korak, se bo socialistična mladina odcepila in sama ustanovila pravo komunistično stranko.⁹² Prvega januarja je pokrajinsko zborovanje predstavnikov komunistične frakcije in mladinske zveze brez pridržkov odobrilo sklepe imolskega posvetovanja in izvolilo izvršni odbor, katerega član je bil tudi Jože Srebrnič.⁹³

Socialistična stranka je razpadala v struje in se na livornskem državnem kongresu dokončno razklala. Delegati, ki so zastopali 172.487 članov, so oddali 14.695 glasov reformistični struji, 98.028 glasov struji unitarcev, 58.783 glasov pa komunistom. Ker večina, struja maksimalistov ali unitarcev, ki je zagovarjala načelo o enotnosti stranke, ni hotela izključiti reformistov, so se komunisti odcepili in naslednji dan, 21. januarja, ustanovili novo stranko — Komunistično stranko Italije.

Delegati iz Julijske krajine so oddali 4462 glasov za komunistično stranko, za maksimaliste 3286 glasov in za reformiste 30 glasov.⁹⁴ Po izjavi Ivana Regenta pa vsaj 1000 glasov iz Julijske krajine ni bilo zastopanih v Livornu, ker je oblast preprečila odhod delegatov. Vsi ti glasovi bi bili oddani za komunistično resolucijo. Če upoštevamo, da je v jeseni 1920 ISS v Julijski krajini štela okrog 9000 članov, je trditev o 1000 izgubljenih glasovih utemeljena.

Dne 24. aprila je bil v Trstu ustanovni kongres deželne zveze KSI za Julijsko krajino, ki se ga je udeležil tudi sekretar KSI Amadeo Bordiga. V stari socialistični stranki so ostali povečini socialisti italijanske narodnosti, predvsem Tržačani ter Istrani, v mnogo manjšem številu tudi Furlani. Med Slovenci na podeželju pa je socialistična stranka praktično prenehala obstajati. V roke komunistov sta prešla oba delavska lista »Il Lavoratore« in »Delo« ter večina strokovnih organizacij. Na volitvah v Delavski zbornici so komunisti zmagali s 5976 glasovi proti 4176 glasovom socialistov in republikancev; sicer je pa od 39.800 vpisanih članov strokovnih zvez glasovalo le 10.151,⁹⁵ kar je dokaz dezorientiranosti delavskih množic po razkolu. Socialistična stranka je obdržala prevlado v delavskih zadrugah. V Trstu je izdajala glasilo »Il Lavoratore socialista«, v Gorici pa še slovenski tednik »Proletarec«, ki je izšel le triindvajsetkrat,⁹⁶ ker med Slovenci, ki jim je bil namenjen, ni našel plodnih tal.

Na volitvah leta 1921 sta torej nastopili dve delavski stranki, socialisti in komunisti.

Italijanska socialistična stranka je nasprotovala tem volitvam, ki so bile razpisane proti njej. Med člani je bila močna tendenca po abstinenci. Še 5. maja, ko so bile že sestavljene kandidatne liste, je strankin svet ponovno glasoval o predlogu za abstinenco, ki pa je bil odbit z 58.000 proti 5000 glasovom.⁹⁷ Volitev se je udeležila z izgovorom, da sešteje svoje vrste.

⁹² Delo, 20. XII. 1921.

⁹³ Delo, 5. I. 1921.

⁹⁴ Resconto stenografico del XVII Congresso Nazionale del PSI, Milano 1921.

⁹⁵ Il Piccolo, 26. IV. 1921.

⁹⁶ Od 8. aprila do 17. septembra 1921.

⁹⁷ Proletarec, 14. V. 1921.

Socialisti v Julijski krajini niso sestavili za volilni boj nekega idejnega programa, ki bi vključeval internacionalistična in revolucionarna načela. Omejili so se na minimalni program za takojšnje konkretne zahteve, med katerimi je bila na prvem mestu zahteva po pokrajinski in občinski avtonomiji. Glede narodnega vprašanja so propagirali prijateljsko sporazumevanje, glede gospodarstva pa bonifikacijo zemlje, solidno organizacijo ribištva, itd.⁹⁸ V Julijski krajini je ISS predložila v vseh treh volilnih okrožjih blokirane kandidatne liste z enotnim volilnim znakom: srp in kladivo na odprti knjigi. Kandidati ISS so bili nepomembne osebnosti v primerjavi z zvenečimi imeni, ki so kandidirala pred vojno. Na tržaški listi so kandidirali samo Italijani: Giuseppe Passigli, urednik lista »Il Lavoratore socialista«, prof. Orlando Inwinkl, Vasco Vinischer in Zeffirino Pisoni; na Goriškem so kandidirali štirje Slovenci: Alojz Štolfa, urednik lista »Proletarec«, Josip Petejan, deželni tajnik stavbinske strokovne organizacije, Josip Polenčič, predsednik društva kolonov, in Vid Bresaz, okrajni tajnik stavbincev, ter Inwinkl; na istrski listi so bili štirje Italijani: Passigli, dr. Carlo Nobile, Antonio Riosa, Paolo Fiorentini, in dva Slovenca: Petejan ter Vincenc Kermolj.

6. Komunistična stranka Italije — KSI (Partito Comunista d'Italia — PCI) je bila stara komaj sto dni in se je še organizirala, ko se je udeležila parlamentarnih volitev. Med italijanskimi komunisti je bila sicer močna struja astenzionistov, ki je menila, da je za komunistično propagando in za priprave na revolucijo v zahodnih demokratičnih državah bolj primerno, da se proletariat ne udeležuje volitev v buržoazne ustanove. Drugi kongres Komunistične internacionale v Moskvi junija 1920 pa je med drugim sklenil, naj komunisti sodelujejo na volitvah in v buržoaznih parlamentih. Temu načelu so se zaradi discipline pokorili tudi italijanski astenzionisti. Neapeljčan Amadeo Bordiga, sekretar KSI in glavni zagovornik abstinence, je v članku »Volitve« poudaril, da vprašanje o udeležbi ali abstinenci ne obstaja več, ker disciplina zapoveduje udeležbo. »Mi astenzionisti smo edini oporekali tezam, ki so jih predlagale osebe z neovrgljivo avtoriteto (na II. kongresu KI, op. M. K.) ... mi astenzionisti moramo biti tudi tisti, ki bodo zgled discipline brez okolišenja in obotavljanja. Komunistična stranka torej nima ničesar razpravljati o tem, ali naj se udeleži volitev ali ne. Mora se jih udeležiti.«⁹⁹ Po mnenju enega izmed vodilnih italijanskih komunistov Cesara Seassara so tudi drugi razlogi govorili za udeležbo. Volilna kampanja je prikladna za razširjanje komunistične propagande, kar je v drugih okoliščinah zaradi fašističnega nasilja omejeno; če se komunisti ne udeležijo volitev, se bo socialistična stranka razglasila za edino revolucionarno delavsko in protiburžoazno stranko v deželi; v volilni kampanji bodo komunisti po eni strani lahko razkrinkavali protirevolucionarnost socialistov, po drugi pa zmanjšali število socialističnih poslancev; izvoljeni komunistični poslanci bodo zaradi imunitete močno koristili v ilegalnem delovanju KSI. V volilni kampanji komunistična stranka ne sme ničesar obljubljeni, nasprotno, razložiti mora množicam, da jim buržoazni parlament ne more ničesar dati in da bodo komunistični poslanci le zato vstopili, da bi na znotraj pospešili padec buržoaznega režima.¹⁰⁰

⁹⁸ Silvestri, str. 112.

⁹⁹ L'Ordine Nuovo, 14. IV. 1921.

¹⁰⁰ Il Comunista, 21. IV. 1921.

Komunistična stranka je za volitve zahtevala skrajno disciplino. Kandidate so sicer predlagali volilni odbori posameznih volilnih okrožij, toda izbral in potrdil jih je izvršni odbor stranke, ki je hkrati določil tudi vrstni red oziroma preference. Stranka je hotela dobiti tako parlamentarno skupino, ki bo brez-pogojno podrejena strankinim navodilom, skupino, ki ji bo vodstvo partije dajalo naloge, določalo govore in govornike in po potrebi odpoklicalo poslance. Osrednje vodstvo je v navodilih zahtevalo od pokrajinskih odborov, naj za kandidate predlagajo tudi preproste delavce, ki imajo dolgoletne zasluge za delavsko gibanje, in ne samo ljudi, ki so večji govorniki. Parlament bo tako in tako le tribuna, s katere bodo komunisti govorili ljudskim množicam ne poslancem. Komunistični poslanec ne bo zakonodajalec, ki bi se sporazumeval z drugimi zakonodajalci, temveč bo le partijski agitator, ki bo v sovražnikovih vrstah izpolnjeval strankine sklepe in bo odgovoren neposredno stranki. Parlamentarni govori bodo preprosti in za vse dojemljivi, stranka jih bo tiskala in uporabila za propagando.¹⁰¹ O morebitnem sodelovanju z drugimi strankami, o volilnih koalicijah seveda ni moglo biti govora.

Glede kandidatnih list je bilo določeno, naj bodo blokirane in vsaj $\frac{1}{5}$ glasovnic je morala imeti že vnaprej vpisano prednostno ime. Kandidat ni smel odstopiti; če bi imel za to opravičene razloge, ga je volilni odbor moral nadomestiti z drugim kandidatom. Če je kandidat odpadel zaradi mahinacij oblasti ali fašistov in je bilo prepozno za izpolnitev nezaključene liste, je moral volilni odbor na vse glasovnice v tistem volilnem okrožju napisati prednostno ime. Skratka, preprečiti so hoteli vsako možnost, da bi se komunističnim listam dajali dodatni glasovi. V okrožjih, kjer stranka iz objektivnih razlogov ni kandidirala, so morali komunisti med volilno kampanjo agitirati za komunistični program in za abstinenco.¹⁰² V novih pokrajinah je KSI nastopila le v Julijski krajini, medtem ko v volilnih okrožjih Trento in Bocen v Tridentinski Benečiji in v Zadru ni predložila kandidatnih list.

Tudi volivcem je stranka dala posebna navodila za volitve: 1. glasujejo naj v prvih jutranjih urah; 2. naj se ne ustavljajo po mestu za brezplodne diskusije; 3. naj se zadržijo mirno, da ne bi z besedami, dejanji ali napadalnimi gibi povzročili reakcije nasprotnikov; 4. naj se ne puste izzvati od nasprotnikov, kar bi lahko povzročilo nevarne incidente; 5. naj se zavedajo, da bi tudi najmanjši incident nasprotniki izrabili in zavrli normalni potek volitev; 6. naj bodo dosledno disciplinirani in naj se držijo navodil organizacije; 7. naj glasujejo za listo, ki nosi znak srpa in kladiva in 8. če žele oddati prednostni glas, naj ga dajo kandidatu, ki ga je določila stranka.¹⁰³

Sicer je pa volilni proces pomenil za stranko samo propagandni boj, dajal ji je priliko, da pojasni svoja stališča in razkrinka reformizem in oportunistem socialistične stranke. V volilnem razglasu centralnega odbora Komunistične stranke Italije je med drugim rečeno, da gre stranka v volilni boj zato, da potrdi gesla Komunistične internacionale, ki so sedaj bolj kot kdajkoli aktualna. Komunistična stranka vabi proletarce in kmete, da mobilizirajo vse, ki so

¹⁰¹ Il Comunista, 14. IV. 1921.

¹⁰² Prim. L'Ordine Nuovo, 9. IV., 5., 8. in 12. V. 1921 ter Manifesti ed altri documenti politici (21. gennaio—31. dicembre 1921), Roma 1921, str. 55 in sl., (citiram: Manifesti).

¹⁰³ L'Ordine Nuovo, 15. V. 1921.

še pripravljene boriti se proti izkoriščevalcem. Te volitve naj pokažejo stopnjo politične zavesti italijanskih delovnih množic. Z volitvami leta 1919 so delovne množice dale socialistični stranki legitimacijo, da jih zastopa in povede v nov družbeni red. Ta pa je delovne množice izdala. Ne samo, da jih ni vodila v revolucijo, tudi pridobljenih dobrin ni znala zavarovati. Od dne, ko so iz stranke izstopili komunisti, so socialisti postali maloburžoazna stranka brez internacionalističnega duha in brez vere v proletarske revolucionarne sile. Delavec naj se zaveda, da njegov razred v Italiji ne more napredovati in premagati buržoazije, ne da bi pogazil razpadajoče truplo socialistične stranke. Komunisti se bodo torej borili na dveh frontah: proti kapitalističnemu imperializmu, ki je zmožen zadovoljevati življenjske potrebe proletariata le s svincem in palicami, ter proti socialistični stranki, ki je zatajila Komunistično internacionalo, preprečila revolucijo in je danes nesposobna braniti delavske ustanove in svoje ljudi. Nasilje v deželi priča, da buržoazija ni sposobna vladati in braniti nezaščitenih, hkrati pa nasilje dokazuje, da se je besedni boj sprevrgel v pravi boj, v katerem si mora delavstvo izbojevati proletarsko diktaturo. Objektivne okoliščine za prevrat še obstajajo, politično zavest širokih množic pa bo mogoče zbuditi z vsestransko aktivnostjo v tem volilnem boju. »Tovariši... vi morate obnoviti italijanske armade svetovne revolucije in Komunistične internacionale z razširjanjem neomajne vere v bodočnost vašega razreda med demoraliziranimi in dezorientiranimi množicami in utrjevanjem vere v sposobnost proletarske avantgarde, da to bodočnost uresniči... Ta naloga, ki vam jo nalaga komunistična stranka, je revolucionarna; to delo mora biti opravljeno in opravili ga boste z mobilizacijo vseh vaših sil, s koncentracijo vsega hrepenenja in volje, ki jo premorejo zvesti in vdani vojščaki neke velike ideje... Komunistična stranka, sekcija Tretje internacionale, mora postati z vašim prizadevanjem edina politična stranka italijanskega delavskega razreda.«¹⁰⁴

V razglasu izvršnega odbora centralnega komiteja je še nazorneje povedano, da je glasovanje za komuniste samo izpričanje pripadnosti k proletarski sili, ki ima za končni cilj zrušitev oblasti. Niti z volilno akcijo, niti s parlamentarnim delom se položaj delavca ne bo spremenil, rešitev je v diktaturi delavskih svetov, ustanovljenih na ruševinah lažne demokracije. »Glasovati za komuniste pomeni, pristopiti k revolucionarni armadi, ki bo jutri mobilizirala svoje sile za to sveto vojno proletarske osamosvojitve.« Tisti, ki delavstvu od volitev kaj več obetajo lažejo in ta laž je tembolj boleča, če se je poslužujejo socialisti, ki se imajo za predstavnike delavskega razreda.¹⁰⁵

Z volilno kampanjo je bilo delo komunistov končano; volilni akt, glasovanje za kandidate, je bilo zanje drugotnega pomena. Od volilnih rezultatov si stranka ni obetala mnogo, posledice volilne kampanje se po mnenju komunistov niso izražale v volilnih izidih, ker glasovi, oddani za komuniste, niso mogli biti realno merilo proletarske moči, niti merilo revolucionarnega potenciala proletariata. »Na osnovi podatkov, ki jih nudijo volilne skrinjice, postane revolucija neuresničljivo dejanje. Dokazi o proletarski sili so izven volilnih žar, so v širokih plasteh delovnih množic.« Kar zanima stranko, je samo vpra-

¹⁰⁴ Razglas CK KSI za politične volitve 1921, I *Comunisti e le elezioni ieri e oggi*, Ed. Movimento operaio, Milano 1957, str. 25 in sl.

¹⁰⁵ Razglas IO CK KSI, I *Comunisti e le elezioni ieri e oggi*, str. 32 in sl. *L'Ordine Nuovo*, 12. V. 1921.

šanje, koliko so se pomnožile vrste komunistov in kolik vpliv so si komunisti pridobili med kampanjo.¹⁰⁶

Iz navodil o strogi disciplini in iz ideološkega programa veje duh sektaštva, ki je bil več ali manj lasten vsem komunističnim strankam v tej prvi fazi, v Italiji pa je bil posebno močan. Bordiga, sekretar centralnega komiteja, se je sicer zaradi Leninove kritike odpovedal astenzionizmu, toda njegov odnos do parlamentarizma je ostal ozek; podcenjeval je to plat delovanja do take mere, da je predlagal za komunistične poslance tovariše, ki niso bili sposobni opravljati kakih drugih odgovornih nalog, parlamentarne govore pa naj bi jim sestavljalo strankino vodstvo.¹⁰⁷

V Julijski krajini se je komunistična stranka dosledno ravnala po navodilih, ki jih je dal osrednji izvršni odbor. Čeprav nimamo neposrednih poročil, lahko to ugotovitev povzamemo po poročilu izvršnega odbora, objavljenem v »Il Comunista«. Tam so med volilnimi okrožji, ki so svojo nalogo disciplinirano izvršila, naštetja tudi tržaško in poreško. Podrobneje strankinega dela v Julijski krajini ni mogoče raziskati, ker edina vira, lista »Il Lavoratore« in »Delo«, v tem času zaradi požgane tiskarne nista izhajala. Ta okoliščina je hkrati tudi močno ovirala delo komunistov v predvolilnih pripravah. Brez tiska so imeli zvezane roke in drugim strankam ni bilo težko pobijati neoboroženega nasprotnika. Dne 11. maja je uredništvo »Dela« natisnilo izredno številko v tiskarni G. Paternolli v Gorici. Listu je bila priložena volilna priloga z razglasom in imeni kandidatov, da je bila javnost seznanjena vsaj s komunistično kandidatno listo. Sicer je pa vse delovanje stranke v skladu z navodili slonelo na posameznih aktivistih in agitatorjih. Tudi letakov in lepakov stranka ni mogla izdajati v večjih količinah zaradi denarnih težav, ki so bile za komuniste značilne. Osrednje strankino vodstvo je opozarjalo pokrajinska vodstva in volilne odbore, naj se za denarno pomoč ne obračajo nanj, ker CK razpolaga samo s članarino in pičlimi vsotami, ki so jih nabrali delavci. Sicer pa denarno vprašanje v nobenem primeru ne sme vplivati na potek kampanje; denar je potreben samo za nabavo glasovnic, propagandno delo pa naj aktivisti opravijo osebno.¹⁰⁸ Avtor članka »Epilog« v listu »Il Comunista« je ugotavljal, da je npr. Milan imel na razpolago le 20.000 lir, Torino 50 ali 60.000, Benetke pa le 5000 lir. Ponekod je denar zadostoval le za nakup glasovnic, največkrat so partijski delavci prispevali iz svojega, včasih so jim pomagali delavci.¹⁰⁹

Značilen primer, kako so delovali komunisti Julijske krajine v predvolilni kampanji, nam posreduje tole poročilo v »Edinosti«: Dne 8. maja je JNS sklicala predvolilno zborovanje v Kontovelu. Na zborovanje so prišli komunisti iz Trsta in izglasovali komunisto za predsednika. Ta je najprej dal besedo komunističnemu govorniku in šele nato dr. Slaviku, kandidatu JNS. Govor dr. Slavika so komunisti spremljali z medklici in ga preprečili.¹¹⁰ Shod, ki so ga organizirali narodnjaki, se je spremenil v komunistično zborovanje. Podatek, da so intervenirali tržaški komunisti, je verjetno izmišljen, gotovo pa vsaj pre-

¹⁰⁶ Il Comunista, 15. V. 1921.

¹⁰⁷ Prim. P. Togliatti, La formazione del gruppo dirigente del Partito Comunista Italiano nel 1923-24, Istituto Giangiacomo Feltrinelli, Annali 1960, 393.

¹⁰⁸ Manifesti, str. 55-56.

¹⁰⁹ Il Comunista, 15. V. 1921.

¹¹⁰ Edinost, 11. V. 1921.

tiran, ker je bilo v Kontovelu dovolj domačih komunistov. O podobnih primerih je poročala tudi »Goriška straža«. Komunistični agitatorji so na zborovanjih, ki so jih organizirale druge stranke, prevzemali besedo, pobijali propagando nasprotnih govornikov in pridobivali somišljenike.

Glavno ost so naperili proti socialistom: z razkrinkavanjem socialistične stranke so po navodilih volilnega proglosa utrjevali svojo. Užaljenost in ogorčenje socialistov sta bila nepopisna. Komunistom so očitali nelojalnost, češ da raje napadajo nekdanje sodelavce namesto buržoazijo, skupnega sovražnika delavskega razreda. Niso razumeli, da so bili sami največji tekmeec komunistom, ker so oboji delovali med delovnimi množicami.¹¹¹ »Proletarec«, glasilo goriških socialistov, se je pritoževal, da se najbolj sovražno obnašajo bivši sodrug. »Posebno mladina je kar zastrupljena. Ti poslednji so tako navdušeni s tem sovraštvom, da v nekaterih vaseh celo onemogočajo socialistično propagando.«¹¹²

Iz članka Draga Gustinčiča »Mi in volitve« razberemo, da komunisti niso imeli fašizma in nacionalizma za najnevarnejša sovražnika proletariata, prvi da je delavskemu gibanju v nekem smislu celo koristil s tem, da je razkrinkaval vladno politiko, drugi pa da je bil konfuzen in za množice nepriljubljen. »Opasni pa so proletariatu strahopetni socialni patriotje, unitarci, ker jim je proletariat še včeraj zaupal, še včeraj verjel vanje in jih še danes ne pozna.« Naj proletariat odpre oči, pa bo videl, kako so socialisti v Nemčiji, Avstriji, na Ogrskem in drugje postali pomočniki buržoazije. »Nam komunistom torej ne bo težko, ako nas pri teh volitvah ne bo veliko število v primeru z buržoaznim blokom in nacionalisti, ker te volitve se vršijo v znamenju največjega nasilstva, toda slabo bodo izpadle volitve za nas, ako ne odnesemo znatne večine nad rifo-unitarci,¹¹³ najzvestejšimi sovražniki proletariata. Ker tu prihaja proletariat v nevarnost, da postane rabelj sam sebi.«¹¹⁴ V razglasu volilnega odbora komunistične stranke za Julijsko krajino je socialistom posvečen naslednji odstavek: »Tudi socialni demokratje, tkzv. unitarci, se obračajo k vam z običajno zastarelo prtljago obljub in reform. Ne zaupajte tem oportunistom, ki so ob volitvah leta 1919 izkoriščali zaupanje v komunistično Rusijo, da so ji potem na livornskem kongresu zabodli nož v hrbet, ki so proti sklepom II. kongresa Tretje internacionale sprejeli v svojo družbo raje 15 tisoč reformistov, kakor da bi se združili s 60 tisoči komunistov. Pokažite jim vse svoje preziranje tudi zaradi tega, ker so oni dali prvi povod za požig ‚Dela‘ in ‚Lavoratoreja‘, ko so lažljivo in nesramno zatrjevali, da smo se komunisti v Julijski Benečiji pridružili Komunistični stranki Italije ne kot komunisti, ampak kot Jugosllovani! Dan 15. maja bo tudi za te izdajice Komunistične internacionale — ki so popolnoma sorodni kontrarevolucionarcem vseh držav — dan jasne in stroge obsodbe.« Sicer pa je vseboval razglas pokrajinskega vodstva za Julijsko krajino enake zaključke kot razglas centralnega komiteja: »Ne pričakujemo ničesar od parlamenta, tudi ne od drugih buržoaznih zastopstev, ki se ne dajo spremeniti v organe za osvobodjenje proletariata: pravi organ za osvoboditev vseh zatiranih je sovjet, svet delavcev in kmetov... Če bo torej peščica komunistov

¹¹¹ Prim. Il Comunista, 15. V. 1921.

¹¹² Proletarec, 7. V. 1921.

¹¹³ Mišljeni so reformisti skupaj z unitarci — Italijanska socialistična stranka.

¹¹⁴ Delo, 11. V. 1921.

prekoračila prag buržoaznega parlamenta, stori to le zato, da razje in razbije, tudi od znotraj, sedanjo zavrženo, ostudno družbeno zgradbo. Nočemo navajati vrsto reform, ki bi bile v sedanjem zgodovinskem trenutku popolnoma brez-uspešne, in ki bi se končale z novimi krutimi prevarami za delavsko ljudstvo: temeljna reforma, na katero se mora proletariat z vsemi sredstvi brez utrujanja pripravljati, je razrušitev kapitalističnega sistema, ki se zaradi trdega in krvavega odpora buržoazije v nobeni državi ne bliža mirno svojemu razpadu, ampak mu je sojeno, da razpade v groznem blesku plamena in žrtev. Delavci in kmetje! K vam se obračajo, v prvi vrsti nacionalistične in klerikalne stranke obeh tukajšnjih narodnosti, da vam izpulijo vaše glasove. Te stranke so čisto buržoazne... ne dajte tem strankam nobenega glasu, te stranke so vredne vašega besnega sovraštva. Vaš simbol je simbol slavne neumrjčje Sovjetske Rusije: srp in kladivo. Ko glasujete za Komunistično stranko izražate s tem svoje neomajno zaupanje v gotovo zmago proletarske republike po celem svetu.«¹¹⁵

Volilni program komunistične stranke je v nasprotju s socialističnim temeljil na internacionalizmu in na revoluciji; ideji o nasilni spremembi družbenega reda so komunisti podredili vsa druga vprašanja, tudi narodnostno. Bodočnost je pokazala, da je vse ostalo le pri besedah, ugodni trenutki za revolucijo so bili zamujeni, notranji razkroj socialistične stranke in delavskega gibanja je izkoristil fašizem. Te nastajajoče nevarnosti pa se tedaj niso zavedali niti socialisti niti komunisti, ki so zapravljali svojo moč v medsebojnih spopadih.¹¹⁶

Primorski komunisti pa so bili tudi mnenja, da bi bila abstenenca bolj primerna. »Če smo odkritosrčni, tedaj povemo, da bi nam bilo bolj všeč, ko se ne bi bila stranka udeležila volitev. Ali danes nočemo razpravljati o tem. Strankino vodstvo je sklenilo, da se udeležimo in komunisti imamo dolžnost da se podvržemo temu sklepu.«¹¹⁷ Čeprav ne moremo trditi, da bi bili komunisti v Julijski krajini pod vplivom astenzionistične struje, moremo iz citiranega sklepati, da je bil vpliv Bordigovega astenzionizma še živ. Zlasti je zanimivo, da se je sekcija komunistične stranke v Idriji kljub predpisani disciplini resnično vzdržala volitev. Idrijski komunisti so 14. maja izdali razglas, ki so ga sprejeli na zborovanju 10. maja: »Komunistična sekcija v Idriji ne odobrava politike, ki jo je doslej zasledovala italijanska komunistična stranka, zato odklanja vsako odgovornost za sklep, ki sta ga sklenila osrednji odbor v Milanu in pokr. odbor v Trstu, naj se stranka udeleži sedanjih volitev v rimski parlament. Komunistična sekcija v Idriji priznava samo III. internacionalo ter izstopa v znak protesta iz italijanske komunistične stranke. Volitev v rimski parlament se ne udeleži... Glede na današnji shod v gledališču... vam naznanjamo, da sklicuje shod odbor iz Gorice. Komunistična sekcija v Idriji se, kakor za vse druge shode, tudi za ta shod ne zanima, ker je na splošno volitve ne zanimajo. Naše zadržanje se vam bo obrazložilo po volitvah.«¹¹⁸ Krivdo za ta korak, ki je bil za zgledno organizacijo v Julijski krajini neprijeten madež, so pripisovali tedanjemu partijskemu delavcu Dragu Godini, ker je s svojimi konfuznimi

¹¹⁵ Volilna priloga Dela, 11. V. 1921.

¹¹⁶ Prim. Tasca, cit. delo.

¹¹⁷ Delo, 11. V. 1921.

¹¹⁸ Edinost, 29. V. 1921.

idejami vplival na sicer zveste in disciplinirane idrijske komuniste. Člani komunistične sekcije v Idriji, ki je bila že pred vojno socialistična trdnjava, so bili zaradi nediscipline ob volitvah izključeni iz KSI. Pozneje je bila organizacija na novo ustanovljena.

Komunistična stranka je v vseh treh volilnih okrožjih v Julijski krajini predložila zaključene kandidatne liste. V tržaškem okrožju so kandidirali Nicola Bombacci, član centralnega komiteja KSI, Antonio Juraga, Glicerio Lamma in Manfredo Fornasaro; v goriškem okrožju Giuseppe Tuntar, Jože Srebrnič, Ivan Regent, Concion in Spessot, v istrskem pa Tuntar, Juraga, Fiorini, Regent, Lamma in Cragnaz.

Volilni znak za vso Italijo je bil srp s kladivom na polju vzhajajočega sonca obdanega z dvema klasoma.

6. Fašistično nasilje ob volitvah

Volilni boj ni potekal samo na političnopropropagandnem področju, temveč so ga spremljali pravi fizični spopadi, napadi in zločini, ki so jih zakrivali fašisti. Organizirani so bili v četah, ki so šteje 30—50 mož, povečini mladincev, oboroženih bodisi s korobači, sabljami, ročnimi bombami ali pištolami. Sistem oboroženih skupin in »kazenskih ekspedicij« se je najprej uveljavil v Trstu, od tu pa so ga prevzele organizacije po državi. Že 11. aprila 1920 je vodstvo fašija v Milanu sklenilo, naj se tržaški fašisti vojaško opremijo, da bodo pripravljene, če bi jih morebiti potreboval D'Annunzio, in da bodo kos morebitnemu slovansko-komunističnemu udaru. Na zborovanju 12. maja se je tržaški fašijo organiziral v oborožene enote, ki so se imenovale Squadre volontarie di difesa cittadina — prostovoljne čete meščanske obrambe. Pozneje so se čete preimenoval v Squadre d'azione — akcijske čete. To so bile prve akcijske čete v Italiji, »ki so pod vodstvom Francesca Giunte pokazale vsem italijanskim fašijem najučinkovitejšo metodo boja proti antinacionalnosti in prve sprejete za uradno uniformo slavno, črno srajco«.¹

Vsaka četa je imela določen mestni okoliš, ki ga je nadzorovala in branila. Pri skupnem mestnem vodstvu so delovali še centralni uradi za informacije, saniteto in prevoz s kamioni in avtomobili. Dne 25. junija je bila ustanovljena še posebna fašistična skupina srednješolcev, Avanguardia giovanile fascista — mladinska fašistična avantgarda, ki je že štiri dni zatem opravila svojo prvo akcijo. Napadla je bivšega reškega poslanca v ogrskem državnem zboru Zanello, ko se je mudil v Trstu.²

Po tržaškem zgledu so nastajale akcijske čete po vsej pokrajini oziroma mestih, naseljenih z italijanskim prebivalstvom. Zaradi vojaške organizacije, bojevitosti članstva (bivši bojovníki, mladina) in permanentne pripravljenosti so se lahko hitro koncentrirale in bliskovito napadale nasprotnika, ki je bil ne-pripravljen in prisiljen k neorganizirani obrambi. Način hitrega oboroženega napada na ustanovo, poslopje, osebo ali skupino je bil vedno učinkovit.

Iz mest so čete s kamioni vozili na podeželje, v slovenske vasi, kjer so kot »kazenska ekspedicija« v nekaj urah razdejale vse, kar jim je pač bilo trn v

¹ Risolo, str. 33.

² Risolo, str. 50.

peti. V knjigi »Fašizem« je Silone opisal potek take ekspedicije v agrarni padski nižini, kjer so strokovne organizacije kmetijskih delavcev imele monopol nad delovnimi odnosi, gospodarskim poslovanjem in v občinskih upravah. Veleposestniki take »rdeče« občine so naprosili fašiste iz bližnjega mesta za intervencijo. Ti so se tehnično opremili in jim predložili račun. Nato je prišla v kraj policija, ki je zaplenila orožje komunistom, najnevarnejše pa zaprla s pretvezo, da želi preprečiti fašistični napad. Zvečer so se pripeljali v vas fašisti, nasilno odstavili socialistični občinski svet in postavili novega predsednika. Ponavadi je sledil še požig socialističnih ali komunističnih sedežev in nekaj preteпов.³

Oblastni organi so bili ponavadi na strani fašistov, deloma zaradi zadevnih navodil nadrejenih, največ pa zaradi osebne naklonjenosti do fašističnega gibanja. V Julijski krajini jih je oblast neprikrito podpirala; najbolj sta fašistom pomagali vojska in policija; saj je fašizem tudi kadre dobival iz oficirskih vrst. Finančno so ekspedicije podpirali industrijalci, finančniki in veleposestniki, buržoazija, ki je fašiste uporabila za boj proti delavskim zahtevam. Mosconi je priznal, da sta lokalna oblast in fašizem imela isti cilj, čeprav se je njuna taktika v boju zanj bistveno razlikovala. Očitati so mu, da ni ostro nastopil proti nasilju. Toda njemu je bilo ljubše podpirati te, ki so se po njegovem borili za obrambo in prepoved naroda, kot tiste, ki so ta narod hoteli uničiti, kajti narod in država si nista nasprotna pojma, temveč sestavljata pojem domovina. Večkrat je sicer obsodil nasilna dejanja in je fašističnim voditeljem svetoval drugačno taktiko, ki ne bi kompromitirala uslug, ki jih je fašizem že storil pokrajini.⁴

V primerjavi z drugimi italijanskimi pokrajinami je imel fašizem v Julijski krajini dvojno nalogo. Tu ni bil naperjen samo proti delavskim organizacijam, temveč tudi proti slovanskim narodnim ustanovam. Nastal je zaradi obrambe pred prvimi, njegov nacionalistični koncept pa se je skladal z bojem proti jugoslovanski narodni manjšini. Bil je nekakšen uradni predstavnik italijanstva na ozemlju, ki je bilo obsojeno na asimilacijo. Fašisti so v Julijski krajini nadaljevali boj za odrešitev teh pokrajin, tokrat so se borili proti notranjim sovražnikom Slovanom in komunistom. Težko je ugotoviti, katero gibanje je dobilo več udarcev, delavsko ali slovensko narodno. Končne posledice so bile enake: v nekaj letih so bile uničene obojne ustanove.

Za obrambo proti fašističnim napadom so bile v letu 1921 organizirane oborožene formacije delavcev, imenovane Arditi del popolo.⁵ Organizacije ljudskih arditov so podpirali socialisti, republikanci in anarhisti, medtem ko je komunistom sektaško Bordigovo vodstvo prepovedalo sodelovati in jim priporočalo lastne oborožene formacije. V Julijski krajini, kjer so bili socialisti v manjšini, je oborožene delavske enote sestavljala in vodila komunistična mladina mimo uradne pritrditve pokrajinskega partijskega vodstva. Ta oborožena mladina, ki je bila posebno močna v Trstu in v goriški okolici, se je postavljala po robu fašistom predvsem v času stavk in jim vračala zob za zob. Toda zaradi tehnične in organizacijske premoči skvadrstov jim ni bila povsem kos.

³ Silone, str. 99, prim. še cit. dela *Tasca in Fascismo e antifascismo*.

⁴ Mosconi, str. 17.

⁵ Arditi so se med vojno imenovali oddelki najbolj pogumnih vojakov, povečini prostovoljcev.

Skupina tržaških fašistov

Prvi pomembni incident, ki so ga povzročili fašisti v Trstu, še preden so se organizirali v oboroženo enoto, je bil napad na skupino delavskih otrok 3. avgusta 1919, ko se je vračala z ekskurzije, ki jo je organizirala socialistična stranka. S požigom slovenskega narodnega doma v Trstu 13. julija 1920 pa se je začela prava fašistična ofenziva, ki je dosegla višek v prvi polovici leta 1921 in je trajala do fašističnega pohoda na Rim. Fašisti so v tem obdobju uničili večino delavskih in narodnih domov, sedežev delavskih in slovanskih narodnih organizacij, študijskih krožkov, knjižnic, podružnic »Ljudskega odra« itd.⁶

Predvolilni boj je divjal po vsej Italiji v znamenju nasilja. Ob razpisu parlamentarnih volitev 7. aprila je ministrski predsednik Giolitti z okrožnico zahteval od pokrajinskih prefektov in civilnih komisarjev, naj ukreajo vse, kar je potrebno, da se zagotovijo popolna varnost, svoboda glasovanja, mir in red. Oblastni organi naj takoj energično zatro vsak poskus oviranja zakonitega poteka volilne kampanje, ne glede na razloge in politično opredeljenost storilcev.⁷ V prvih dneh maja je minister za pravosodje vse sodne oblasti z okrožnico opozoril, da se v raznih krajih kraljestva dogajajo nasilstva, ki motijo javni mir. Zato morajo vsi razredi in vse stranke težiti k normalnemu življenju, posebej v dneh, ko bo narod z volitvami izražal svojo voljo. Sodne oblasti naj brezpogojno raziščejo vsa nasilna dejanja in kaznujejo krivce ne glede na to, kdo so in kateri politični struji pripadajo, »tako da bo... zakon garantiral vsem in vsakomur svobodno izvršitev dolžnosti«.⁸ Še bolj zanimivo je stališče

⁶ O fašističnem terorju v Julijski krajini glej Tiberio, cit. delo; Kronološki pregled v Prispevkih 1964 in E. Besednjak, cit. spomini.

⁷ L'Osservatore Triestino, 8. IV. 1921.

⁸ L'Osservatore Triestino, 2. V. 1921.

voditelja italijanskega fašizma Benita Mussolinija glede nasilja, ki je razvidno iz članka, objavljenega v »Il Popolo d'Italia« ob incidentih v Mantovi. Med drugim pravi: »S sistemom slučajnih individualnih napadov je treba popolnoma prenehati, ker skrajno škodujejo stvari italijanskega fašizma... Vodilni fašistični organi morajo nadzorovati akcije posameznih članov in odločno zahtevati stop. Nasilje naj bo izvršeno takrat, ko je koristno, kadar je potrebno, ne kadar nam moralno škoduje in nam ne more politično koristiti. Skratka, gre za nasilje vojščakov, ne za nasilje lopovov. In naj bo povedano enkrat za vselej.« Prenehati je treba s kroniko majhnih osebnih obračunavanj, namesto teh se je treba lotiti premišljenih in zanesljivih varnostnih ukrepov. V primeru da drugi napadejo iz zasede, je treba bliskovito reagirati in pri tem paziti, da niso prizadeti nedolžni. »Ponovno opozarjamo, da mora biti fašistično nasilje razumno, preračunano in kirurgično.«⁹ Tudi direktorij tržaškega fašija je dan pred volitvami reagiral v enakem smislu: Glede na to, da se ponavljajo neupravičeni napadi fašistov ali psevdofašistov, je direktorij sklenil, da bo take člane, če so redno vpisani v fašijo, takoj izključil. Direktorij odgovarja samo za akcije, ki so predhodno določene.¹⁰

Katera dejanja so bila samovoljna, katera predvidena in »potrebna«, je težko ugotoviti. Iz okrožnic je mogoče razbrati, da sta se oblast in vodstvo fašija s formalnimi ukrepi hotela zavarovati pred javnostjo. Republikansko glasilo je upravičeno trdilo, da so vse vladne okrožnice o zagotovitvi varnosti pesek v oči, ker je ravnanje oblasti v popolnem nasprotju z navodili, o čemer pričajo konkretni primeri o pomoči ali vsaj neprizadetosti varnostnih organov ob raznih incidentih.¹¹ Sicer so si pa v ocenjevanju in predvidevanju poteka volilnega akta nasprotovala celo stališča sorodnih političnih struj, stališča podpornikov in zaveznikov fašizma, članov bloka. »La Nazione« je trdila, da v Julijski krajini nima nobena stranka interesa, da bi s terorjem vplivala na izid volitev. Nasilje je sredstvo tistih strank, ki se volitev ne udeležujejo, ali pa tistih, ki so prešibke, da bi lahko pričakovale uspeh. Močne in dobro organizirane stranke nimajo ne razlogov ne interesa, da bi ustrahovale volivce, nasprotno, vse stranke skušajo doseči čim številnejšo udeležbo volilnih upravičencev. Celotna komunistična stranka se po mnenju »La Nazione« ne bo posluževala nasilja, deloma ker je v tej pokrajini dovolj močna, deloma ker bi z nasiljem izgubila simpatije množic. List je menil, da bo dan volitev popolnoma miren, tembolj ker bo vsestransko poskrbljeno za javno varnost.¹² Sorodna lista »Il Piccolo« in »L'Azione« sta bila drugačnega mnenja, ali pa sta odkriteje obravnavala to vprašanje. Prvi je npr. ugotavljal, da si komunisti na Goriškem sploh ne bodo upali organizirati javnih zborovanj, ker jim je jasno, da bodo sklepi pokrajinskega fašija o preprečitvi vsakega poskusa komunistične vstaje brezpogojno izpolnjeni. Komunisti se bodo omejili na skrite volilne sestanke, ker bi fašisti v kali zatrli vsak poskus javnega nastopa, saj so se odločili, da bodo prav s komunisti do kraja obračunali, medtem ko bodo drugim strankam, celo republikancem še prizanašali.¹³

⁹ L'Azione, 27. IV. 1921.

¹⁰ Il Piccolo, 14. V. 1921.

¹¹ L'Emancipazione, 5. V. 1921.

¹² La Nazione, 29. IV. in 13. V. 1921.

¹³ Il Piccolo, 21. IV. 1921.

Podobno je grozil puljski dnevnik »L'Azione«: Fašisti so že demontirali komunizem v istrskih mestih, kot so Vodnjan, Rovinj, Pazin in ne bodo oklevali, da v dobi volitev store isto s hrvaškim komunizmom v italijanskih krajih, za zgled naj bodo Krnica in Šegotiči.¹⁴ Podobno kot »Il Piccolo« za goriške komuniste je »L'Azione« trdila glede tržaških Slovencev, da si ne bodo upali nastopiti, zakaj opozorili so jih, da Trst ne bo prenesel nikakršnega iredentističnega nastopa in da bodo vsakemu takemu poskusu sledile represalije.¹⁵

Do volitev so fašisti napadali predvsem ustanove v mestih in le v izjemnih primerih tudi v vaseh. V predvolilni dobi pa so svoje kazenske ekspedicije usmerili tudi na podeželje.

Statističnega pregleda napadov in nasilja nad komunističnimi volivci, agitatorji in aktivisti med volilno kampanjo ni mogoče sestaviti zaradi pomanjkanja virov. Nekaj vemo le o spopadih, ki jih omenjajo meščanski časopisi, pa jih seveda po svoje komentirajo: npr. napad fašistov na komuniste v Trstu 9. maja zvečer, ko so hoteli preprečiti lepljenje komunističnih lepakov;¹⁶ napad fašistov 16. aprila na skupino prepevajočih komunistov na trgu Sv. Andreja v Gorici, ko je bil en delavec smrtno zadet, drugi pa laže ranjen¹⁷ itd. O izgonu labinskega komunističnega agitatorja Macillisa iz Pulja, ki je prihajal tja z navodili za volitve, je »L'Azione« pisala, da sta ga dva fašista spremljala na železniško postajo, »da se mu ne bi kaj zgodilo«. Zaprla sta ga v stranišče, da bi ga zavarovala pred napadom tamkaj zbranih fašistov. Domov se je vrnil čil in zdrav.¹⁸ Tako piše profašistična »L'Azione«, resnico pa si lahko predstavljamo. V Piranu, močni postojanki komunistov in socialistov, je bilo na dan volitev tudi burno. »La Nazione« sicer trdi, da so bili dogodki nepomembni in da so očitki o napadih mladine na socialistične volivce pretirani in patetično napihnjeni. »Vse je odvisno od tega, kako se kak nemir razlaga. Če v neki gostilni sedi več desetih komunistov, ali če na nekem travniku zboruje več desetih slovanskih volivcev in se pojavi EN (podčrtano v originalu, op. M. K.) fašist, se vsi razbeže na vse strani, zgroženi od strahu. Lahko je potem govoriti, da so bili terorizirani in razpršeni.«¹⁹ Iz izjav takratnih partijskih delavcev vemo, da so zastopniki komunistične liste morali bežati z volišč na Vipavskem, v Gorici, na Krasu in drugje in da jim je največkrat šlo za življenje.²⁰ O tem, koliko komunističnih glasov je bilo falzificiranih in uničenih, pa najbrž ne bomo nikdar zvedeli.

Podrobneje smo seznanjeni s fašističnim nasiljem proti volivcem Jugoslovanske narodne stranke, iz česar lahko sklepamo, da se volivcem komunistične liste ni bolje godilo. Sicer so pa splošni napadi, o katerih je podrobno poročala »Edinost«, bili naperjeni na volišča, kjer so bili hkrati prizadeti privrženci obeh političnih strank in največkrat je težko ugotoviti, ali gre pretežno za komuniste ali za slovanske narodnjake. Za napadalce je bilo vprašanje bolj preprosto, ker so se vedno borili kar proti »slavo-komunistom«.

¹⁴ L'Azione, 13. IV. 1921.

¹⁵ L'Azione, 14. V. 1921.

¹⁶ La Nazione, 10. V. 1921.

¹⁷ Edinost, 20. IV. 1921.

¹⁸ L'Azione, 2. IV. 1921.

¹⁹ La Nazione, 22. V. 1921.

²⁰ Prim. izjave F. Ferjančiča in A. Kodermaca v IZDG.

Teror kot sredstvo za doseg določenih volilnih rezultatov se je v največji meri uveljavil v poreškem volilnem okrožju. V precejšnji meri so bile prizadete tudi vasi v okolici Trsta, manj mesto samo, najmanj pa goriško volilno okrožje. Razlogi neenakih odnosov so razvidni iz poglavja o politični orientaciji strank, cziroma o stališču nacionalnega bloka, ki ga lahko takole povzamemo: Istra je od nekdanj docela italijanska, glasovanje mora to dejstvo potrditi, spremeniti se mora v plebiscit za Italijo. Ker pa kljub vsemu v Istri še obstaja slovanska nevarnost, jo je treba za vsako ceno eliminirati; najboljše sredstvo je teror. V Trstu po mnenju blokorcev ni slovanske nevarnosti, tudi če je okolica naseljena pretežno s Slovenci, le-ti ne bodo mogli bistveno vplivati na izide, vendar pa je treba število slovenskih glasov zmanjšati na minimum. Na Goriškem za blok tako slabo kaže, da nikakršno nasilje ne bi moglo spremeniti rezultatov. Torej naj to volilno okrožje voli svobodno, kar bo tudi dokazovalo, da slovanska manjšina v Italiji uživa vse državljanske pravice.

Zgoraj omenjeno tezo lista »La Nazione« o šibkih strankah, ki jim je nasilje edino sredstvo, lahko v istrskem primeru apliciramo prav na blok, kajti če bi bil dovolj močan, če bi bila Istra docela italijanska, čemu potem nasilje? Pa vendar se je blok v Istri moral temeljito pripraviti na boj, saj mu je v resnici grozila večja nevarnost, kot jo je smel priznavati. »L'Azione« je npr. objavila pismo nekega študenta, ki je pojasnjeval, da je v Pulju vsaj 1000 mladincev v starosti od 18 do 25 let pripravljenih pomagati v volilnem boju, ki nikakor ne bo lahek. Naj te mladince mobilizirajo in vključijo v vojaške formacije po zgledu Bologne.²¹ S tako oboroženo silo bi vlili volivcem zaupanje, da bodo brez bojazni prihajali na volišče.²² Končno so 30. aprila ustanovili v Pulju pet akcijskih čet z imeni italijanskih iredentistov: Fabio Filzi, Nazario Sauro, Cesare Battisti, Fratelli Liani in Francesco Rismondo. Razen teh čet so ustanovili še preiskovalno četo na kolesih, sanitarno sekcijo ter oddelek motoristov in avtomobilistov.²³

V dnevih pred volitvami so fašisti usmerili napade na agitatorje, zaupnike in na zborovanja nasprotnikov; ti nasprotniki so bili predvsem Slovenci in Hrvati, komunisti in socialisti, v manjši meri pa tudi republikanci in popolari. Naštejemo lahko nekaj podrobnih primerov nasilja, ki jih je objavila »Edinost« pod rubriko »Kronika nasilstev« in vsaj deloma osvetljujejo razmere ob volitvah v pokrajini.

Krvavi dogodki v Krnici in okolici so že spadali k fašistični volilni kampaniji. Lov na učitelje, duhovnike, izobražence in politične agitatorje ter njihov izgon je bil v predvolilni dobi pomemben sestavni del fašistične kampanje. Lov na komunističnega agitatorja Antona Cilego pa se je spremenil v pravo bitko med preganjalci in preganjanimi. Aretacijo Cilege so prebivalci Krnic preprečili in pregnali skupino vodnjanskih fašistov na orožniško postajo. Vas so nato kmetje obkolili in so odbili še drugo skupino fašistov, ki je prihitela prvi na pomoč. Nato je oblast poslala vojaštvo in orožništvo po kopnem in po morju, da je s topništvom zavzelo Krnico. Oboroženi kmetje so se umak-

²¹ V Bologni, kjer so imeli okoliške občine in mestno upravo že več let v rokah socialisti, so bili fašistični napadi najbolj znani. Od tu so hodile čete po padski nižini na operacije, ki jih je opisoval Silone.

²² L'Azione, 26. IV. 1921.

²³ L'Azione, 8. V. 1921.

nili v gozdove pri Šegotičih in se še naprej borili. Dva dni, 3. in 4. aprila 1921, so trajali krniški dogodki, ki so se končali s požigom Šegotičev, številnih poslopij v Krnici in okolici ter z aretacijo sedemdesetih domačinov.²⁴ Tri dni pozneje 7. aprila je bila na podoben način likvidirana »labinska republika«.

18. aprila je okrog 100 fašistov fizično napadlo socialistična voditelja Passiglia in Malatesto v Trstu, čemur so sledili spopadi z delavstvom po mestnih ulicah. Istega dne so fašisti dali ultimatum kandidatu JNS Lavrenčiču v Postojni, da mora s sinom v štiriindvajsetih urah zapustiti Julijsko krajino. Po posredovanju civilnega komisarja so od te zahteve odstopili.²⁵

25. aprila je bil aretiran kandidat JNS istrskega volilnega okrožja Tomo Herak s pretvezo, da je imel dve pištoli, najdeni pri preiskavi stanovanja. Po posredovanju političnega društva »Edinost« je bil 2. maja izpuščen.²⁶

1. maja so fašisti v Kopru napadli tržaškega agitatorja JNS, ko se je vračal s predvolilnega zborovanja v Marezigah. S težavo se je ubranil, da ga niso vrgli v morje, sicer pa so mu prepovedali vrnitev na Koprsko.²⁷

4. maja je okrog 20 fašistov vdrla v župnišče v Zrenju. Na cesto so zmetali knjige in del pohištva ter vse skupaj zažgali. Hkrati so na Malem Lošinju uničili knjige in pohištvo »Društva za štednjo i zajmove«. V Rižani so prepovedali župniku pridigati in moliti v slovenščini. V Postojni so ob 23. uri vdrli v gostilno »Tiha dolina«, preiskali vse goste in jih obtožili, da so na tajnem volilnem sestanku.

5. maja so v Kopru in Pobegih fašisti vdrli v stanovanji zaupnikov JNS ter ju preiskali. Zaplenili so vse glasovnice z lipovo vejico.²⁸

7. maja so fašisti prijeli agitatorja JNS Skoka, ki je potoval po Istri in razdeljeval zaupnikom glasovnice z lipovo vejico. Prisilili so ga, da je podpisal izjavo, da je delovanje društva »Edinost« protidržavno in da so se fašisti lojalno obnašali. Nato so ga izročili tržaškim fašistom.²⁹

8. maja se je pripeljalo s kamionom 13 fašistov v Sv. Peter pri Piranu. Vdirali so v hiše, razbijali pohištvo in iztočili vino iz sodov. Prebivalci so se umaknili na polja, medtem pa so napadalci sredi vasi zažgali sedem kop sena, kar na srečo ni povzročilo večjega požara. Posestnika Božiča iz Laz so odgnali, ker jim ni hotel zagotoviti, da bodo Lažani volili blokovsko listo. Župnemu upravitelju v Kiringi so zmetali na cesto pohištvo in iztočili vino, ga pretepli in aretirali. V Pulju sta policijski načelnik in namestnik komisarja prisilila delavca Grubišiča in duhovnika Kiraca, da sta podpisala izjavo, da se ne bosta ukvarjala s politikom. Hkrati so fašisti izgnali zaupnika JNS iz Sv. Petra v Šumi.³⁰

9. maja je skupina tržaških fašistov na obhodu skozi vasi Dolina, Boljunc, Boršt in Ricmanje preiskovala stanovanja zaupnikov JNS, pobrala glasovnice z lipovo vejico, razbijala pohištvo in razdejala sedež pevskega društva »Slovenec«.

²⁴ Edinost, 6., 7. in 8. IV. 1921.

²⁵ Edinost, 20. IV. 1921.

²⁶ Edinost, 1. in 8. V. 1921.

²⁷ Edinost, 4. V. 1921.

²⁸ Edinost, 8. V. 1921.

²⁹ Edinost, 13. V. 1921.

³⁰ Edinost, 10. in 12. V. 1921.

10. maja so v stanovanju zaupnika JNS v Cekinah pri Bujah fašisti razbili sode s 25 hl vina in 200 steklenic v vrednosti 20.000 lir. V Tolminu so z noži in pestmi napadli župnika Kodermaca.

11. maja so fašisti v Trstu prestregli raznašalke lista »Edinost«, jim pobrali časopise in jih uničili. To akcijo so ponovili še 13. in 14. maja, vendar takrat listov niso zažgali, temveč so jih ponujali kupcem, da so našli razlog za tepež.³¹

12. maja so fašisti vdrugič vdrli v hišo zaupnika JNS v Črnem Kalu ter z revolverji zahtevali glasovnice JNS. Po preiskavi so pred hišo zažgali vse listine in zapiske, ki so jih našli v stanovanju. Ogenj je privabil vaščane, ki so bili prepričani, da gre za požar. Fašisti so jih nato s streljanjem in ročnimi bombami razgnali in enega ranili.³²

13. maja so ponovno izgnali iz Buj uradnega odposlanca političnega društva »Edinost«. V nekaj urah je moral zapustiti Istro, potem ko so mu pobrali vzorce glasovnic JNS, namenjenih istrskim občinam. V Vrsaru pri Poreču so se prebivalci spopadli s fašisti, čemur so sledile aretacije domačinov. Tudi prebivalci Herakov so se uprli ponovni aretaciji kandidata JNS Toma Heraka. V spopadu je bil ranjen poveljnik orožnikov, zato so aretirali 32 oseb, naslednji dan pa požgali Herake in sosednje Talijane.³³

14. maja so se fašisti pripeljali v Boljunec in s streljanjem zastraševali ljudi, da ne smejo voliti JNS ali komunistov. V Baderni so z bencinom polili hišo P. Buniča ter vrgli vanjo tri ročne bombe, da je zgorela. Zažgali so še vas Pojar pri Poreču, ter naselji Škofi in Sorgi.³⁴

Bolj ko se je bližal dan volitev, več je bilo prestopkov in hujši so bili zločini. Politično društvo »Edinost« je takrat poslalo ministrskemu predsedniku Giolittiju tole protestno brzojavko:

»Podpisano politično društvo 'Edinost' se obrača naravnost na Vašo eksce-lenco, da takoj z vso energijo ukrenete potrebne korake; zakaj protislovansko strahovanje v Istri zavzema že katastrofalen obseg. Krajevna oblastva ne pod-vzemajo ničesar, da bi strahovanje preprečila in kaznovala. Fašistovske organi-zacije pustošijo vso deželo z namenom, da bi preprečile Slovanom vršitev volilne pravice. Vidnejše osebe, zlasti duhovniki in učitelji so izven zakona in se brez usmiljenja preganjajo. Velikemu številu izmed njih so fašisti preiskali stano-vanja in jih tudi osebno preiskali, jim opustošili stanovanja, sežgali pohištvo, odnesli listine ter povzročili, da so se te osebe zlostavljale. Fašisti tudi lovijo slovanske glasovnice in grozijo osebam z ubojstvom. Pretijo, da bodo razdejali cele vasi... Posebno težki čini te vrste so se izvršili v Dekanih, Kopru, Ospu, Sv. Petru, na Piranščini, Črnem kalu, Kiringi, Kaldjeru in Puli. Z ogorčenjem protestiramo in zahtevamo takojšnjo posredovanje državne oblasti, preden pride do skrajnih posledic. Za politično društvo 'Edinost' Wilfan.«³⁵

Dan pred volitvami so Slovenci še računali na oblastne organe, da bodo skrbeli za red in varnost. Volivcem je »Edinost« razlagala, da je Giolitti z okrožnico ukazal, naj oblasti preprečujejo in kaznujejo vsako nasilje, kar je

³¹ Edinost, 12. in 18. V. 1921.

³² Edinost, 15. V. 1921.

³³ Goriška straža, Edinost, 17. V. 1921.

³⁴ Edinost, 19. in 20. V. 1921.

³⁵ Edinost, 13. V. 1921.

generalni komisar v Trstu ustno zagotovil. »Res je, da je prišel ukaz iz Rima precej pozno in se je veliko zamudilo, toda nadejati se je, da se bodo vsaj odslej z večjo strogostjo varovali zakoni in njegove odločbe.«³⁶ Upanje je bilo neutemeljeno, kajti 15. maja so bili brezobzirno kršeni zakoni v vsej Italiji in nikakršna oblast jih ni branila. Skoraj nemogoče je natančno rekonstruirati vse dogodke, do katerih je prišlo na voliščih v Julijski krajini. Na voljo so samo poročila iz »Edinosti« in »Goriške straže«, nekaj pa nam osvetlijo tudi drugi opozicijski listi. Kar je veljalo za Slovence in Hrvate, je veljalo tudi za komunistične, socialistične in republikanske volivce; za poslednje sicer v mnogo manjši meri, sorazmerno z nevarnostjo, ki so jo v določenem kraju predstavljali za blok. Volivci v Istri in na Tržaškem so bili prepuščeni samovoljni fašističnih skupin, ki so križarile od vasi do vasi in vzbujale grozo. Da bi preprečili izvolitev kandidatov JNS in KSI, so fašisti uporabljali najrazličnejša sredstva.

Na Goriškem so razširjali razglas z naslovom »Primorski Slovenci! Vzdržite se volitev!« s podpisom »Jugoslovanska matica v Ljubljani«. V razglasu so poudarjali, da so agitatorje in kandidate JNS podkupili Italijani, ki hočejo imeti v Rimu slovanske predstavnike. Koristi primorskih Slovencev so v Ljubljani in Beogradu, zato naj ne pošiljajo svojih poslancev v Rim, le-ti bodo tam glasovali za italijanske zakone, ki bodo naperjeni proti Slovencem. »Raztrgajte volilne legitimacije in zalučajte jih onim v lice, ki Vas hočejo prodati. Vzdržite se! Ne volite!«³⁷

Podoben način so uporabili v Istri, ko so izdali nekaj številk ponarejenega »Pučkega prijatelja« in jih razposlali na naslove naročnikov namesto pravega lista. V njem so naštevili fašistična grozodejstva v Istri in prepričevali ljudstvo, da je zanj najbolje, če potrpi, stisne zobe in čaka usodnega dne. »Ne upiraj se sirovi sili, rajši se trezno izogni vsaki skušnjavi in strasti. Vztegni se od volitev. Ne glasuj ne za tvojega, ne za nobenega, taki so časi. Ostani miren v tvoji hiši, tako vsaj boš rešil tebe, tvoje domače ognjišče, tvoje mile otročičke od gorja, nevolje in stradanja.«³⁸ Drug letak z grožnjami, razširjen po Istri smo spoznali že v prejšnjem poglavju.

Med milejše primere nasilnega odvzemanja volilne pravice so spadale šikane. Volilna komisija, iz katere so bili že odstranjeni zaupniki drugih strank, je npr. volivcu dokazala napačno identiteto, napačno letnico rojstva, očetovstvo ali hišno število in ta ni smel glasovati.

Pogostejši so bili primeri, da je volilna komisija zavlačevala pričetek glasovanja in potek volilnega akta. Volivci so npr. prišli na volišče ob sedmi uri, volišče pa so odprli šele ob enajstih ali celo trinajstih, čeprav je zakon določal 7. uro za začetek glasovanja. Del volivcev se je seveda čakanja naveličal. Namesto do 19. ure je bilo volišče ponekod odprto le do 18. ali celo samo do 17. ure. Na ta način je mnogo volivcev zamudilo volitve. Pri Sv. Ivanu v Trstu zaradi tega ni volilo kakih 100 volivcev, v sekciji Katinara okrog 150, v Postojni ni glasovalo okrog 200 volivcev, približno enako se je godilo Barkovljanom, Rojančanom, Borštarjem in drugim.³⁹ V Lanišču je volilni akt trajal komaj dve

³⁶ Edinost, 14. V. 1921.

³⁷ Edinost, 17. V. 1921.

³⁸ Edinost, 20. V. 1921.

³⁹ Edinost, 17. in 18. V. 1921.

uri, od 14.45 do 17. ure, 700 oseb ni moglo priti do volilne žare,⁴⁰ volilna enota pa je štela vsega 800 volivcev!

Clani volilne komisije, zastopniki JNS in KSI, pa tudi socialisti in republikanci so bili s silo odstranjeni z volišč, ponekod pa že prejšnji dan zaprti, izgnani ali ustrahovani. Taka okrnjena volilna komisija iz blokovskih zastopnikov je volivcu vsilila blokovsko glasovnico, največkrat pa jo je predsednik komisije kar sam vpričo volivca zalepil v ovojnico in opravil glasovanje. Glasovanje je na ta način bilo javno. V volilno kabino volivcev največkrat niso spuščali, ali pa je v njej stal oborožen fašist, da jih je nadzoroval. Taki primeri so bili v Oprtalju, v Barbani, v Medulinu, v Šišanu, v Vodnjanu in Galežanu. V Poreču so fašisti stali na stekleni strehi nad voliščem in opazovali, kako kdo voli. Seveda so temu sledili pretepi tistih, ki niso glasovali za blok.⁴¹ V Pomerju in Zminju so volivci zapustili volišče, brž ko so ugotovili, da je glasovanje javno, tudi tu je prišlo do preteпов. V Hrelji so fašisti z ročnimi bombami prisilili volivce, da so se vrnili na volišče in glasovali za blok.⁴²

Večji teror je vladal izven volilnega prostora. Oboroženi fašisti so se npr. s kamionom pripeljali pred volišče, z naperjenimi revolverji preiskali navzoče in jim odvzeli glasovnice nasprotnih strank ter volilne legitimacije. Glasovnice so strgali, z legitimacijami pa so poslali na volišče svoje volivce, ki so glasovali za blokovske kandidate. Nasilno odvzemanje glasovnic pred voliščem je bilo zabeleženo v Dekanih, Poreču, Katinari v Trstu, Oprtalju, kjer so volivce večkrat preiskali, v Medulinu, Motovunu, Gropadi, Trebčah in drugje.⁴³ Take akcije je spremljalo streljanje, pretepi in eksplozije ročnih granat. Volivci iz Proseka so šli na volišče v Sv. Križ že ob treh zjutraj skozi gozdove, da bi se izognili srečanju s fašisti. Le-ti so prišli pred volišče okrog 10. ure in s pištolami prisilili volivce, da so jim izročali glasovnice, pobrali so še okrog sto volilnih izkaznic in mnoge pretepli. Na Opčinah so z volišča pregnali volilno komisijo, pozneje pa so prisilili volivce, da so glasovali za blok. V Klancu sta bili v spopadu dve osebi ranjeni.⁴⁴ V Pazinu so fašisti metali ročne bombe med volivce, jih razgnali in le približno dvajsetim dovolili glasovati. Vas Pomer so fašisti obkolili na razdaljo enega kilometra, da so prestregli vse prihajajoče in jim že tam pobrali glasovnice. Večina se je zaradi tega glasovanja vzdržala, namesto njih pa so glasovali fašisti, ki so se zvečer pripeljali v vas.⁴⁵ V Lindaru so se volivci uprli in je prišlo do hujšega pretepa. V Volčah so fašisti vrgli dve ročni bombi v neko hišo, da bi prestrašili volivce. V Škofijah je bilo več volivcev ranjenih, tu se je vojaška posadka izjemoma postavila v bran domačinov, vendar je ob enajstih ponoči fašistom uspelo vdreti na volišče, kjer so grozili komisiji. V Ospu so zvečer tudi vdrli na volišče in zažgali volilno žaro z glasovnicami. V Tolminu je mladina s kamenjem odgovorila na streljanje in metanje ročnih bomb. Ranjenih je bilo sedem Slovencev in en fašist.⁴⁶ To je bil edini pomembnejši primer nasilja proti Slovincem v goriškem volilnem okrožju, ki so v primeri z Istrani lahko svobodneje glasovali.

⁴⁰ Pučki prijatelj, 2. VI. 1921.

⁴¹ Edinost, 18. V. 1921.

⁴² Edinost, 18. in 22. V. 1921.

⁴³ Edinost, 17. in 19. V. 1921.

⁴⁴ Edinost, 17., 18., 19., 20. in 21. V. 1921.

⁴⁵ Pučki prijatelj, 2. VI. 1921.

⁴⁶ Edinost, 17.—25. V. 1921; Goriška straža, 17. in 20. V. 1921.

Našteti primeri so sami zase morda manj pomembni, če pa jih seštejemo in gledamo skozi prizmo celotnega političnega položaja, pa povedo tisto, kar ne moremo razbrati iz samih volilnih rezultatov, oziroma razložo nekatere sicer nerazumljive rezultate. V odprtem pismu odbora socialistične stranke civilnemu komisarju v Kopru je takole opisana strahovlada v okraju:

»Ni mesteca ne vasi, ki bi ne bila počaščena od barbarških pohodov, spremenjenih od pretepanja, umorov, zapiranja, požiganja, pustošenja in tatvin. Pretepači in ubijalci neborozenih meščanov zažigalci Delavskega doma, se izprehajajo mirno po mestnih ulicah, hodijo zaščiteni po deželi in vaseh, pretepajoč, grozeč, uničujoč. Tik pred volitvami ni mogel noben naš sodrug brez nevarnosti iz hiše; tekem volitev so se kradle izkaznice v masah po mestih in po deželi... Te izkaznice so se nato porabile za zvišanje števila volivcev bloka... Pred volišči so dva ali več fašistov branili vhod vsakemu, ki je bil smatran za nasprotnika bloka... volitev je bila navadna goljufija... Moramo li povedati N. E. (njegovi ekselenci, op. M. K.) Mosconiju, da mora on takoj ukrepati, če njegov funkcionar v Kopru, če piranske, miljske in druge oblasti po okraju ne znajo in nočejo vršiti svoje dolžnosti?«⁴⁷

Puljski dopisnik je objavil v torinskem glasilu komunistične stranke članek o volitvah v Istri, kjer pravi, da so komunisti pričakali volitve brez zborovanj, brez lepakov in letakov, preganjani na vse mogoče načine. Šeststo fašistov je v puljskem okraju glasovalo po desetkrat, nekateri tudi po petnajstkrat, nekdo pa je dobil odlikovanje, ker je glasoval triindvajsetkrat. Vsaj 40 odstotkov delavcev, povečini komunistov, po poročilu dopisnika ni prejelo volilnih izkaznic, medtem ko so smeli voliti vsi dalmatinski begunci, ki bivajo v Pulju komaj po 10 dni, oficirji in posamezniki, ki so prišli kdove od kod, da bi branili domovino pred komunisti. V nekaterih sekcijah, nadaljuje poročevalec, je bila na ta način udeležba 110 odstotna. V Labinu je od 4000 volivcev dobilo volilno pravico samo 3200 in od teh jih je glasovalo le 400. V Pazinu je od 14.000 volivcev glasovalo le 4000. Nekaj tisoč hrvatskih kmetov je lahko oddalo le 300 glasov. Sicer pa tudi fašistom ni šlo vse gladko. V Mažanu so po poročilu dopisnika prebivalci streljali na fašistične kamione, podobno tudi v drugih krajih in tako niso bili le fašisti vedno zmagoviti.⁴⁸

Do večjega spopada s hujšimi posledicami je prišlo v Marezigah pri Kopru. Okrog desete ure je prišlo v vas 11 fašistov iz Kopra. Ugotovili so, da blok ne dobiva glasov. Zato so začeli izzivati volivce z vzkliki »Abasso i sciavi«.⁴⁹ Z eksplozijo prve ročne granate še niso razgnali volivcev, zato so plegli v zaklone in streljali v množico. Ljudje so se najprej razbežali, nato pa s kame-njem napadli ter pregnali fašiste iz vasi. Na begu so bili štirje fašisti ubiti, ostali so pribežali v Koper, od koder so poslali pogrešanim pomoč. Ta skupina je na poti v Marezige ubila domačina, ko jim je povedal, da je Marezan. Prebivalci iz Marezig in okoliških vasi, ki so prihiteli sovaščanom na pomoč, so se po kratkem spopadu umaknili iz zased pod vasjo pred premočjo oboroženega nasprotnika in se poskrili v gozdu. Vas je zasedlo vojaštvo, ki je preprečilo požig, fašisti pa so se maščevali nad sosednjo vasjo Čežarji, kjer so zažgali

⁴⁷ Edinost, 22. V. 1921.

⁴⁸ L'Ordine Nuovo, 21. V. 1921.

⁴⁹ Besedna igra: šciavo pomeni v tržaškem dialektu suženj in zaradi podobnosti z besedo Slavo so izraz uporabljali za Slovane.

štiri hiše in ubili sedemdesetletnega Ivana Bonina. Naslednji dan so požgali še eno hišo v Črnem kalu. Sledile so aretacije Marežanov, od katerih je bilo naslednje leto obsojenih 18 oseb na kazen od 8 mesecev do 8 let zapora.⁵⁰ Nekateri udeleženci mareškega upora trdijo, da je odpor proti fašističnemu nasilju organizirala komunistična stranka, da ga je vodil Rudolf Bernetič, istrski partijski delavec. Drugi trde, da je bil to spontan akt, v katerem so enako reagirali komunisti kot nekomunisti, vaščani pač, ker jim je zavrela kri.

Fašistična oziroma blokovska glasila so seveda te volilne mahinacije drugače razlagala. Glede Marežig je puljska »L'Azione« pisala, da je cela množica Slovanov napadla skupino fašistov, mladega Tassinija linčala in umirajočega vrgla v obcestni jarek; da so kmetje napadli tudi drugo skupino, ki je zvečer prišla do vasi, nakar so se razbežali in vkopali v hribih, pripravljeni za napad.⁵¹ List je nadalje ugotavljal, da so Hrvati med volilno kampanjo dremali, 15. maja pa so se zbudili in v zasedah pričakali blokovske volivce. Streljali so npr. na fašiste na cesti Vodnjan—Barbana in enega ranili. Že 8. maja so baje iz zasede streljali na kamion s poreškimi fašisti in jih pet ranili. Ko so poslali nad napadalce kazensko ekspedicijo, jih ni mogla odkriti in kaznovati. Ponoči 14. maja so Hrvati rezali telefonske žice in tako prekinili zvezo Pulja z zaledjem. »Hrvati nam torej v tem trenutku napovedujejo vojno s takim orožjem, ki dokazuje njihovo nizkotnost in podle namene. Mi sprejemamo boj, toda naj se pazijo, ker ne bomo ravno mi poraženi v spopadu.« Trdili so tudi, da so kmetje prihajali na volišča oboroženi, zato so fašisti reagirali in jih z bombami nagnali, na kar so odgovarjali s strelji.⁵² V glavnem pa so nacionalistični listi molčali o incidentih ob volitvah. Ni jim kazalo popularizirati spopadov in nezakonitosti, čeprav bi jih pripisali slovanski manjšini, ker so že tako dosegli zadovoljive rezultate. »La Nazione« celo trdi, da dotlej še nobene volitve v Trstu niso potekale v takem miru in redu kot tokrat. Volilna svoboda je bila vsem v polni meri zagotovljena in če se volivci komunistov in Slovencev pritožujejo, da v volilnih kabinah ni bilo na razpolago njihovih glasovnic, so tega sami krivi, ker zanje niso poskrbeli. Same stranke so tudi krive, če niso imele v vseh volilnih komisijah svojih zastopnikov, ker jih pač niso imenovala. Incidentov je bilo po teh trditvah mnogo manj kot ob katerihkoli volitvah. »Revolverski strel, ki je odjeknil v neki gostilni na Katinari, bomba, ki je eksplodirala v neki jami ob glavni cesti Montebello—Katinara, dogodki, ki niso povzročili hujših posledic«, so bili edini nemiri. Ves dan so se po mestu v kamionih prevažali fašisti, ki so s petjem in vzkliki dvigali moralo meščanstva.⁵³ Tudi list »Il Piccolo« je poročal v podobnem tonu, da so vsa dejstva, ki jih navaja »Edinost«, zgolj klevete ter dogodki napihnjeni in prikazani kot nasilni napadi. To so v resnici bili le nepomembni osebni spori, ki spadajo k vsakim volitvam. Volitve so bile po mnenju tega lista mirne in svobodne, kar dokazujejo izidi na Goriškem, kjer je bila udeležba polnoštevilna. Na vprašanje, ali bi volil tolik odstotek volivcev, če bi vladalo nasilje je odgovarjala »Edinost«: »Resnično, naj-

⁵⁰ Prim. Edinost, 18. V. 1921; I. Regent, Poglavlja iz boja za Socializem I, str. 385 (citiram: Regent, Poglavlja) ter spomine Ivana Caha, Jožeta Vergana in Avgusta Pečariča v IZDG.

⁵¹ L'Azione, 17. V. 1921.

⁵² L'Azione, 10. in 15. V. 1921.

⁵³ La Nazione, 17. V. 1921.

boljši dokaz, da se v Istri niso vršila nasilja, je ta, da se v goriških hribih niso vršila.«⁵⁴ Celo Mosconi je tri leta pozneje zagotavljal, da je storil vse, da bi bila volilna zborovanja kljub obstoječim nevarnim nasprotstvom čimbolj svobodna. Čeprav je prišlo ponekod do incidentov, je ta cilj dosegel, kar dokazuje takojšnja potrditev izvoljenih.⁵⁵

Po volitvah so protifašistične stranke protestirale in zahtevale razveljavitev volitev v Istri. Odbor socialistične stranke za severno Istro je v razglasu delavcem med drugim zapisal: »Javno mnenje se soglasno dviga proti zločinom, početim z najbolj nesramno kršitvijo zakona, pred volitvami 15. maja, tekom volitev in po njih. Vse stranke, od socialistične do klerikalne, od republikanske do komunistične, do slovanske, so prisiljene nastopiti proti veljavnosti volitev v Istri. Volitve niso veljavne, niso zakonite«. Pozival je, naj vsi člani socialistične stranke zbirajo dokumentacijo o nasilstvih, da bo mogoče doseči razveljavitev.⁵⁶

Zanimiva je tudi intervencija Vatikana. Čeprav formalna in brez posledic priča o dogodkih, ki jih tu navajamo. Tržaško-koprski škof Angelo Bartolomasi je v škofijskem listu objavil protest proti nasilju v Istri, kjer med drugim pravi: »Protestiram proti navalom, ki so se izvršili na cerkve, župnišča in župne urade. Protestiram proti razmetavanju knjig, matic, slik, pohištva in svetih predmetov. Protestiram proti grožnjam, izrečenim s strahovanjem z orožjem:

⁵⁴ Edinost, 19. V. 1921.

⁵⁵ Mosconi, str. 49.

⁵⁶ Edinost, 21. V. 1921.

Skofijska palača v Gorici poslikana s fašističnimi gesli ob volitvah 1921

proti besnemu mučenju, proti ranjanju in pretepanju župnikov in kaplanov, ki so bili s silo iztirani, da bežijo. Zapustiti so morali več kakor 10 župnij in kaplanij... Nikakor se ne morem strinjati in ne dovoliti, da si gruče državljani, ne oziraje se na cerkveno in državno avtoriteto, teptajoč državne zakone, pravičnosti in človečnosti, prilaščajo pravice do sumaričnega postopanja... Taki čini niso le izrodki krivičnosti, temveč so pravcate krutosti in javne nadloge, posebno kadar se izvršujejo proti neoboroženim ljudem, oropanim vsake pomoči in samoobrambe.⁵⁷

Na Bartolomasijevo pritožbo je papež Benedikt XV. 2. avgusta odgovoril s pismom, ki ga je objavil tržaški škofijski list. V pismu je papež ugotovil: »Z veliko žalostjo smo dognali... da mučijo in trpinčijo nekateri hujšaki večino tistih istrskih duhovnikov, ki imajo skrbeti za vero ter hrvatske in slovenske vernike. Znano nam je, da so postali ti duhovniki vsled krutega preganjanja... žrtve krvavih surovosti in vsakovrstnega zasramovanja, čeprav jih morajo le enega zločina obdolževati, da so namreč iste narodnosti in istega jezika kakor njihovi verniki, ki so jim bili od zakonite cerkvene oblasti v skrb izročeni... Še bolj nam pa tare srce, da se te grozote, kakor čujemo, izvršujejo nekaznovano. To povzdiguje nesramnost omenjenih zločinskih ljudi, podpira njihovo nasilje (tisk. pomota, mišljena je nasilnost, op. M. K.) ter vliwa še večji strah in še večjo potrto v dušo neoboroženih žrtev. Sicer smo prepričani, da vsi poštenjaki ta dejanja obsojajo pa tudi, da se bodo sedanji zločinci teh dejanj kesali. Vendar moramo v imenu naše papeške oblasti odločno obžalovati, da se iz nezdravih političnih nagibov tako hudo in tako nezmerno krši pravica in človečnost. S tem se dela očitna škoda tudi onim ciljem, v katerih imenu se izvršuje nasilje.«⁵⁸ Cerkev se je za svoje zavzela, čeprav medlo in neuspešno. Zavarovala je svoja krščanska načela. Pismo so prebrali istrski duhovniki s prižnic, da bi dokazali vernikom, da je bila krivica obsojena.

Fašistično nasilje je bilo ob volitvah leta 1921 značilno za vso Italijo. V Julijski krajini je bilo le toliko hujše, ker je bilo naperjeno tudi proti slovanski manjšini. Socialistično glasilo »Avanti« je po volitvah objavilo podatke o posledicah nasilja v času od 1. marca do 31. maja 1921 in jih primerjalo s posledicami predvolilne kampanje ob prvih poveljnih parlamentarnih volitvah leta 1919.⁵⁹ Ubitih je bilo 340 oseb (31), od teh 57 neopredeljenih, pripadnikov drugih strank ali slučajnih žrtev, 7 vojakov (1), 17 orožnikov in policajev (2), 64 fašistov, 195 socialistov, komunistov in delavcev (28). Ranjenih je bilo 1435 oseb (292), od tega 339 neopredeljenih (42), 56 vojakov in policistov (24), 266 fašistov (26) ter 774 delavcev, socialistov in komunistov (200). Aretiranih je bilo 2124 oseb (437), od tega 136 fašistov (93) in 1961 socialistov, komunistov in delavcev (344). Porušenih, požganih ali razdejanih je bilo 138 združnih prostоров, 147 delavskih zbornic in domov, 61 sedežev socialistične in komunistične stranke, 13 tiskarn in uredništev, od tega dve tiskarni ljudske stranke, in 29 socialističnih občinskih uradov. 68 socialističnih odbornikov in županov je moral odstopiti. Na volilni dan 15. maja je bilo ubitih 44 oseb, v naslednjih dveh dneh pa še 24, v treh dneh torej skupno 68 žrtev od tega 8 nepristranskih, 3

⁵⁷ Goriška straža, 15. VI. 1921.

⁵⁸ Edinost, 26. VIII. 1921.

⁵⁹ Podatki za leto 1919 so v oklepaju.

policaji, 20 fašistov in 37 delavcev. Ranjenih je bilo v teh treh dneh 150 oseb. med temi 12 neopredeljenih, 2 policaja in 53 fašistov ter 83 delavcev.⁶⁰

Fašistično nasilje v volilni kampaniji je bil le del, morda najbolj drastičen in najbolj oprijemljiv del splošne fašistične teroristične aktivnosti, ki jo je vodila težnja po nasilnem prevzemu oblasti.⁶¹

7. Izidi parlamentarnih volitev 15. maja 1921 v Julijski krajini¹

Za parlamentarne volitve 15. maja 1921 je bilo italijaško državno ozemlje razdeljeno na 40 volilnih okrožij. Tokrat so v skladu z volilnim zakonom okrožja v starih pokrajinah obsegala tolikšno ozemlje, da mu je pripadalo vsaj 10 poselskih mest. Le 13 volilnih okrožij je obsegalo eno samo upravno-politično enoto, provinco, 11 po dve, 6 po tri in 4 po štiri. V novih pokrajinah, ki so sedaj prvič volile po novem zakonu, so lahko bila manjša, z najmanj petimi mandati. Zato so se v Julijski krajini ujemala z mejami pokrajin. Izjema je bil Zadar, ki mu je zaradi majhnega obsega oziroma nizkega števila prebivalcev pripadal le en mandat.

Število prebivalcev z volilno pravico je leta 1921 naraslo na 11.821.168 in se je v primerjavi s številom volivcev v letu 1919 povečalo za 705.727 oseb zaradi povečanega števila polnoletnih prebivalcev v starih mejah in priključitve novih pokrajin.

V vsej državi so stranke predložile 214 volilnih list; od teh so bile 104 blokirane. Vse liste so štejele 2355 kandidatov, v resnici pa je bilo le 2279 kandidatov, ker jih je 76 kandidiralo po dvakrat, v dveh različnih volilnih okrožjih.

Volitev se je udeležilo 6.701.496 volilnih upravičencev, to je 56,7% vseh vpisanih volivcev oziroma 58,4% tistih volivcev, ki so na dan volitev imeli pravico in možnost glasovanja. V primerjavi z letom 1919, ko je odstotek udeležbe bil 52,1 oziroma 56,6, se je volilna udeležba le neznatno povečala. V absolutnih številkah je razlika znašala 917.989 udeležencev, če odštejemo na novo vpisane upravičence pa komaj dobrih 200.000. Udeležba na volitvah je bila v posameznih pokrajinah zelo različna. Najnižji odstotek je bil na Siciliji, kjer je znašal 45,2%, najvišji pa v Tridentinski Benečiji, kjer je znašal 72,3%.

Izmed oddanih glasov je bilo 6.608.141 veljavnih, kar da 98,5%, od teh pa je le 311.404 glasov bilo oddanih listam, ki niso dosegle potrebnega volilnega količnika in nobenega mandata.

Razen glasov, ki so bili oddani za posamezne kandidatne liste in so predstavljali skupno volilno število, so sešteli še 15.221.340 veljavnih prednostnih glasov za posamezne kandidate. To pomeni, da je na vsakih 100 glasov za listo bilo oddanih še 230 glasov preferenc; razen preferenčnih je bilo le 1.038.309 dodatnih glasov ali 15,7% od skupnega volilnega števila. V letu 1919 je bilo vsega 13,7% dodatnih glasov.

Volilni izidi v letu 1921 so se glede na precej enako udeležbo le malo razlikovali od rezultatov iz leta 1919. Levica je nazadovala, toda manj, kot so pričakovali. Tudi tokrat so samo štiri italijanske stranke samostojno kandidi-

⁶⁰ Edinost, 9. VII. 1921.

⁶¹ O fašističnem nasilju ob volitvah glej še E. Besednjak, cit. spomini v Novem listu.

¹ Podatki za vso državo so vzeti ali preračunani iz cit. dela U. Giustija.

rale v večini volilnih okrožij: socialistična, ljudska, republikanska in komunistična. Imele so samostojen program in enotno organizacijo in se nikjer niso mešale s kandidati drugih strank ali stopale v bloke.

Vse druge stranke in politične skupine so se večinoma združevale v zveze z najrazličnejšimi imeni in volilnimi znaki glede na strujo, ki je v bloku prevladovala. V redkih primerih so nastopale tudi samostojno. Liberalna stranka se je združevala s sorodnimi strujami pod imeni: liberalna koncentracija, nacionalna zveza, konstitucionalna zveza, neodvisna konstitucija, liberalna konstitucija in nacionalni avantgardni blok. Liberalno-demokratska stranka je nastopala tudi pod imeni demokratska zveza, demokratski fašijo in konstitucionalna demokratska zveza. Socialno demokratska stranka je nastopala pod imeni socialnodemokratska zveza in napredna demokratska zveza. Naštete stranke pa so se vključevale predvsem v nacionalni blok. Temu sorodne so bile liste bojnikov, ki so vključevale tudi fašiste. Posebej so nastopili v dveh volilnih okrožjih še disidenti ljudske stranke in krščanska stranka dela ter neodvisni socialisti. Razen teh političnih struj je kandidirala še neka nepolitična skupina, imenovana gospodarska stranka, v Julijski krajini pa so neodvisno kandidirali Slovenci in Hrvati z Jugoslovansko narodno stranko, v Tridentski Benečiji pa Nemci.

V naslednji tabeli so prikazani volilni izidi, ki so jih dosegle posamezne stranke in skupine.

Stranke	Stev. kand. list	Stev. kand.	Stev. izvoljenih	Stev. dobljenih glasov	% velj. glasov
socialistična stranka	38	323	123	1.631.435	24,7
komunistična stranka	28	387	15	304.719	4,6
ljudska stranka	37	331	108	1.347.305	20,4
republikanska stranka	13	114	6	124.924	1,9
fašisti	2	20	2	29.549	0,5
liberalna stranka	15	143	43	407.605	7,1
dem. liberalna stranka	20	223	68	684.855	10,4
soc. demokratska stranka	7	96	29	309.191	4,7
demokr. reform. stranka	7	57	11	122.087	1,8
nacionalni bloki	22	227	105	1.260.007	19,1
bojavniki	6	61	10	113.839	1,7
disidenti ljudske stranke	4	24	—	29.703	0,4
neodv. socialisti	4	28	1	37.892	0,6
ekonomska stranka	6	45	5	53.382	0,8
Slovani in Nemci	5	26	9	88.648	1,3
skupno	214	2335	535	6.608.141	100,0

Ker so se razen štirih »čistih« strank, socialistov, popolarov, republikancev in komunistov, vse druge stranke in skupine združevale v volilne koalicije, ni mogoče teh rezultatov primerjati z rezultati iz leta 1919, ko so iste meščanske stranke nastopale v drugačnih zvezah in z drugačnimi imeni. To primerjavo lahko dobimo le če združimo stranke v politične tabore, kot vidimo v naslednji tabeli.

	1919	%	1921	%
konstitucionalne stranke	2.128.000	36,9	3.200.000	48,5
bloki levice	555.000	10,3	—	—
republikanska stranka	(v blokih levice)	—	125.000	1,9
ljudska stranka	1.167.000	20,5	1.347.000	20,4
socialistična stranka	1.835.000	32,3	1.631.000	24,7
komunistična stranka	—	—	305.000	4,5

Ker se je volilna udeležba leta 1921 le malo razlikovala od udeležbe leta 1919, navedeni odstotki glasov boljše pokažejo padec ali porast kake struje kot absolutne številke, ki so odvisne od večjega števila volilnih upravičencev. V letu 1919 levičarske stranke upoštevamo posebej kot bloke leve (republikanci, reformisti, bojevniki), leta 1921 pa jih razen republikancev štejemo med konstitucionalne stranke zaradi njihove preusmeritve v desno. Odtod tolikšen porast glasov pri ustavnih strankah, ki so dobile nekaj glasov tudi na račun socialistov. Le ljudska stranka je obdržala enake pozicije kot leta 1919, medtem ko so socialisti izgubili precej glasov, največ zaradi na novo ustanovljene komunistične stranke.

Po posameznih deželah so politične grupacije dosegle odstotke glasov, kot vidimo v tabeli na strani 76.²

Novo pokrajine so štejele skupno okrog 374.000 volilnih upravičencev, od tega jih je bilo v Julijski krajini 212.271, kar je predstavljalo 23,5% vsega prebivalstva na tem ozemlju. Odstotek volilnih upravičencev je bil nizek v primerjavi z italijanskim poprečjem, ki je bilo 32,5% vsega prebivalstva. Razlogov za tolikšno razliko je več. Odstotek za vso državo je izračunan na podlagi števila vseh vpisanih volivcev, ne glede na to, da 343.958 oseb te pravice po zakonu ni moglo izrabiti (vojaki, emigranti, trenutno kaznovane osebe itd.). Za Julijsko krajino imamo en sam podatek, ki verjetno ustreza številu trenutnih volilnih upravičencev, kar povzroča delno razliko v odstotku. K temu moramo dodati še visoko število tujih državljanov v Julijski krajini,⁵ ki niso imeli volilne pravice, ter stroge kriterije in nepravilnosti, ki so nastajale ob uveljavljanju pravice do opcije in še posebej pri sestavljanju volilnih imenikov.⁶

Za vsa tri volilna okrožja v Julijski krajini je bilo določenih 15 mandatov. Stranke so predložile skupno 17 kandidatnih list z 82 kandidati, od teh so bile tri liste neblokirane. Izmed 82 kandidatov jih je 9 kandidiralo v dveh volilnih okrožjih. V Julijski krajini je bila udeležba na volitvah visoko nad državnim poprečjem. Volitev se je udeležilo 149.052 volilnih upravičencev, kar je 70,2%. Goriško volilno okrožje je doseglo 81% udeležbo, tržaško 70,1%, Istra pa 61,4%. Naslednja tabela prikazuje razmerje med številom prebivalcev in številom volivcev ter med številom volilnih upravičencev in številom udeležencev.

Vol. okrožje	Stev. preb.	Vol. uprav.	%	Stev. glasov	%
goriško	319.308	73.767	23,1	59.707	81,0
tržaško	238.655	48.632	20,4	34.108	70,1
poreško	343.401	89.827	26,2	55.237	61,4
skupno	901.364	212.271	23,5	149.052	70,2
Italija 1921 ⁷		11.821.168	32,5		
		11.477.210		6.701.496	58,4
Italija 1919		11.115.441	30,8		
		10.239.326		5.793.507	56,6

² V oklepajih so odstotki iz leta 1919.

⁵ Bilo jih je 28.432. Sem spada veliko število Primorcev, ki jim ni bila upoštevana opcija.

⁶ Prim. pogl. Volilni zakon v novih pokrajinah.

⁷ Zapisana sta oba podatka: vsi vpisani volilni upravičenci in tisti, ki so na dan glasovanja imeli volilno pravico.

Volilni rezultati političnih taborov v odstotkih

Dežele	Vpisanih volivcev v 1000	Nac. blok	Dem. radikalni bloki	Rep. stranka	Ljudska stranka	Soc. stranka	Komuni- stična stranka
Piemont	1.169 (1.131)	15	22	—	22 (19)	29 (50)	12
Ligurija	423 (404)	31	13	—	24 (20)	23 (32)	9
Lombardija	1.511 (1.457)	25	3	—	26 (30)	42 (46)	4
Tridentinska Benečija	159 —	—	46 (Nemci)	—	32 —	22 —	—
Veneto	1.143 (1.036)	24	5	2	36 (36)	32 (33)	1
Juljska krajina in Zadar	215 —	35 ³	34 (Slovani)	6	3 —	8 —	14
Emilia	879 (956)	33	2	8	19 (18)	33 (60)	5
Toskana	915 (844)	33	2	5	19 (20)	31 (44)	10
Umbrija	247 (228)	54	—	5	16 (17)	25 (47)	—
Marche	360 (367)	28	8	9	30 (27)	20 (34)	5
Lacij	402 (393)	42	1	6	22 (26)	25 (25)	4
Abruzzi	392 (381)	—	76	—	7 (3)	15 (16)	2
Campania in Molise	1.197 (1.157)	—	77	—	14 (17)	8 (5)	1
Puglie	675 (647)	52	16	1	10 (11)	18 (18)	3
Basilicata	168 (165)	—	85	2	4 —	9 (5)	—
Kalabrija	467 (451)	—	70	—	19 (18)	10 (7)	1
Sicilija	1.253 (1.211)	—	79	—	13 (12)	7 (7)	1
Sardinija	246 (238)	47	29	—	11 (12)	13 (9)	—
Skupno	11.821 (11.115)	22	26 ⁴	2	21 (21)	25 (32)	5

³ Sem je prištet tudi Zadar, kjer je bila predložena ena sama lista nacionalne zveze z edinim kandidatom Kreklichem in je dobila 1616 glasov od 3173 vpisanih volivcev. Približno polovica volivcev ni glasovala.

⁴ Brez Juljske krajine in Tridentinske Benečije, kjer so navedeni odstotki pripadali Slovanom oziroma Nemcem.

V Julijski krajini je bilo od 149.052 oddanih glasov 5599 neveljavnih ali 3,7 %. V poreškem volilnem okrožju je bil odstotek neveljavnih glasov najvišji, znašal je 5,2, medtem ko je v Trstu bil le 2,3, na Goriškem pa 3,3. Celo v Trstu, kjer je bilo najmanj neveljavnih glasov, je bil odstotek teh višji od skupnega državnega poprečja, ki je znašalo samo 1,5 %. Za to dokaj veliko razliko so bile krive nenormalne razmere, ki so bile ob volitvah, v precejšnji meri pa tudi ponarejanje rezultatov. V vseh treh volilnih okrožjih Julijske krajine je bilo 106.748 glasov učinkovitih, oddanih za liste, ki so dobile enega ali več mandatorov, 36.705 glasov pa je bilo oddanih listam, ki niso dosegle potrebnega količnika. Na Goriškem je bilo 12.999 glasov neučinkovitih ali 22,5 %, na Tržaškem 11.557 ali 34,6 %, v Istri pa 12.149 ali 23,2 %. Poprečen odstotek neučinkovitih glasov za vsa tri volilna okrožja je znašal 25,6 % od vseh veljavnih glasov, medtem ko je poprečni odstotek neučinkovitih glasov za vso Italijo bil le 4,7. Tolikšna razlika med državnim poprečjem neučinkovitih glasov in poprečjem teh v Julijski krajini je težko razumljiva, ker proporcionalni volilni sistem omogoča izvolitev kandidatov iz maksimalnega števila list. Ko je Italija leta 1913 volila po sistemu absolutne večine, je namreč ostalo brez zastopstva v parlamentu 38,5 % volilnih udeležencev. Leta 1919 je ta odstotek padel na 6,3, leta 1921 pa kar na 4,7. V Julijski krajini pa je tedaj, to je leta 1921 znašal 25,6. Deloma je na višino odstotka vplivalo dejstvo, da je bila Julijska krajina razdeljena na manjša volilna okrožja kot druge dežele in je bilo zaradi tega posameznim listam težje doseči potrebni količnik. Deloma je bilo krivo nasilje, predvsem pa razmerje političnih sil, kar je razvidno iz poglavja »Politični položaj v pokrajini v predvolilni dobi«. Na eni strani je bil italijanski nacionalni blok, ki je dobival glasove s pritiskom, na drugi strani močna fronta slovanskih volivcev, ki so glasovali za JNS. Vmes so bili komunisti, ki so dobivali glasove v obeh narodnih taborih, in italijanske protifašistične stranke, ki niso imele volilnega zaledja med slovenskim prebivalstvom in so ostale brez voljenih predstavnikov.

Število veljavnih, neveljavnih, učinkovitih in neučinkovitih glasov prikazuje naslednja tabela:

Volilno okrožje	Stev. oddanih glasov	Število veljavnih glasov	%	Število neveljavnih glasov	%	Stev. učinkovitih glasov	%	Štev. neučinkovitih glasov	%
goriško	59.707	57.751	96,7	1.956	3,3	44.752	77,5	12.999	22,5
tržaško	34.108	33.343	97,7	765	2,3	21.768	65,4	11.557	34,6
poreško	55.237	52.359	94,8	2.878	5,2	40.210	76,8	12.149	23,2
Julijska krajina	149.052	143.453	96,2	5.599	3,7	106.748	74,4	36.705	25,6
poprečje v državi:									
1921	6.701.496	6.608.141	98,5	93.355	1,5	6.296.837	95,3	311.304	4,7
1919	5.793.507	5.684.833	98,1	106.674	1,9	5.324.791	93,7	360.042	6,3

Za Julijsko krajino je značilno, da je bil odstotek tako prednostnih kot dodatnih glasov minimalen. Izmed 40 volilnih okrožij v Italiji so bila le tri brez dodatnih glasov. To so bila trentinsko, bocensko in tržaško okrožje, medtem ko je število dodatnih glasov na Goriškem in v Istri bilo nižje od 1 odstotka. Ta minimum je tembolj zanimiv, če vemo, da je maksimalni odstotek

dodatnih glasov v volilnem okrožju Catanzaro v Južni Italiji znašal kar 101,6. Tudi glede preferenc sta bila odstotka v Bocnu (0,02) in v Trstu (79,8) najnižja.

V Julijski krajini so stranke dosegle po posameznih volilnih okrožjih te rezultate:

Stranke	Goriško okrožje		Tržaško okrožje		Poreško okrožje	
	štev. glasov	%	štev. glasov	%	štev. glasov	%
JNS	34.640	59,98	2.930	8,78	11.215	21,41
nacionalni blok	4.774	8,26	15.119	45,34	28.995	55,37
komunisti	10.112	17,33	6.667	19,99	3.695	7,05
socialisti	4.291	7,43	4.154	12,45	3.687	7,04
republikanci	1.408	2,43	4.473	13,41	2.645	5,05
ljudska stranka	2.526	4,37	(kand. v bloku)		2.122	4,05
veljavnih glasov	57.751		33.343		52.359	

V vseh treh volilnih okrožjih pa so stranke dobile skupno:

Stranke	Število glasov	%
JNS	48.785	34,00
nacionalni blok	48.888	34,08
komunisti	20.474	14,27
socialisti	12.143	8,45
republikanci	8.526	5,94
ljudska stranka	4.648	3,24
veljavnih glasov	143.453	—

V vsej pokrajini je bilo izvoljenih 15 poslancev. Od tega so zasedli 8 mest kandidati italijanskega nacionalnega bloka, 5 mest kandidati Jugoslovanske narodne stranke, 2 mesti pa kandidati italijanske komunistične stranke. Socialistična, ljudska in republikanska stranka niso dosegle potrebnega količnika v nobenem volilnem okrožju in zato nobenega poslanskega mesta. Jugoslovanska narodna stranka je dobivala glasove od volivcev slovenske in hrvatske narodnosti. Za italijanske stranke so glasovali volivci italijanske narodnosti, pa tudi del Slovencev in Hrvatov. Za komunistično stranko so glasovali v veliki meri Slovani, tam, kjer je bilo pretežno italijansko prebivalstvo, pa Italijani. Kandidate socialistične stranke so volili pretežno Italijani, slovenskih in hrvaških glasov pa so dobili razmeroma malo.

Primerjavo med odstotki prebivalstva po narodnosti in odstotki glasov, ki so jih dobile italijanske meščanske stranke, jugoslovanska stranka in obe delavski stranki skupaj, vidimo v tej tabeli.⁸

Volilno okrožje	Slovencev in Hrvatov		JNS	Italijanov		Italij. stran.	Delav. stran.
	1910	1921		1910	1921		
goriško	65	60	60	27	38 ⁹	15	25
tržaško	26	8	9	52	89	58	32
poreško	52	40	21	39	58	64	14
skupno	50	39	34	38	52	43	23

⁸ Razlike v vsotah odstotkov prebivalstva pripadajo neitalijanskim državljanom.

⁹ Prišteti so Furlani in Nemci.

I. **Goriško volilno okrožje** je obsegalo 8 političnih okrajev z 202 občinama. Za volitve je bilo razdeljeno na 210 volilnih sekcij ali volišč, ki so se večinoma ujemale z občinskim teritorijem. Volilna sekcija je smela imeti največ 800 volilnih upravičencev, zato so bili večji kraji in mesta kot Gorica, Gradiška, Tržič, Tolmin, Idrija razdeljeni na več volišč. Drugje, na primer v postojnskem okraju, pa je bilo več občin združenih v eno volišče zaradi majhnega obsega.

Od 202 občin goriškega okrožja jih je bilo le 38 naseljenih pretežno z italijanskim oziroma furlanskim prebivalstvom, v 4 občinah trbiškega okraja pa so bili v večini prebivalci nemške narodnosti. V vseh drugih občinah so prebivali izključno ali pretežno Slovenci.

Rezultati za posamezne volilne sekcije so navedeni v priloženih tabelah. Podrobni podatki niso vzeti iz uradnih virov, razen za Istro, temveč iz tedanjega tiska, zlasti iz tržaškega slovenskega lista »Eдинost«. Ti so pomanjkljivi in ponekod netočni, zakaj rezultati, izračunani iz podatkov, ki so objavljeni v »Eдинosti«, se ne ujemajo s številkami, objavljenimi v uradnem viru, v priložniku za poslance italijanske zbornice. JNS je na Goriškem uradno dobila 207 glasov manj, kot znese vsota objavljenih rezultatov v periodičnem tisku. Pri komunistični stranki znaša ta razlika 525 glasov, pri ljudski stranki 296, pri socialistih 274, pri republikanski stranki pa 64, medtem ko je uradna številka za italijanski nacionalni blok višja za 306 glasov. Takratni časopisi tudi niso objavili števila volilnih upravičencev po posameznih okrajih oziroma volilnih sekcijah ali občinah, niti števila udeležencev in števila neveljavnih glasov. Vsota udeležencev, dobljena iz seštevka glasov, ki so bili oddani za posamezne liste, je za 1060 glasov višja od uradne vsote. Odstotki, izračunani iz teh rezultatov, torej niso vedno pravilni. Vendar jih navajamo, ker kljub morebitnim razlikam kažejo, kje in v koliki meri so posamezne politične struje prevladovali.

Gradiščanski okraj je štel 19 občin, v katerih je prebivalo 74,4 % Furlanov, 13,1 % Italijanov in 11,9 % Slovencev.¹⁰ Zmagala je komunistična stranka s 47,3 % glasov. V devetih občinah, Krmin, Fara, Mariano, Moraro, Moša, Romans, Dolenje, Gradiška in Sv. Lovrenc, je dosegla absolutno večino, v štirih pa relativno. V Koprivi so se ji približali popolarji, v Versi pa blokovi. Drugo mesto je zasedla ljudska stranka (popolarji) s 15,7 % glasov, nato socialisti z 12,9 % ter blok z 11,3 %. Jugoslovanska narodna stranka je bila na predzadnjem mestu z 9 % glasov, republikanska stranka pa je dobila 3,6 % glasov. Obe delavski stranki sta skupno dosegli kar 60 % vseh veljavnih glasov, medtem ko so italijanske meščanske stranke skupno dobile 31 %.

Za JNS so glasovali volivci petih slovenskih vasi. V Biljani, Kožbani in Medani je JNS dobila absolutno večino, nekaj odstotkov pa še v Dolenjah in v mešani občini Krmin. Razen komunistov in JNS so v dveh občinah zmagali še socialisti, v Brazzanu z absolutno večino in v Vilešu z relativno, popolarji pa v Chioprisu. Italijanski nacionalni blok in republikanska stranka nista zmagala v nobeni občini gradiščanskega okraja.

Tržiški okraj je štel 25 občin, v katerih je prebivalo 70,4 % Italijanov, 26,4 % Furlanov in 2,7 % Slovencev. Prvo mesto so dosegli socialisti z 31,4 % veljavnih glasov, sledili so jim komunisti s 25,7 %, nato italijanski nacionalni

¹⁰ Navajamo prebivalstvo po štetju iz leta 1921. Vsote navedenih odstotkov prebivalstva ne znašajo 100, ker ne upoštevamo tujih državljanov.

blok z 18,8 %, popolari s 14,4 %, republikanci s 6,5 % glasov. Na zadnjem mestu je bila JNS, ki je dobila le 2,7 % v skladu z odstotkom prebivalstva slovenske narodnosti. Obe delavski stranki sta skupno imeli 57 % veljavnih glasov, italijanske meščanske stranke pa 40 % glasov.¹¹ V šestih občinah tržiškega okraja so socialisti dobili absolutno večino glasov, v petih pa relativno. Komunisti so v občini Perteole dobili 230 glasov proti 20 za popolare. Absolutno večino so imeli še v Sv. Petru na Soči, Turjaku, Škocjanu in Doberdobu, kjer so dobili 20 glasov več kot JNS. V občinah Ronchi, Terzo in Campolongo pa so dobili relativno večino glasov. V občinah Foljano, Scodovacca in Visco so se komunisti močno približali stranki zmagovalki, medtem ko v Ajellu, Tapoljanu in Ogleju niso dobili nobenega glasov. Blok je dobil relativno večino glasov v Foljanu, v Tapoljanu pa absolutno. V Gradežu in Viscu so zmagali popolari z relativno večino. JNS je zmagala v Devinu, kjer je imela absolutno večino, medtem ko so jo v drugi slovenski občini Doberdob premagali komunisti. Republikanci niso zmagali v nobeni občini tržiškega okraja.

V **goriškem okraju**, ki je obsegal 47 občin, je prebivalo 72,6 % Slovencev, 16,2 % Italijanov in 10,1 % Furlanov. Največ glasov je dobila Jugoslovanska narodna stranka, to je 68,6 %. Sledila je komunistična stranka s 17,1 %, nato blok z 8,3 %, republikanci s 3,3 %, ljudska stranka z 2 % in socialisti z 0,8 % veljavnih glasov. Italijanske meščanske stranke so skupno dosegle 14 % glasov, torej manj kakor komunistična stranka sama. V 43 občinah je zmagala JNS z absolutno večino, ponekod stoodstotno. Komunisti niso dobili nobenega glasov v sedmih občinah goriškega okraja: Ajba, Kamnje, Prvačina, Ročinj, Tribuša, Velike Žablje in Vogersko, pač pa so v treh občinah, Ločnik, Podgora in Števerjan, dobili absolutno večino. V Gorici je bilo število komunističnih glasov le za 34 glasov nižje od števila glasov za JNS, podobno v Opatjem selu (121 : 159), v Solkanu (236 : 275) in v Sovodnjah (132 : 137). Okrog tretjine glasov so dobili v Renčah, Grgarju, Mirnu in Vrtojbi. Italijanski nacionalni blok je zmagal le v Gorici s 1381 glasovi proti 764 glasovom za JNS in 640 za KSI. Tu je dobila precej glasov tudi republikanska stranka (574), mnogo manj pa ljudska stranka (233) in socialisti (113). Nacionalni blok ni dobil nobenega glasov v enajstih slovenskih občinah, drugje pa od enega do devet. Socialistična, ljudska in republikanska stranka so le v nekaterih slovenskih občinah dobile nekaj posameznih glasov.

Sežanski okraj z 31 občinami je bil naseljen s Slovenci (96,3 %). Prebivalcev italijanske narodnosti je bilo le 3,1 % in so živeli v večjih krajih, kot so Sežana in Nabrežina.

Veliko večino glasov je v tem okraju dobila JNS — 78,5 %, za njo pa komunistična stranka 18,5 %, medtem ko je nacionalni blok dobil 2,3 % glasov, socialisti pa 0,7 %. Italijanska ljudska stranka je dobila en sam glas v občini Sežana, republikanci pa nobenega. Italijanski nacionalni blok ni imel večine v nobeni občini. Nekaj glasov je dobil v enajstih občinah, največ v Nabrežini (45) in v Mavhinjah (41), manj v Gorjanskem (14) in Sežani (13), drugje po enega do osem glasov. Socialisti so dobili glasove v štirih občinah, od tega v Nabrežini 20 glasov in v Slivnem 14. V vseh občinah je popolnoma prevladovala JNS, razen v Lokvi pri Divači, kjer so zmagali komunisti s 199 glasovi proti 95 za JNS in v Šempolaju s 55 glasovi proti 38 za JNS. Komunistična stranka je

¹¹ V tabelah v tisku objavljenih rezultatov manjkajo podatki za občino Štrancan.

dobila znatno število glasov še v Komnu, Nabrežini in Sežani; drugje od 2 do 67. Nobenega glasu ni dobila le v občinah Brestovica, Rodik in Štanjel.

Tolminski okraj je obsegal 25 občin s 95,9 % slovenskega prebivalstva in 3,3 % italijanskega. Zmagala je JNS z 92,6 % glasov, druga je bila komunistična stranka s 5,7 % veljavnih glasov. Italijanski nacionalni blok je dobil glasove v enajstih občinah in sicer v Tolminu 27, v Kobaridu 8, drugje pa po enega ali dva. Socialisti so dobili 54 glasov v Logu, republikanci in popolari pa vsega 3 in 4 glasove. Tolikšno število socialističnih glasov v povsem slovenski vasi Log je prava izjema. Najbrž gre za rudarje, zaposlene v Rajblju, kjer je med delavstvom prevladovala socialistična stranka. Komunisti so dobili absolutno večino glasov v Žagi in Čezsoči, v Bovcu so se močno približali JNS (157 : 184), na Grahovem, v Kobaridu, Lubušnjah, Soči, Serpenici pri Sv. Luciji (danes Most na Soči), v Tolminu in Volčah pa so dobili od 1 do 27 glasov. Nobenega glasu niso dobili v 14 občinah. V devetih izmed teh so vsi volilni upravičenci glasovali za JNS (Breginj, Drežnica, Livek, Ponikve, Sedlo, Šebrelje, Šentviška gora, Trenta in Trnovo).

Idrijski okraj je pred prvo svetovno vojno spadal k Notranjski, po priključitvi k Italiji pa je obsegal 7 občin, v katerih je po štetju leta 1921 prebivalo 93,3 % Slovencev in 2,9 % Italijanov. Na volitvah je zmagala JNS v vseh sedmih občinah; dobila je 94,6 % glasov, komunistična stranka je imela 4,4 %, blok 0,7 %, socialisti pa 0,2 % (po dva glasova v Idriji in v Spodnji Idriji). Niti republikanci niti popolari niso dobili v tem okraju nobenega glasu, italijanski nacionalni blok pa od 1 do 6 glasov. V Godoviču je zmagala JNS stodontotno, medtem ko je komunistična stranka dobila nekaj več glasov le v Črnem vrhu (24) ter v Idriji (67). Idrijska komunistična sekcija je razglasila abstinenco, zato večina komunistov ni glasovala, drugi pa so najbrž oddali glasove JNS.¹²

V **postojnskem okraju** so bili podobni rezultati kot v idrijskem okraju. Tu je prebivalo 96,3 % Slovencev in 2,6 % Italijanov. Okraj je sicer štel 40 občin, toda zaradi njihovega majhnega obsega je bil razdeljen le na 28 volilnih sekcij; 12 občin je torej imelo volišča skupaj z drugimi. JNS je dosegla 95,5 % glasov, komunistična stranka 4 %, blok 0,2 % in socialisti 0,1 % veljavnih glasov. Republikanci in popolari niso dobili nobenega glasu, socialisti pa vsega 12 glasov v občinah Col, Štorje in Vipava. Italijanski nacionalni blok je zbral skupno 21 glasov v občinah Britof, Košana, Postojna (10), Štorje in Vrabče. V Hrenovicah, Ilirski Bistrici, Jablanici, Knežaku, Planini, Podkrajju, Podragi, Premu, Šentpetru na Krasu, Št. Vidu, Trnovem in Zagraju je dobila vse glasove JNS, v drugih 13 volilnih sekcijah pa so volivci glasovali tudi za komuniste. Največ glasov so komunisti dobili v Košani (125 : 210) in Slapu (36 : 61), manj v Budanjah (47 : 161) in Vipavi (67 : 231). Drugje so bile številke nižje.

Trbiški okraj, ki je bil pod Avstro-Ogrsko sestavni del Koroške, se je po narodnostni strukturi in po volilnih izidih močno razlikoval od drugih okrajev goriškega volilnega okrožja. V sedmih občinah trbiškega okraja je prebivalo po štetju leta 1921 50,9 % oseb nemške narodnosti, 14,7 % Italijanov in 13,4 % Slovencev. Volilna udeležba je bila zelo slaba. Po štetju leta 1921 je živelo tam 8200 prebivalcev, oddanih pa je bilo le 890 veljavnih glasov.¹³ Če sodimo po volilnih rezultatih, so Nemci glasovali za socialistično stranko, ki je dosegla

¹² Glej primerjavo z letom 1924 v priloženi tabeli.

¹³ Število neveljavnih glasov ni znano.

57 % veljavnih glasov. Socialisti so bili v Kanalski dolini že pred vojno močni predvsem med delavstvom nemške narodnosti, ki jim je ostalo zvesto tudi potem, ko je bila ustanovljena KSI. Drugo mesto si je na volitvah priborila KSI s 17,4 % glasov, nato JNS z 9,8 %, sledil je italijanski nacionalni blok z 8,2 % in italijanska ljudska stranka s 7,4 %. Obe delavski stranki sta imeli skupno 74,4 % veljavnih glasov. To je hkrati najvišji odstotek za delavski stranki v Julijski krajini. JNS ni dobila nobenega glasu v Rajblju in Trbižu, skoraj polovico glasov je dobila v Ukvah, v Žabnici pa dobro tretjino. Komunistična stranka je dosegla absolutno večino v Žabnici in Lipalji vesi, toda le 2 glasova v Rajblju. V drugih petih občinah so zmagali socialisti, ki pa niso imeli nobenega glasu v Žabnici in Lipalji vesi. Tam so zmagali komunisti hkrati pa je tudi blok dobil največ glasov. Ljudska stranka je imela največ glasov v Naborjetu in Trbižu, republikanska stranka pa v tem okraju ni dobila nobenega glasu.

Iz naslednje tabele so razvidni odstotki prebivalstva po narodnosti in odstotki, ki so jih dosegli politični tabori po okrajih goriškega volilnega okrožja:

Politični okraji	Slovencev	Italijanov	Furlanov	Nemcev	JNS	Ital. me- ščanske stranke	Delavski stranki
gradiščanski . . .	11,9	13,1	74,7	—	9,0	30,7	60,2
tržiški	2,7	70,4	26,4	—	2,7	40,5	57,1
goriški	72,6	16,2	10,1	—	68,6	13,6	17,9
sežanski	96,3	3,1	—	—	78,5	2,5	19,2
tolminski	95,9	3,3	—	—	92,6	0,6	6,4
idrijski	93,3	2,9	—	—	94,6	0,7	4,6
postojnski	96,2	2,6	—	—	95,5	0,4	4,1
trbiški	13,4	14,7	—	50,9	9,8	15,6	74,4

V naslednji tabeli pa je navedeno število občin, v katerih so zmagale posamezne stranke.

Politični okraji	Stev. občin	Ljudska stranka	Republi- kanci	Socia- listi	Nacion. blok	JNS	KSI
gradiščanski . . .	19	1	—	2	—	3	13
tržiški ¹⁴	25	2	—	11	2	1	8
goriški	47	—	—	—	1	43	3
sežanski	31	—	—	—	—	29	2
tolminski	25	—	—	—	—	23	2
idrijski	7	—	—	—	—	7	—
postojnski	28	volišč	—	—	—	28	—
trbiški	7	—	—	5	—	—	2
skupno	189	3	—	18	3	134	30

V goriškem volilnem okrožju so bili izvoljeni štirje poslanci na listi JNS: dr. Josip Wilfan, Virgilij Šček, Karol Podgornik in Josip Lavrenčič, Giuseppe Tuntar pa na listi KSI. Sorazmerno visokemu številu glasov za listo JNS so bila visoka tudi individualna števila oz. prednostni glasovi za posamezne kandidate JNS. Wilfan je imel najvišje individualno število 64.499 (34.643 glasov za listo

¹⁴ Glej op. 11.

in 29.850 prednostnih glasov, kar pomeni, da je 86 % volivcev JNS oddalo preferenco Wilfanu). Najnižjo je dosegel neizvoljeni kandidat Poljanec — 34.643, ki je enaka številu glasov za listo. Torej ni dobil nobenega preferenčnega glasu. Visok odstotek preferenc za Wilfana je izraz discipline volivcev JNS, ki so se vestno ravnali po navodilih stranke. Tuntar, ki je bil izvoljen na komunistični listi, je dosegel individualno število 15.295 (10.112 + 5183 preferenčnih glasov). Zanj je torej posebej glasovalo okrog 50 % volivcev liste KSI. Drugi kandidati komunistične liste so imeli precej enaka individualna števila, od 10.112 za Spesota do 10.313 za Srebrniča. Kandidati drugih strank so imeli znatno nižja individualna števila, sorazmerno z nizkim številom glasov za listo.¹⁵

Zmaga Jugoslovanske narodne stranke na Goriškem je ustrezala narodnostnemu razmerju prebivalstva. Izpolnila je pričakovanja Slovencev in bojazni italijanskih strank, ki so že mnogo pred volitvami napovedovale poraz za svoje kandidate. Hkrati pa je bil rezultat volitev tudi dokaz, da so volitve v resnici mirno potekale, brez večjih incidentov, ponarejanja in goljufij, vsaj v gorskih slovenskih vaseh. Vodstvo JNS je sicer pričakovalo, da bo stranka dobila vseh pet mandatov. Računalo je na narodno zavest kmečkih in delavskih množic tudi tam, kjer so bile te levičarsko usmerjene. V nekaterih krajih so najbrž tudi komunistično usmerjeni volivci glasovali za JNS, bodisi zaradi demagoške volilne propagande ali pa, kot je bil primer v Idriji, zaradi abstinencijskih težav in prešibke propagande komunistov. Socialistični list »Proletarec« je ta pojav vestno zabeležil, ker mu je služil za propagando proti KSI. V Čepovanu je po podatkih »Proletarca« KSI imela januarja 1921 263 članov, dobila pa je komaj 59 glasov; v Trnovem je imela 62 članov in dobila 33 glasov, v Ajdovščini je od 150 članov prejela 26 glasov, v Kobaridu od 135 članov 5 glasov in v Tolminu od 108 članov 27 glasov.¹⁶ Vsi odpadli glasovi najbrž niso bili oddani listi JNS, bolj verjetno je, da so se nekateri komunisti glasovanja vzdržali po zgledu Idrije. Sicer pa števila članov KSI, navedenih v »Proletarcu«, ni mogoče kontrolirati, ker ni na razpolago niti partijskih poročil niti takratnih partijskih listov. Če sodimo po podatkih iz leta 1920,¹⁷ so podatki v »Proletarcu« lahko resnični.

Prorežimski list »Goriški Slovenec« je po volitvah moral priznati, da so volitve na Goriškem bile plebiscit, zakaj udeležba je bila ponekod stoodstotna in JNS je zmagala tudi v krajih, kjer so bili duhovi razcepljeni. Iz tega povzema list, da je ljudstvo nezadovoljno z italijanskim režimom in da bo morala vlada drugače nastopati, da si bo pridobila simpatije na tem ozemlju.¹⁸ Italijanske stranke pa ni toliko presenetila zmaga JNS kot uspeh komunistov. Pričakovale so, da bo kmečko prebivalstvo Goriške vsaj deloma volilo kmetom naklonjeno ljudsko stranko. Toda zmotile so se celo za furlanski del pokrajine, ki je glasoval za komuniste in socialiste in ne za popolare. Afirmacija komunistov je bila enako presenetljiva kot poraz popolarov in nacionalistični »Il Piccolo« je iz tega sklepal, da je Furlanija še vedno avstrijakantska, prežeta s sovraštvom do Italije.¹⁹

¹⁵ Volilni rezultati so preračunani iz podatkov v listih Edinost, 17., 18., 20. in 27. V. 1921; Goriška straža, 17. in 20. V. 1921.

¹⁶ Proletarec, 4. VI. 1921; prim. tabelo v prilogi.

¹⁷ Glej str. 48.

¹⁸ Goriški Slovenec, 21. V. 1921.

¹⁹ Il Piccolo, 18. V. 1921.

Na Goriško-Gradiščanskem je pred vojno prevladoval klerikalizem posebno med furlanskim podeželskim prebivalstvom, kjer je bil močan kolonat. Na zadnjih volitvah v avstrijski državni zbor leta 1907 in 1911 sta bila v italijanskih kot v slovenskih volilnih okrajih izvoljena po dva klerikalca in po en liberalec. Socialnodemokratska stranka tedaj na Goriškem ni imela močnejših pozicij in se ob nobenih volitvah ni kaj prida uveljavljala, tudi zato ne, ker je bil volilni sistem z absolutno večino v njeno škodo. V goriško-gradiščanski deželi, ki je bila teritorialno manjša kot poveljna goriška pokrajina, so socialni demokrati dobili na volitvah leta 1907 okrog 3235 glasov izmed 40.875 veljavnih, leta 1911 pa 5161 glasov izmed 33.803 veljavnih.²⁰ Po vojni pa so se razmere obrnile. Prej klerikalna Furlanija je dala največje število glasov komunistom in socialistom. Značilno je tudi, da je na Trziškem, kjer je bila industrija močnejša, prevladoval socializem, na Gradiščanskem, kjer je prevladoval kolonat pa komunizem. Gradiščanski in tržiški okraj ter občine v goriški okolici so zbrale za komunistično stranko nad 8000 glasov, slovenske, pretežno kmečke občine Goriške pa so dale preostalih 2000 glasov, od tega polovico na Krasu. Posledice vojne, ki so bile prav v zahodnem delu Goriške najhujše (fronta je zapustila okrog 80 % porušenih domov), so nesporno močno vplivale na preusmeritev prebivalstva. Nezadovoljni, obubožani prebivalci so se torej opredelili za delavski stranki.

II. Tržaško volilno okrožje je obsegalo eno samo občino, mesto Trst z okolico, in je bilo razdeljeno na 66 volilnih sekcij. Za dve volišči²¹ ni objavljenih volilnih rezultatov, v drugih 64 sekcijah je v 39 sekcijah zmagal italijanski nacionalni blok z absolutno večino, v 13 pa z relativno. Blok je absolutno prevladoval v središču mesta, kjer je dobil od 250 do 400 glasov, medtem ko so komunisti, socialisti in republikanci v teh sekcijah, kjer je volilna udeležba dosegla 600 volilnih upravičencev, dobili po 30 do 100 glasov, JNS pa 7 do 50. V predmestju so se bloku v sedmih volilnih sekcijah močno približali komunisti (Rocol, Chiadino, Vrdela), v eni volilni sekciji v Rojanu pa JNS. Na enem volišču v Rocolu blokovi niso dobili nobenega glasu.

Komunistična lista je dobila relativno večino glasov v 14 volilnih sekcijah, v eni na Rocolu pa absolutno večino. Komunisti so zmagali na enem rojanskem volišču, na Greti, v Koloniji, v dveh sekcijah v centru, v predmestju Rocol, v dveh sekcijah predmestja Sv. Marija Magdalena, v Čربولi, pri Sv. Ani in pri Sv. Jakobu. V osmih sekcijah se je komunistom močno približal blok (Sv. Jakob, Rocol, Rojan, Greta), v dveh pa JNS (Sv. Marija Magdalena). Najvišje število glasov za KSI je znašalo 261, najnižje pa 13.

JNS je dobila relativno večino glasov na obeh voliščih v Škednju, v Barkovljah in na Opčinah. Verjetno je zmagala tudi v Gropadi, toda za to volišče ni podatkov. Socialisti in republikanci niso dobili nikjer večine in njihovi rezultati so močno zaostajali za strankami zmagovalkami. Obe stranki sta le v redkih primerih dosegli nad 100 glasov. Socialisti so bili sicer močnejši od komunistov v 26 sekcijah, vendar je bila razlika minimalna, razen ene sekcije, kjer so dobili 103 glasove, komunisti pa nobenega. Najbolj zanimiv primer volilnega izida je bil v sekciji Sv. Križ-Prosek, kjer so po večini prebivali

²⁰ Österreichische Statistik, LXXXIV Band, 2. Heft, Wien 1908, Neue Folge, 7 Band 1. Heft, Wien 1912.

²¹ Št. 55 — Vrdela in št. 62 — Gropada.

Občinsko poslojje v Kopru med volilno kampanjo leta 1921

Slovenci in je bilo nesporno mnogo članov komunistične stranke. Tu je JNS dobila le 2 glasova, komunistična stranka pa 5, medtem ko jih je blok dobil 45. Volilna udeležba je bila tu izjemoma zelo nizka. Od 686 volilnih upravičencev jih je glasovalo le 61, kar je očiten dokaz fašističnega nasilja, ki je opisano v prejšnjem poglavju.²²

V odstotkih so posamezne stranke v tržaškem volilnem okrožju dosegle naslednje rezultate: JNS 8,8%, socialistična stranka 12,4%, republikanska stranka 13,4%, komunistična stranka 20% in italijanski nacionalni blok 45,3%. Obe delavski stranki sta skupno dosegli 32,4% veljavnih glasov.

Izvoljeni so bili trije poslanci na listi nacionalnega bloka: Francesco Giunta²³ z individualnim številom 21.777 (15.119 + 6658), Giovanni Banelli z 18.472 glasovi in Fulvio Suvich s 17.604 glasovi ter en poslanec Nicola Bombacci z individualnim številom 11.192 na listi komunistične stranke. Volivci italijanskega nacionalnega bloka so oddali svojemu prvemu kandidatu komaj dobro tretjino preferenčnih glasov. Prvi kandidat KSI Bombacci je dobil skoraj sto odstotkov preferenčnih glasov, medtem ko so drugi kandidati KSI dobili minimalno število preferenc, od 12 do 149. Glede prednostnih glasov se je tudi v Trstu močno razlikovala lista JNS, na kateri je pripadalo prvemu kandidatu dr. Sla-

²² Podatki za tržaško okrožje so iz Edinosti 17. V. 1921.

²³ Leta 1923 je postal generalni sekretar fašistične stranke.

viku 2824 prednostnih glasov (njegovo individualno število je bilo torej 5754), drugim trem kandidatom JNS pa volivci niso dodelili niti enega prednostnega glasu in je bilo njihovo individualno število enako volilnemu številu: 2930. Le-to je bilo hkrati tudi najnižje individualno število v tržaškem volilnem okrožju.

»Il Piccolo« je zmago bloka v Trstu pozdravil s patetičnim navdušenjem: »Trst je na prvi politični poziv odgovoril z italijanskim glasovanjem, ki je hkrati plebiscit... To je zmaga bloka, to je zmaga italijanskega Trsta. Tu se odraža Italija ne samo kot sen, hrepenenje in poezija, temveč kot dinamična in živa stvarnost, kot sila in veličina, kot gibanje in ekspanzija... Kaj nas briga preteklost? Trst gleda na obzorju Italije zarjo svoje bodočnosti.«²⁴ Hkrati je komentiral izvolitev komunističnega poslanca, češ da bi moral namesto Bombaccija zasesti mandatni stolček Passigli. Ker pa so si socialisti po vojni nabrali preveč grehov, niso mogli pričakovati boljših volilnih rezultatov. Razočarali so množice z neizpolnjenimi obljubami.²⁵ Razen šovinističnih ocen slovenskega poraza in sramotilnih komentarjev komunističnega uspeha so italijanski nacionalisti največ gneva stresli na republikance, ker so s samostojnim nastopom cepili nacionalistične glasove. Zato je število blokovskih glasov komaj presegalo število glasov italijanskih liberalnih nacionalistov v letu 1911.

Poraz JNS v Trstu je bil za slovenske politične veljake hud udarec. »Edinost« se je izgovarjala s fašističnim nasiljem, »Goriška straža« pa je kritičneje ocenjevala neuspeh. V oceni goriške struje političnega društva »Edinosti« se je že zrcalil poznejši razcep, ki je prav kmalu po volitvah ponovno ločil goriške krščanske socialce od tržaških liberalcev. Po mnenju »Goriške straže« je bilo nasilje le eno izmed vzrokov poraza. Zaradi nasilja ni moglo glasovati okrog 1447 Slovencev. Usodnejše pa je bilo po mnenju Goričanov, da so Slovenci v Trstu večinoma glasovali za komuniste. »Od 6667 komunističnih glasov je bilo (hočemo biti skromni) vsaj 50 % slovenskih glasov, tj. okrog 3300 glasov. Da je predpostavka točna, da so komunistični glasovi večinoma glasovi slovenskih delavcev, nam kaže predvsem število komunističnih glasov v slovenskem predmestju, pri Sv. Mariji Magdaleni, v Kjarboli, Škednju, na Greti, pri Sv. Jakobu itd. Komunistična lista je imela veliko število glasov le tam, kjer živijo Slovenci.« Vsota vseh slovenskih glasov bi tako lahko znesla 7455, kar bi zadostovalo za eno poslansko mesto. »Kot najusodnejše, kot glavno ali načelno napako naše stranke je treba naglasiti dejstvo, da se je podala v volilni boj brez programa. To pot nismo imeli oziroma nismo dovolj jasno povedali našim volivcem niti političnega programa Jugoslovanske narodne stranke, da niti ne govorimo o kakem gospodarskem in socialnem programu. Varstvo naših narodnih pravic, spoštovanje naših običajev itd. so le cilji, a ne program.«²⁶

V Trstu si Slovenci tudi za naslednje volitve niso mogli kaj več obetati. Italijanski nacionalisti in fašisti so se močno trudili, da bi volilni rezultati dokazali svetu, kako zelo italijansko je to mesto. To jim je sicer uspelo, niso pa mogli preprečiti dokaza o proletarski zavesti tržaških delovnih množic, saj je tretjina volivcev glasovala za eno izmed delavskih strank.

²⁴ Il Piccolo, 17. V. 1921.

²⁵ Il Piccolo, 18. V. 1921.

²⁶ Goriška straža, 15. VI. 1921.

V samem delavskem taboru je bila značilna premoč leveice — komunistov. Livornski razkol pa tudi buržoazna fašistična ofenziva sta tržaško socialistično stranko zelo oslabila. Do naslednjih volitev se je še dvakrat razcepila in izgubila še poslednji vpliv na delovne množice.

Količna je bila politična preusmeritev tržaških volivcev dobri dve leti potem, ko je Trst zasedla Italija, nam v splošnem pove primerjava z rezultati zadnjih državnozborskih volitev v Avstro-Ogrski leta 1911. Tedaj je bilo na istem ozemlju oddanih 36.123 veljavnih glasov, od tega 14.337 za italijansko liberalnonacionalno stranko, 10.653 za slovensko nacionalno stranko in 10.236 glasov za socialne demokrate.²⁷ Deset let pozneje je bilo v Trstu oddanih 33.343 glasov od tega za italijanske meščanske stranke skupno 19.592 glasov, za Jugoslovansko narodno stranko 2930, za komuniste in socialiste pa skupno 10.821 glasov.

III. V poreškem volilnem okrožju so bili volilni rezultati v nasprotju z narodnostno in politično strukturo Istre. Nasilje, opisano v prejšnjem poglavju, je v polni meri doseglo namen.

Okrožje je obsegalo 6 političnih okrajev s 47 občinami, ki so bile razdeljene na 145 volilnih sekcij. Občine v Istri so bile ozemljsko obsežnejše od občin na Goriškem, zato so bile večinoma razdeljene na več volišč. Iz tabele o narodnostnem razmerju v prilogi je razvidno, da je štetje prebivalstva leta 1921 pokazalo velike razlike v korist italijanske narodnosti v primerjavi s štetjem iz leta 1910. Odstotek Slovencev in Hrvatov je po štetju leta 1921 padel z 52 na 40. Temu primerno se je zvišal odstotek prebivalstva italijanske narodnosti z 39,3 na 57,7. Še leta 1924 pa je npr. puljski prefekt poročal notranjemu ministrstvu, da prebiva v Istri okrog 38.490 Slovencev in Hrvatov več kot Italijanov in da je od volilnih upravičencev dve petini oseb slovanske narodnosti.²⁸ Na parlamentarnih volitvah leta 1921 pa je 57,7 % oziroma 39,3 % Italijanov dobilo kar 71,5 % glasov,²⁹ 40,3 % oziroma 52 % Slovanov pa komaj 21,4 % vseh veljavnih glasov, 7 % glasov, ki so jih dobili komunisti, je bilo zbranih pretežno v puljskem in koprskem političnem okraju. V 5 političnih okrajih je zmagal italijanski nacionalni blok, v okraju Volosko-Opatija pa Jugoslovanska narodna stranka.

Poreški okraj je štel 24,7 % Hrvatov in 75,2 % Italijanov.³⁰ Obsegal je 11 občin, razdeljenih na 26 volilnih sekcij. Volitev se je udeležilo 75,7 % volilnih upravičencev.

Italijanske meščanske stranke so dobile skupno 76,7 % glasov, JNS 1,6 % delavski stranki pa 10,3 % oddanih glasov. Preostalih 12,4 % glasov je bilo neveljavnih.³¹ Izmed italijanskih meščanskih strank je dobil nacionalni blok 63,1 %, republikanska stranka 9,3 %, ljudska stranka pa 3,9 %; od delavskih

²⁷ Istra i Sl. Primorje, str. 118; Vasilij Melik, Volitve v Trstu, Zg. Časopis 1947, str. 84.

²⁸ Poročila puljske prefektore 28. I. in 1. IV. 1924, Historijski arhiv Reka, fasc. 15/III in 16/I.

²⁹ Seštetni so odstotki vseh italijanskih strank, tudi glasovi socialistične stranke, ne pa komunistične.

³⁰ Navajamo samo številke, dobljene po štetju prebivalstva leta 1921.

³¹ Za Istro lahko določamo odstotke od vseh oddanih glasov, ne samo od veljavnih kot na Goriškem, ker imamo na razpolago vse podatke iz Historijskega arhiva na Reki.

so socialisti imeli 7,8 %, komunisti pa le 1,5 % glasov. Blok je zmagal v 9 občinah. Skoraj stoodstotno število glasov je dobil v Motovunu in Poreču, le v Vižinadi, kjer so se mu močno približali socialisti, je imel relativno večino. V Višnjanu je bilo več razveljavljenih glasov (419) kot jih je dobil zmagoviti blok (391). V Črnem Vrhu-Brtonigli so dobili absolutno večino republikanci, v Grožnjanu pa socialisti. Komunistična stranka je dobila glasove le v štirih občinah, v Bujah, Grožnjanu, Novem gradu (tu je dosegla 113 glasov proti 239 blokovskih) in Umagu. JNS je dobila glasove v petih občinah, največ v Vižinadi (99), najmanj v Motovunu. V Bujah, Brtonigli, Grožnjanu, Novem gradu, Višnjanu in Vrsarju ni dobila nobenega glasu. Precej močni so bili v poreškem okraju republikanci. Ta stranka ni dobila nobenega glasu le v treh občinah. Druga značilnost za poreški okraj je visok odstotek neveljavnih glasov, saj je višji od odstotka, ki ga je dosegla druga najmočnejša stranka v okraju, republikanska — 12,4 % neveljavnih glasov: 9,3 % za republikansko stranko.

V puljskem okraju je prebivalo 18,9 % Hrvatov in 77,7 % Italijanov. Okraj je obsegal 7 občin z 18 volilnimi sekcijami. Volitev se je udeležilo 78,5 % volilnih upravičencev, kar je hkrati najvišji odstotek udeležbe v Istri. Zmagal je italijanski nacionalni blok s 65,3 % glasov, drugo mesto je dosegla komunistična stranka s 15,3 %, naslednje JNS s 6,5 %, republikanci so imeli 4,3 %, socialisti 3,8 %, popolari 1,3 % oddanih glasov, 2,4 % glasov pa je bilo razveljavljenih. Italijanske meščanske stranke so skupno dosegle 72 % oddanih glasov, torej za 5 % manj, kot je bilo naštetih italijanskih prebivalcev.³² Edino v občini Barban je zmagala JNS z absolutno večino. V ostalih šestih občinah so povsod zmagali blokovci, v petih z absolutno večino, v občini Kanfanar kar stoodstotno, v Rovinju pa z relativno večino. JNS je dobila glasove še v Balah, Pulju in Vodnjanu. Komunisti in socialisti so jih dobili le v treh občinah: Bale — 20 za KSI in 75 za socialiste, Pulj — 1212 za KSI in 424 za socialiste ter Rovinj — 959 za KSI in 85 za socialiste. Komunisti so bili druga najmočnejša stranka v Pulju in v Rovinju. V teh dveh občinah so tudi republikanci in popolari nabrali najvišje število glasov.

Lošinjski okraj je obsegal 4 občine z 12 volilnimi sekcijami. Volitev se je udeležilo 74,1 % volilnih upravičencev. V tem okraju je prebivalo 72,5 % prebivalcev italijanske narodnosti in 25,2 % Hrvatov. Italijanski nacionalni blok je dobil 94 % glasov, JNS pa 5,4 %. Podrobnejših podatkov ni. Iz vsote za ves okraj pa je razvidno, da komunistična, ljudska in republikanska stranka niso dobile niti enega glasu.

Pazinski okraj je štel 6 občin z 22 volilnimi sekcijami. Obsegal je ozemlje v notranjosti polotoka in ob vzhodni obali Istre, ozemlje, ki je bilo naseljeno prertežno s Hrvati. V okraju je po štetju leta 1921 živel 58,4 % Hrvatov, 38,2 % Italijanov in 3,3 % Romunov. Volilna udeležba je bila najnižja, komaj 33,4 % vseh volilnih upravičencev. Na volitvah je zmagal blok s 67,1 % glasov, medtem ko je JNS dobila 23,4 % oddanih glasov. Od meščanskih strank so dobili še republikanci 0,8 % in popolari 0,3 % glasov. Komunistični stranki je pripadalo 1,4 %, socialistični pa 0,9 %. To že na prvi pogled pove, da je bilo one-

³² Primerjava volilnih rezultatov s številom prebivalstva je samo ilustrativna, ker vsi prebivalci niso tudi volivci, pa tudi vsi volivci se niso udeležili volitev, in ker je del Italijanov volil KSI in ISS.

mogočeno voliti večini delavcev iz raških in labinskih rudnikov, saj so ti komaj mesec dni pred volitvami s pomočjo okoliških kmetov za 30 dni zasedli obrate in organizirali tako imenovano »labinsko republiko«. Ostalih 6,2 % glasov je bilo neveljavnih. V vseh občinah pazinskega okraja je dobil blok absolutno večino. JNS se mu je močno približala le v Boljunu (140 : 170), v Tinjanu je dosegla dobro tretjino oddanih glasov (184), v Pazinu dobro četrtino (685), drugje pa mnogo manj. V Labinu je dobila le 11 glasov od 439, v Plominu pa 4 od 428. Komunistična in socialistična stranka sta dobili glasove le v Labinu, vsaka po 41, in v Pazinu. Republikanska in ljudska stranka sta dobili nekaj več glasov le v Labinu (31 in 17).

Koprski okraj je obsegal 11 občin z 38 volilnimi sekcijami. Štel je 47,8 % Slovencev in Hrvatov ter 51,8 % Italijanov. Volitev se je udeležilo le 58 % volilnih upravičencev. Zmagal je italijanski nacionalni blok z 28,3 % glasov, podoben odstotek glasov je dobila JNS — 26,1 %, tretji so bili socialisti s 15,6 %, nato popolari z 9,9 %, komunisti z 9,2 % in republikanci s 6,3 % oddanih glasov. Tri liste italijanskih meščanskih strank so skupno dosegle 44,5 % glasov, obe delavski stranki 25,5 % glasov, 4,6 % glasov pa je bilo razveljavljenih.

Italijanski nacionalni blok je zmagal v treh občinah z absolutno večino, v dveh pa z relativno. V slovenskih občinah Dekani, Dolina in Marezige je zmagala JNS z absolutno večino. Za Dolino je značilen visok odstotek neveljavnih glasov: od 1108 oddanih glasov je bilo 271 neveljavnih. Za drugo slovensko občino Ocizla-Klanec pa je značilna minimalna udeležba. Od 746 volilnih upravičencev jih je glasovalo le 145 in od teh 107 za italijanski nacionalni blok. Poročilo koprskega podprefekta iz leta 1924 pravi, da so bili ti glasovi javno ponarejeni.³³ Socialisti so zmagali z relativno večino v Kopru in Piranu, komunisti pa v Izoli. V Kopru so si bili rezultati vseh strank precej podobni; razen socialistov so dobili največ glasov popolari — 377, sledili so blokovci z 299 glasovi, republikanci z 293, JNS z 260 in komunisti z 231. Komunistična stranka ni dobila nobenega glasu v Buzetu, Marezigah, Ocizli-Klancu in Roču, socialistična pa v Buzetu, Dekanih, Ocizli-Klancu in Roču.

Okraj Volosko-Opatija je imel 8 občin, razdeljenih na 19 volilnih sekcij. Štel je 75,3 % prebivalcev slovenske narodnosti in 19,8 % prebivalcev italijanske narodnosti. V celem okraju so dobili glasove samo JNS, 79,7 %, blok, 13,6 % in socialisti 0,8 % glasov. Vse ostale stranke s komunistično vred niso dobile nobenega glasu, 5,8 % glasov pa je bilo neveljavnih. V šestih občinah je z absolutno večino zmagala JNS, v Jelšanah, v Podgradu in Materiji skoraj stoodstotno. Blok je zmagal v Lovranu (299 : 208) in v občini Volosko-Opatija (358 : 122). Socialisti so dobili nekaj glasov v Veprincu, v Volosko-Opatiji in 35 glasov v občini Kastav (Matulje).³⁴

Puljski nacionalistični list »L'Azione« je komentiral primer okraja Volosko-Opatija kot nekaj izrednega v Istri. Za blok da so glasovali le tisti Italijani, ki so bili poslani v posamezne volilne sekcije, da izpeljejo volitve, medtem ko so vsi drugi, celo državni uslužbenci glasovali za JNS. Temu da je kriva italijanska oblast, ker je ta obrobna področja zanemarila in se bo morala odslej lotiti vse drugačnih, bolj prepričljivih ukrepov kot npr. premestitev uslužben-

³³ Poročilo z dne 10. III. 1924, Historijski arhiv Reka, fasc. 15/III.

³⁴ Vsi podatki za Istro so iz fonda a-11, 1924, puljska prefektura v Historijskem arhivu na Reki. Za posamezne občine primerjaj priložene tabele.

cev, policijskih ukrepov, posebne taktike in ljubeče skrbi za revne. Le na ta način bodo drugorodci vzljubili Italijo.³⁵

Spodnja tabela prikazuje odstotke volilnih rezultatov za posamezne politične tabore v okrajih poreškega volilnega okrožja in odstotke prebivalstva po narodnosti:

Politični okraj	Slov. in Hrvatov	Italijanov	Udelež.	Nevelj. glasov	JNS	It. mešč. stranke	Delavski stranki
poreški	24,7	75,2	75,7	12,4	1,6	76,7	9,3
puljski	18,9	77,7	78,5	2,4	6,5	72,0	19,1
lošinjski	25,2	72,5	74,1	—	5,4	94,5	—
pazinski	58,4	38,2	33,4	6,2	23,4	68,1	2,3
koprski	47,8	51,8	58,1	4,6	26,1	44,5	24,8
volosko-opatijski	75,3	19,8	60,9	6,3	79,7	13,6	0,8

Naslednja tabela pa kaže, v koliko občinah so zmagale posamezne liste:

Politični okraj	občin	ljud. stranka	rep.	soc.	blok	JNS	KSI
poreški	11	—	1	1	9	—	—
puljski	7	—	—	—	6	1	—
lošinjski	4	—	—	—	4	—	—
pazinski	6	—	—	—	6	—	—
koprski	11	—	—	2	5	3	1
volosko-opatijski	8	—	—	—	2	6	—
skupno	47	—	1	3	32	10	1

V Istri je bilo izvoljenih pet kandidatov na listi italijanskega nacionalnega bloka in to Luigi Bilucaglia, Luigi Albanese, Antonio De Berti, Giovanni Pesante in Antonio Pogaschnig ter kandidat na listi JNS Jože Wilfan, ki pa je imel je enajst preferenčnih glasov več kakor naslednji kandidat iste liste dr. Ulikse Stanger. Ker je bil Wilfan izvoljen tudi v goriškem volilnem okrožju, je moral eno mesto odstopiti. Vodstvo stranke je za Istro določilo poslanca dr. Stangerja, Wilfan pa je obdržal goriški mandat.

Na rezultate, porazne za slovanski živelj v Istri, se je ostro odzval tudi tisk onstran meje v Jugoslaviji. »Jutro« in »Slovenec« sta bila enotnega mišljenja, da je bilo fašistično nasilje osnovni vzrok poraza, toda hkrati sta očitala političnemu društvu »Edinost« v Trstu, da se je premalo potrudilo za pridobitev volivcev v Istri, ki so se potem zaradi brezbriznosti v tako majhnem številu udeležili volitev.

Italijanski nacionalistični listi so istrske rezultate razglasili za triumf italijanskega nacionalizma: »Istra se je ponovno pokazala vredna truda, ki ga je storila mati domovina, da jo reši izpod tuje gosposke... Istra je dokazala, da ima neizrabljive bojne energije in je pokazala, kako se je treba boriti proti tolikim sovražnikom: proti Slovanom, proti njihovim prijateljem socialistom, proti še večjim slovanskim prijateljem komunistom, proti megalomanom (revčki republikanci), proti prijateljem Spadara (popolari, op. M. K.) in zaveznikom. Vsi so bili premagani.« Sistem proporcionalne pa je kriv, da ni bil izvoljen še

³⁵ L'Azione, 25. V. 1921.

zadnji blokovski kandidat, kajti šesti mandat je dobil kandidat tiste liste, ki je dosegla komaj nekaj več kot tretjino blokovskih glasov.³⁶ Kakšne so bile »neizrabljive bojne energije« Istre, lahko razberemo iz poglavja o terorju. Pisec članka v listu »La Nazione« in drugi avtorji podobnih slavospevov italijanski Istri pa niso razložili, čemu je v Istri toliko sovražnikov in kateri deželi ti sovražniki pripadajo, če se je morala »cela Istra« boriti proti njim. Zaradi nenaravnega razvoja volilne kampanje in volilnega postopka v poreškem volilnem okrožju so kakršnikoli zaključki na podlagi volilnih rezultatov o političnih razmerah nesmiselni. Zelo majhna volilna udeležba predvsem v pretežno hrvaških občinah in veliko neveljavnih glasov zgovorno priča, da so bili volilni rezultati samo izraz sile, ki je za vsako ceno hotela prevladati, nikakor pa ne resničnih političnih razmer.

Tudi splošna primerjava volilnih rezultatov z rezultati volitev v dunajski državni zbor leta 1907 in 1911, kakor jo vidimo iz naslednje tabele, deloma potrjuje zgornjo trditev.³⁷

	1907	1911	1921
it. liberalci — nac. blok + rep.	15.322	16.807	31.630
it. klerikalci — popolari	7.019	2.947	2.122
Hrvati in Slovenci — JNS	30.154	25.809	11.215
soc. demokrati — kom. + soc.	4.160	4.719	7.382
razni	151	164	—
veljavnih glasov	56.806	50.446	52.359

Julijska krajina se je glede volilnih rezultatov razlikovala od drugih dežel v Italiji predvsem zaradi velikega števila glasov, oddanih za neitalijansko Jugoslovansko narodno stranko, pa tudi zaradi različnega razmerja glasov, oddanih za obe delavski stranki. Izmed 18 italijanskih dežel je edino v Julijski krajini komunistična lista dosegla višji odstotek glasov kot lista socialistične stranke. Ob tem moramo omeniti, da je Slovenija pol leta prej na volitvah v ustavodajno skupščino kraljevine SHS bila edina pokrajina v Jugoslaviji, kjer so socialni demokrati dobili več glasov kot komunisti.³⁸ V vseh pokrajinah kraljevine SHS razen v Sloveniji so na prvih povojnih splošnih volitvah komunistični glasovi prevladali nad socialnodemokratskimi; v vseh pokrajinah kraljevine Italije, razen v Julijski krajini pa so bili pol leta pozneje socialisti močnejši od komunistov.

Hkrati je Komunistična stranka Italije prav v Julijski krajini dosegla najvišji odstotek glasov v državi. Okrog 1,8 % volivcev, kolikor jih je štela Julijska krajina, je zbralo 6,7 % vseh glasov, oddanih za komunistično stranko v Italiji. Odstotek glasov za KSI v treh volilnih okrožjih Julijske krajine je znašal 14 %, medtem ko je bilo državno poprečje 5 %. V vseh drugih deželah Italije je komunistična lista dosegla slabše uspehe, npr. v Piemontu 12 % veljavnih glasov, v Toskani 10 %, v Liguriji 9 %, drugje manj. V Tridentinski Benečiji, Umbriji, Basilicatu in Sardiniji ni dobila glasov. V posameznih volilnih okrožjih

³⁶ La Nazione, 18. V. 1921.

³⁷ Podatki za leto 1907 in 1911 so iz citirane Österreichischer Statistik.

³⁸ Prim. V. Melik, Izidi volitev v konstituanto leta 1920, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Lj. 1962, I, str. 51.

v Italiji, kjer je bila KSI znana kot močna, je dosegla npr. v okrožju Alessandria 14,6 %, v okrožju Torino 13,9 %, v okrožju Novara 10,6.³⁹ V goriškem okrožju je znašal odstotek glasov za KSI 17,3 v tržaškem pa kar 20. Še bolj vidne so razlike, če primerjamo rezultate v okviru manjših enot. Avtor knjige »Dai plebisciti alla Costituente« navaja samo podatke za posamezna večja mesta, ne pa tudi za okraje. Odstotek glasov za komuniste je bil v mestih visok zaradi sestave mestnega prebivalstva, kjer je bilo industrijsko delavstvo brez dvoma močan element. V Julijski krajini pa je industrijsko delavstvo prebivalo le v mestih in neposredni okolici Trsta, Tržiča, Pulja in Gorice in še v nekaterih drugih manjših središčih. KSI je dosegala visoke odstotke v okviru političnih okrajev, kjer so prevladovali kmetje ali koloni. Primerjava med italijanskimi večjimi mesti in političnimi okraji v Julijski krajini ni enakovredna, je pa tembolj zanimiva. V mestu Taranto je KSI dobila 35,7 % glasov, v Pistoji 33,4 %, v Imoli 29,5 %, v Savoni 28,5 % itd.⁴⁰ V Trstu je KSI dobila 20 %, v gradiščanskem, v preteklosti močno klerikalnem okraju pa 47,3 %, v tržiškem 25,7 %, v sežanskem 18,5 %, v goriškem 17,4 %. Čeprav ni neposrednih dokazov, lahko sklepamo, da je KSI v gradiščanskem okraju goriškega volilnega okrožja dosegla enega najvišjih ali celo najvišji odstotek glasov v Italiji.

Bistveno drugačni so bili rezultati za socialistično stranko. Najvišji odstotek, ki so ga dosegli socialisti v lombardski deželi, je znašal 42 % (za KSI 4 %), najnižji pa je bil 7 % na Siciliji. V Julijski krajini so socialisti dosegli komaj 8 % glasov. Po posameznih volilnih okrožjih so dosegli npr. v okrožju Novara 43,8 %, Alessandria 29 %, Torino 27 % itd.,⁴¹ v Julijski krajini pa v okrožju Trst 12,4 %, v goriškem 7,4 %, v poreškem 7 %. V nekaterih političnih okrajih so sicer dosegli tudi višje odstotke npr. v trbiškem okraju 58,2 % ali v tržiškem okraju 31,4 % veljavnih glasov, toda v absolutnih številkah ti glasovi niso veliko pomenili.

Za druge stranke so primerjave v državnem okviru nesmiselne zaradi specifičnosti ozemlja Julijske krajine, kjer je obstoj Jugoslovanske narodne stranke posebej vplival na rezultate republikancev in popolarov; pa tudi italijanski nacionalni blok v Julijski krajini je imel posebno sestavo in je vsaka primerjava z blokom ali podobnimi zvezami v drugih pokrajinah brezpredmetna.

8. Volilni sistem leta 1924

Po volitvah leta 1921 je bil italijanski parlament enako heterogen kot po letu 1919. Politične struje so bile še vedno tako razdeljene, da ni bilo mogoče računati na neko trdno vladno večino. Izvoljeni poslanci, ki so za volitve kandidirali v raznovrstnih blokih in zvezah, so se po prihodu v parlament razšli in se združevali po strankarski pripadnosti v parlamentarne klube, imenovane urade — Uffici della Camera. Ti parlamentarni uradi pa so se že sredi leta 1922 pregrupirali, kot vidimo iz spodnje tabele.¹ To je bil izraz nestabilnosti političnih razmer v deželi.

³⁹ Giusti, str. 107—108.

⁴⁰ Giusti, str. 108.

⁴¹ Giusti, str. 108.

¹ Giusti, str. 85—86.

Parlamentarni uradi	Število poslancev	
	maj 1921	julij 1922
agrarna stranka	27	23
nacionalistična stranka	10	11
fašistična stranka (Mussolini)	35	32
parlamentarna liberalno demokratična stranka	78	21
stranka demokracije	—	42
demokratična italijanska stranka	—	36
stranka liberalne demokracije	78	23
stranka socialne demokracije	64	41
socialistična reformistična stranka	24	26
ljudska stranka (De Gasperi)	107	106
socialistična stranka (Lazzari)	123	123
komunistična stranka (Belloni)	14	14
mešana skupina (republikanci, Sardinci, Slovani, Nemci)	28	32

Po volitvah leta 1921 je bila politična opredeljenost v parlamentu še manj ugodna za sestavo trdne vladne večine kot pred volitvami. Najmočnejši parlamentarni stranki, socialistična in ljudska, sta bili že tako latentni nasprotnici liberalne vladavine, sedaj pa tembolj, ker vlada ni znala ali ni hotela preprečiti širjenja fašističnega gibanja, ki je iz dneva v dan bolj ogrožalo svoboden demokratični razvoj. Po drugi strani pa tudi ustavni tabor, ki je na volitvah nastopal v koalicijah, ni mogel postati trdna vladna večina zaradi nepremagljivih nasprotij med strujami, ki so ga sestavljale. Sledila je vladna kriza, najdaljša v zgodovini italijanskega ustavnega življenja.

Do oktobra 1922 so bile izmenjane tri vlade, ki jim je nasprotovala leвица, češ da niso bile sposobne zavreti razvoja fašizma, in skrajna desnica z očitkom, češ da so preveč popustljive antinacionalnim, levim strujam. Tak neustaljen položaj je bil v korist fašističnemu gibanju, ki je v letu 1922 osvajalo pozicije na vseh področjih.

Fašistično gibanje se je novembra 1921 konstituiralo v stranko Partito nazionale fascista — PNF. Stranka ni odpravila oboroženih enot, ki so bile jedro fašističnega gibanja. Obratno, celo okrepila jih je, ko jih je legalizirala in pomnožila z avtomatično vključitvijo vseh strankinih članov. Ofenziva fašistov se je v letu 1922 razmahnila do skrajnosti, predvsem v srednji in severni Italiji. Fašisti so nasilno osvojili še zadnje občinske uprave, kar ni bil več samo boj proti delavskemu gibanju, temveč tudi boj proti državni oblasti. Fašistična stranka je hotela doseči oblast. Zmerna struja je želela priti v vlado po zakonu, zato je zahtevala razpustitev parlamenta in razpis volitev z reformiranim volilnim sistemom. Ker so bile njene zahteve nesprijemljive, se je fašizem 28. oktobra 1922 polastil oblasti. Fašistične oborožene enote so hkrati osvojile še zadnje prefekture in občine. Fašistično zgodovinopisje govori o »pohodu na Rim« in o fašistični »revoluciji«. V resnici pa ni bilo nikakršne revolucije, saj je kralj brez upiranja dal Mussoliniju mandat za sestavo nove vlade. V prvo fašistično vlado so stopili tudi predstavniki drugih strank, večinoma zaradi upanja, da se bo po tem preobratu fašizem normaliziral. Razen komunistov in socialistov, ki so prav tedaj izključili iz stranke strujo reformistov² ter republikancev, so vse politične stranke in struje podprle novo vlado,

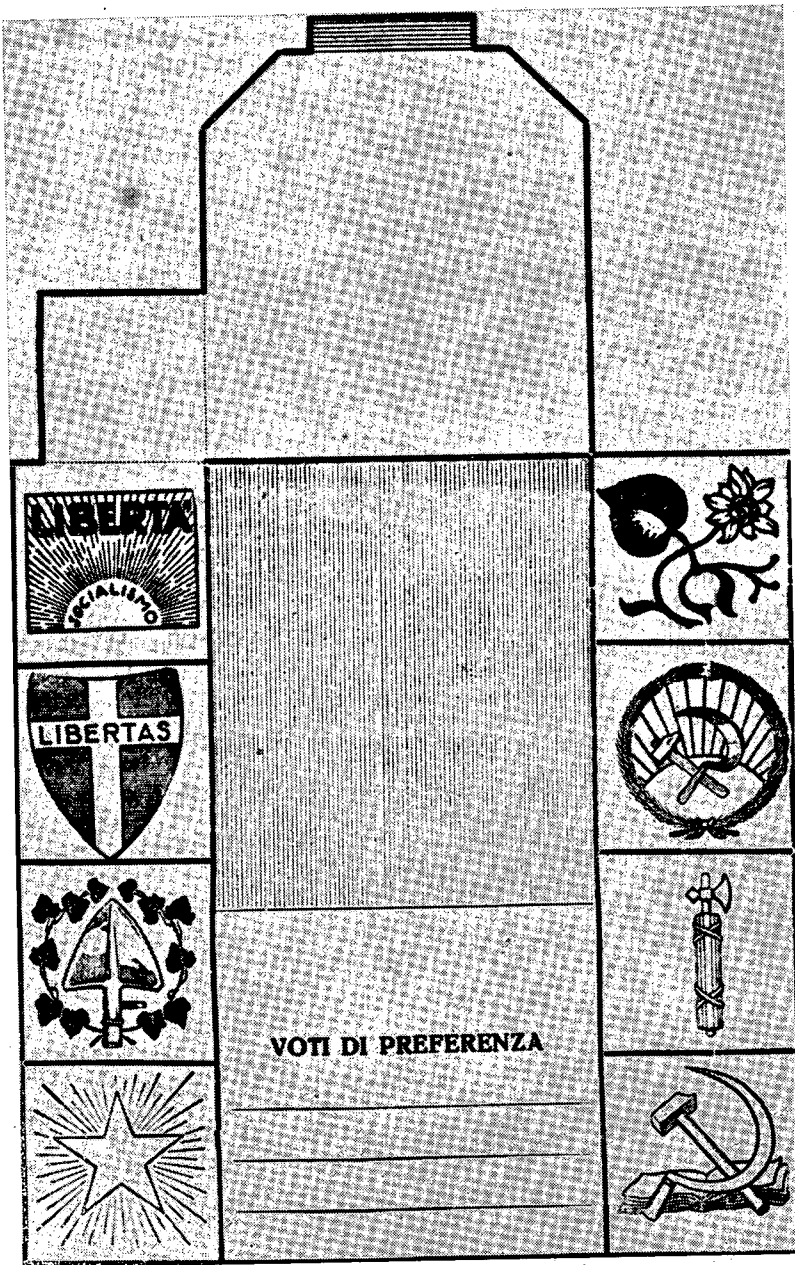
² Na kongresu 1.—4. X. 1922 v Rimu je ISS izključila reformiste, ki so se konstituirali v Partito socialista unitario.

ker so pričakovale, da bo Mussolini uvedel red, mir in zakonitost, potem ko so to zaman poskušale prejšnje vlade. Parlament je bil postavljen pred izvršeno dejanje. Vlada je sicer nastala brez glasovanja poslancev, z izvenparlamentarno akcijo, vendar ji je zbornica izglasovala zaupnico. Od 429 glasov jih je bilo 306 za novo vlado, 116 pa proti (komunisti, socialisti maksimalisti in unitarci ter republikanci), 7 poslancev (Nemci iz Tridentinske Benečije in Slovani iz Julijske krajine) se je glasovanja vzdržalo.³ V senatu so za Mussolinijevo vlado glasovali vsi prisotni. S podobnim rezultatom sta parlament in senat sprejela prvi vladni zakonski predlog, ki ji je dal popolno oblast do 31. decembra 1923. Tako je že tedaj začela s fašizacijo državnega aparata, ki je po letu 1926 presel v totalitarni fašistični režim. V vladi so res sodelovali tudi pripadniki nefašističnih strank, toda podrejena mesta državnih funkcionarjev so zasedli večinoma fašisti. Eden izmed najznačilnejših korakov k fašizaciji je bil zakon o ustanovitvi prostovoljne milice za državno varnost — MVSN (Milizia volontaria sicurezza nazionale), ki je bila samo novo ime za dotedanjo fašistične oborožene čete (squadre) in je bila podrejena neposredno predsedniku velikega fašističnega sveta. Mussolini si je z milico priskrbel legalno oboroženo silo, da bi mu zagotovila oblast, če ne bi zadoščala zakonita pot. S tem v zvezi je dosegel tudi reformo volilnega zakona, ki jo je sprejela poslanska zbornica 15. julija 1923 z 235 glasovi proti 139 in 77 vzdržanimi. Kljub ostri opoziciji leve, ljudske stranke in naprednejših struj liberalnih demokratov je zakonski predlog prodrl v parlamentu, potem ko je Mussolini z demagoškim govorom prepričal večino o nujnosti spremembe volilnega sistema, ki bo zagotovil stabilizacijo in red v državi. Za reformo je pridobil tudi leve liberalce in desnico ljudske stranke. Večina poslancev ljudske stranke se je glasovanja vzdržala in s tem dejansko omogočila zmago reformi. Proti njej so glasovali socialisti, komunisti, republikanci, Sardinci, Slovani in Nemci.⁴ Reforma je kazala težnjo fašistov po oblasti in nezaupanje meščanskih strank v demokracijo.

Reformiran volilni zakon, imenovan po avtorju osnutka tudi reforma Acerbo, je spremenil dotedanji volilni sistem v Italiji. Namesto proporcionalnega zastopstva, izvoljenega po posameznih volilnih okrožjih, je bil uzakonjen mešan sistem, ki je razlikoval listo najmočnejše stranke v državi od list ostalih manjšinskih strank. Stranka, ki je dosegla v vsej državi najmanj 25 % veljavnih glasov, je dobila dve tretjini poslanskih mest. Preostalo tretjino mandatov so razdelili po proporcionalnem sistemu strankam, ki niso dosegle predvidenega odstotka. Sistem je bil torej dvojen: večinski v državnem merilu in proporcionalni v volilnih okrožjih. Če nobena lista ne bi dobila 25 % glasov, bi bila vsa poslanska mesta razdeljena proporcionalno. Po tem sistemu je dobila večinska lista 356 mandatov, 179 pa vse manjšinske liste; poslanskih mest je bilo še vedno 535. Razen volilnih odborov po posameznih volilnih okrožjih, ki so imeli nalogo, da razdele mandate manjšinskim strankam, je bil predviden še poseben centralni volilni odbor, ki je moral ugotoviti, katera lista je na volitvah dosegla določen odstotek glasov. Seštel je glasove posameznih list v vseh volilnih okrožjih, da je izračunal odstotke, ki so jih liste dosegle v vsej državi. Ko je tako ugotovil večinsko listo, je le-tej avtomatično pripadlo dve

³ Luigi Salvatorelli e Giovanni Mira, *Storia d'Italia nel periodo fascista*, Torino 1956, str. 234. (cit. Salvatorelli-Mira).

⁴ Mali list, 20. VII. 1923.

Glasovnica za Julijsko krajino za volitve leta 1924

tretjini mandatov, imenovanih tudi nagrada za večino, v vsakem volilnem okrožju, tudi tam, kjer ta lista ni dosegla 25 odstotkov glasov. Manjšinskim listam so razdelili preostalo tretjino mandatov po Harejevem proporcionalnem sistemu.⁵ Volilni odbori po volilnih okrožjih so sešteli glasove vseh manjšinskih list in to vsoto delili s številom mest, določenih za manjšinske liste ($\frac{1}{3}$ predvidenih mandatov v vsakem volilnem okrožju). Dobljeni količnik je bil manjšinski količnik volilnega okrožja. Nato so glasove vsake liste delili z manjšinskim količnikom in tako dobili število mandatov za listo. Če po tej delitvi niso bila razdeljena vsa manjšinska poslanska mesta, so bila preostala dodeljena listam, ki so po delitvi imele najvišji ostanek. Upoštevali so tudi tiste, ki niso dosegle manjšinskega količnika. Izvoljeni so bili tisti kandidati s posamezne liste, ki so imeli največ prednostnih glasov, če pa jih nihče izmed kandidatov ni imel, so bili izvoljeni po vrstnem redu, kakor so bili vpisani na kandidatni listi.

Po prejšnjem volilnem sistemu je vsaka stranka v vsakem volilnem okrožju na svoje stroške izdelala in razdelila glasovnice. Leta 1924 pa so uvedli enotno državno glasovnico, tiskano na državne stroške. Ker je bilo določenih 15 volilnih okrožij, je bilo natisnjenih petnajst vrst glasovnic; vsako je imelo svojo glasovnico z znaki vseh strank, ki so kandidirale v okrožju. Glasovnice so razposlali prefektom, ti pa občinskim upravam, ki so jih razdelile volilnim upravičencem.

Volivec je moral na enotni glasovnici prečrtati znak stranke, ki jo je hotel voliti, hkrati pa je smel vpisati v posebej označene rubrike še imena ali tekoče številke treh kandidatov z liste, ki jo je volil, oziroma dveh kandidatov, če je bilo v okrožju manj kot 20 mandatov. To so bili prednostni glasovi za posameznega kandidata. Kandidatne liste vsake stranke v posameznem volilnem okrožju niso smele imeti več imen kot dve tretjini predvidenih mandatov, pa tudi ne manj kot tri. Vsaka stranka je morala kandidirati vsaj v dveh volilnih okrožjih. S to določbo so bili prizadeti Slovenci in Hrvati, ki so spadali vsi v eno volilno okrožje, ter poadiški Nemci. Kandidatno listo je moralo podpisati vsaj 300 volivcev in največ 500. Novi volilni zakon je med drugim spremenil še določilo o pasivni volilni pravici; kandidirati so smele osebe, stare nad 25 let (prej je bila najnižja starostna meja 30 let) in vse osebe v državnih službah razen prefektov, podprefektov in funkcionarjev državne varnosti.⁶

Z odobritvijo reforme volilnega sistema se je italijanska poslanska zbornica odpovedala osnovnim demokratičnim načelom parlamentarnega zastopstva in je po mnenju današnjih zgodovinarjev storila samomor. Odpadel je sicer vsak dvom o homogeni vladni večini v novem parlamentu, zakaj dve tretjini mest je bilo zagotovljenih vladajoči fašistični stranki, toda novi zakon je razvrednotil prvotno in edino funkcijo volilnega akta, ki je moral odločiti, komu pripada oblast. Za bodoče volitve je namreč vlada sama določila tisto politično silo, ki ji bo ta oblast pripadala. Član senata Abbiate, ki je v govoru 13. novembra 1923 ostro obsodil reformo, je izjavil, da ta ne pomeni samo nazadovanja v razvoju ustavnosti italijanske države, temveč da je novi zakon v celoti protiustaven. Izgovori, da je proporcionalni sistem paraliziral delovanje poslanske

⁵ Prejšnji zakon je uporabljal d'Hondtov sistem; glej pogl. Italijanski volilni zakon.

⁶ Giusti, priloga 6, str. 171—173; L'Osservatore Triestino, 10.—17. I. 1924.

zbornice in preprečeval sestavo trdnih vlad ter da novi sistem zagotavlja vladno večino v zbornici, so po besedah senatorja neutemeljeni, kadar gre za splošne volitve. Volilni zakon da ni sredstvo, s katerim si neka stranka osvoji oblast in zagotovi vladno večino, temveč je orodje ljudskih množic za svoboden izraz volje in za prostovoljno izbiro predstavnikov. Če bi bil ta sistem veljal leta 1919, bi Italiji zavladaли komunisti.⁷ Novi zakon ne restavrira starega sistema absolutne večine,⁸ temveč uvaja še slabši sistem relativne večine. Zakon, ki daje dve tretjini mest eni četrtini volivcev, ustvarja neenakost med enimi in drugimi volivci, med enimi in drugimi izvoljenci. Ta neenakost popolnoma razveljavlja načelo voljenega predstavnštva. V nekaterih okrožjih bodo izvoljeni vsi kandidati večinske liste, tudi če v tistem okrožju ne bo dobila nobenega glasu.⁹

S kraljevim odlokom z dne 25. januarja 1924 je bila razpuščena poslanska zbornica in razpisane volitve za 6. april 1924. Veliki fašistični svet je imenoval svoj volilni odbor, ki je sprejemal kandidatne predloge pokrajinskih fašističnih organizacij, jih preveril, odbral in sestavil listo kandidatov fašistične stranke. Končna odločitev glede kandidatur pa je pripadala Mussoliniju.

Fašistična stranka se za volitve ni vezala z nobeno drugo stranko, pač pa je na svojo listo — v zgodovini se je zanjo uveljavilo ime »listone« — velika lista — sprejela tudi posamezne pripadnike drugih strank. Mussolini je v svojem govoru 28. januarja 1924 takole obrazložil stališče fašistične stranke do volitev: »Fašizem se ne bo vezal z nobeno stranko, ne glede na to, kako se imenuje, pač pa je pripravljen sprejeti na svojo listo zaslužne in veljavne osebe vsake stranke, ki hočejo s svojim znanjem in svojimi priznanimi sposobnostmi služiti državi.«¹⁰ Opozicionalne stranke pa so menile, da so fašisti prisiljeni jemati na svojo listo tudi nefašiste, ker ne bi dobila dovolj glasov, če ne bi bilo na njej nekaterih pomembnih imen iz italijanskega političnega sveta, ki bi bila magnet za volilno telo predvsem v južnih pokrajinah Italije. Po drugi strani pa so menile, da fašistična stranka sploh nima toliko sposobnih mož, da bi zasedli kar 356 poslanskih mest. Prvi in drugi argument sta najbrž veljala za večino volilnih okrožij v Italiji. Minister Acerbo je 7. februarja 1924 vse podprefektore z brzojavko opozoril, naj lokalne oblasti pozorno kontrolirajo sestavo manjšinskih kandidatnih list, da ugotove, če imajo te liste, posebej liberalno-demokratske, take kandidate, ki so močno priljubljeni pri množicah. O morebitnih takih primerih naj takoj obveste notranje ministrstvo, da bo poskrbelo za njihovo vključitev na večinsko listo.¹¹

Fašistična večinska lista je bila sestavljena že v februarju in je imela 356 kandidatov, kolikor jih je moralo biti izvoljenih; od teh je bilo 264 članov fašistične stranke, okrog 25 liberalcev desne struje, 25 socialnih demokratov, nekaj članov Zvez bojevnikov in invalidov ter nekaj disidentov ljudske stranke.¹² Vse druge stranke, tudi liberalna in socialnodemokratska, ki sta privolili

⁷ Takratna socialistična stranka je dobila 32,3 % glasov, sedanji pogoji za večino mandatov pa je bil le 25 %.

⁸ Veljal je do leta 1918.

⁹ La proporzionale al Senato, *Critica sociale* 1923, št. 22, str. 346.

¹⁰ *Edinost*, 30. I. 1924.

¹¹ Historijski arhiv Reka, fasc. 15/III.

¹² *Edinost*, 23. II. 1924.

na kandidaturo njunih članov na fašistični listi, so nastopile na volitvah samostojno. Šle so v medsebojni boj za 179 poslanskih mest, prepuščenih manjšinskim strankam.

9. Priprave na volitve leta 1924

V letih po priključitvi Julijske krajine k Italiji se je postopoma spreminjala upravno-politična struktura pokrajine. Po kraljevem odloku z dne 17. oktobra 1922 je bil ukinjen položaj generalnega civilnega komisariata v Trstu, ki je bil vpeljan leta 1919 kot začasna civilna oblast in vzpostavljena prefektura. Julijska krajina je dobila status province, postala je enaka ostalim upravno-političnim enotam v Italiji. Prejšnji deželi Goriška in Istra sta že leta 1921 dobili delno avtonomijo v okviru tržaškega civilnega komisariata. V Gorici in Poreču sta bila imenovana generalna vicekomisarja in začasna deželna odbora kot ostanek predvojnih voljenih deželnih zborov. Z uvedbo prefekture v Trstu sta se vicekomisarja preimenovala v viceprefekta, deželna odbora pa sta bila ukinjena.¹

Prejšnji politični okraji, ki so jim načelovali civilni komisarji, so se preimenovali v okrožja (circondario) s podprefekti.

V januarju 1923 je bilo to ozemlje upravno teritorialno reorganizirano. Enotna pokrajina Julijska krajina je bila razdeljena v dve samostojni pokrajini, puljsko in tržaško, goriško ozemlje pa je bilo priključeno k videmski ali furlanski pokrajini.²

Za parlamentarne volitve 6. aprila 1924 so bile vse tri pokrajine združene v eno volilno okrožje — Julijsko krajino. Razen goriškega, tržaškega in istrskega ozemlja je temu volilnemu okrožju pripadalo še ozemlje zadarske pokrajine in prejšnje videmske, naseljeno z italijanskim in furlanskim prebivalstvom. V februarju 1924 je bila priključena k Italiji tudi Reka. Spričo tega je bila ustanovljena reška ali kvarnerska pokrajina,³ vendar do parlamentarnih volitev ta sprememba ni bila realizirana in Reka tedaj še ni volila.

Število prebivalcev novega volilnega okrožja brez Reke je leta 1924 znašalo 1,715.117, kar je skoraj dvakrat toliko kot so jih štela prejšnja tri volilna okrožja oziroma prvotna pokrajina Julijska krajina. Skoraj polovica volilnih upravičencev je pripadala prejšnji videmski provinci. Za volilno okrožje Julijske krajine je bilo določenih 23 poslanskih mest, od katerih jih je po volilnem zakonu 15 (dve tretjini) pripadalo večinski listi, za preostalih 8 mandatov pa so se borile manjšinske stranke.

Večinska stranka je bila fašistična stranka, pred tremi leti nosilec liste italijanskega nacionalnega bloka v takratnih volilnih okrožjih Julijske krajine. Predložila je listo s petnajstimi kandidati, ki jo je potrdil Mussolini skupno s kandidaturami drugih volilnih okrožij v državi. Prvi in najpomembnejši kandidat fašistične liste v Julijski krajini je bil odvetnik Francesco Giunta, prvo-

¹ V tem primeru govorimo o goriško-gradiščanski in istrski deželi, kakršni sta bili pod Avstro-Ogrsko. Pod Italijo je dežela prevod za »regione«, kar ni enako prejšnjim upravnim enotam. V tej dobi je bila cela Julijska krajina ena dežela (regione) in do reorganizacije 1923 tudi ena pokrajina (provincia). Za Goriško in Istro so zato prenehali uporabljati pojem dežela.

² Kr. odlok št. 53 z dne 18. I. 1923.

³ Kr. odlok št. 213 z dne 22. II. 1924.

borec za fašizacijo in denacionalizacijo primorskih Slovencev, ali, kakor ga je predstavil bralcem komunistični list »L'Unità«, »pogumni iniciator protiboljševiške vstaje v Trstu«.⁴ Giunta je bil od leta 1923 glavni sekretar fašistične stranke. Kandidati za fašistično listo so bili le deloma izbrani po teritorialnem načelu; večina je sicer pripadala videmski pokrajini, ki je bila najobsežnejša, na listi pa je bil tudi kandidat iz zadrške pokrajine, čeprav je bilo število tamkajšnjega prebivalstva mnogo nižje, kot ga je določal ključ za razdelitev mandatov.⁵ Izmed kandidatov, ki so leta 1921 kandidirali na listah italijanskega nacionalnega bloka v Julijski krajini, so bili leta 1924 vključeni v fašistično listo tile: Giunta, Banelli — prej zastopnik Zveze bojevnikov, Suvich — prej zastopnik nacionalistične zveze, iz Istre pa Mrach in Bilucaglia. Deset imen pa je bilo novih. Puljski prefekt je 28. januarja 1924 poročal notranjemu ministrstvu v Rim, da vseh šest kandidatov iz Istre pripada fašistični stranki in da glede Istre ne pridejo v poštev osebnosti kake druge nefašistične stranke, tembolj, ker je vse stare nacionalistične elemente že tako absorbiral fašizem.⁶

V Julijski krajini, predvsem v Pulju in Trstu, je obstajala tudi skupina disidentov fašistične stranke, ki je nameravala predložiti lastno kandidatno listo (opozicijsko), toda še pred pričetkom volilnega boja je odstopila od te namere zaradi močnega pritiska stranke. Fašistična volilna propaganda je bila usmerjena zlasti proti delavskim strankam in proti ljudski stranki, najmočnejšim in najnevarnejšim nasprotnicam fašistične vlade. V Julijski krajini se je fašizem tokrat boril predvsem proti komunistom, medtem ko je do Slovanov vsaj med volilno kampanjo zavzemal tolerantno stališče.

Razen fašistične stranke je v Italiji nastopilo v volilnem boju še 22 strank ali skupin z manjšinskimi listami, od katerih je 7 predložilo kandidatne liste tudi v Julijski krajini.

Struja liberalnih demokratov, ki se je opredelila za ustavno opozicijo, je predložila listo z volilnim znakom ožarjene peterokrake zvezde in z imeni treh kandidatov: Ciriani, Liebmann in Quadrotta. Lokalni tisk je to listo imenoval kar »demokrati«, zato bomo vnaprej uporabljali ta termin.

Republikanska stranka je kandidirala v dvanajstih volilnih okrožjih z volilnim znakom lopate in bršljanove vejice. V Julijski krajini je predložila listo z osmimi kandidati. Facchinetti, Benco, Pelizzon in Stecchina so že leta 1921 kandidirali, Piccin, Scocchi, Wodiska in Tromba so bila nova imena. Republikanci so se zavzemali za koalicio s komunisti in socialisti, kar pa sta delavski stranki zaradi ideoloških razlik odklonili. Borili so se za glasove delavskih množic in male buržoazije, pa tudi za glasove Slovencev in Hrvatov. Vso svojo propagando so oprli na geslo: ukinitve davka na malo posest.

Italijanska ljudska stranka je kandidirala v vseh petnajstih okrožjih z volilnim znakom prekrizanega štita. V Julijski krajini je predložila listo s šestimi kandidati, od katerih sta bila Lucas in Pontoni kandidata že leta 1921, drugi so bili za Julijsko krajino novi. Popolari so usmerili svojo propagando predvsem na furlanske male kmete in kolone. Iz poročil puljske prefekture je razvidno, da se vsaj v Istri niso pretirano trudili v volilnem boju, nagibali so se

⁴ L'Unità, 21. II. 1924.

⁵ Zadrška pokrajina, mesto z okolico in otokom Lastovo, je štela okrog 18.000 prebivalcev.

⁶ Historijski arhiv Reka, fasc. 16/I.

k abstinenci ali celo k podpori vladne liste. Iz nekega poročila lahko vidimo, da so načrtovali celo odcepitev od ljudske stranke in ustanovitev neke nove katoliške stranke, ki bi odkrito podpirala vlado.⁷ Zaradi razširjenega volilnega okrožja, ki je vključevalo klerikalno usmerjeno Furlanijo, tako da je na zahodu mejilo na Tridentinsko Benečijo in Veneto, je imela ljudska stranka v celotnem volilnem okrožju ugodnejše možnosti kot pri prejšnjih volitvah.

Namesto prejšnjih delavskih strank, socialistične in komunistične, so leta 1924 nastopale na volitvah tri stranke. Na kongresu socialistične stranke oktobra 1922 v Rimu je bila iz stranke izključena struja reformistov, ki je ustanovila lastno stranko — Partito socialista unitario. Unitarci, izraz je bil splošno v rabi, so kandidirali v vseh volilnih okrožjih v Italiji z znakom vzhajajočega sonca in z napisom »libertà«. V Julijski krajini so predložili listo s sedmimi kandidati, ki na ozemlju prejšnje Julijske krajine niso imeli kaj prida možnosti za uspeh zaradi njihove oportunistične politike v dobi revolucionarnega vrenja. Unitarci so usmerili volilno propagando tudi na malo bružoazijo, ki je bila po fašističnem navalu dezorientirana in demoralizirana, in na maloposestniške sloje. Pri teh pa so imeli močnega nasprotnika v republikanski stranki in tudi v stranki demokratov. Komunistično glasilo »L'Unità« je razglasilo unitarce v prvotni Julijski krajini za kapitane brez posadke.⁸ Pač pa so imeli močan vpliv v furlanskem delu Julijske krajine. Na listi unitarne stranke so kandidirali Ellero, Zaniboni, Piemonte, Cociangig, Pallaschier in Puecher. Le zadnji je bil delavcem v Julijski krajini, predvsem v Trstu, bolj znan, v še enotni socialistični stranki je bil glasnik nacionalistične struje.

Socialistična stranka, ki je na rimskem kongresu izglasovala maksimalistični program,⁹ je kandidirala v trinajstih volilnih okrožjih z enakim volilnim znakom kot leta 1921: srp, kladivo in knjiga. V Julijski krajini so maksimalisti predložili listo s petimi kandidati, ki so bili za delavsko gibanje novi in še manj pomembni kot kandidati iz leta 1921. Kandidirali so Bottai, Borio, Bartellini, Buiatti in Calciati; nobeden od teh ni kandidiral leta 1921 v prvotni Julijski krajini. Položaj stranke je bil zelo omajan zaradi razkola z reformisti-unitarci, še bolj pa zaradi izstopa tako imenovanih tretjeinternacionalcev (terzini). V februarju 1924 je iz socialistične stranke izstopila struja tretjeinternacionalcev in se pridružila komunistom, kar je predvsem v Julijski krajini zdesetkalo že tako oslABLJENO socialistično organizacijo. Velika večina glasov, ki jih je socialistična stranka še nabrala v letu 1921, je sedaj pripadala listi »proletarskega udruženja«, kot so v slovenščini imenovali »blocco proletario«.

Lista proletarskega bloka je bila lista italijanske komunistične stranke, ki je v tej dobi zastopala stališče enotne delavske fronte. Vabilo komunistične stranke unitarcem in maksimalistom za skupen nastop na volitvah sta obe socialistični stranki odbili, pač pa ga je sprejelo levo krilo maksimalistične stranke — tretjeinternacionalci, ne kot stranka, temveč kot frakcija, ki se je v avgustu 1924 v celoti vključila v komunistično stranko.¹⁰ Centralni odbor KSI je v volilnem razglasu razložil, zakaj sta obe socialistični stranki odbili po-

⁷ Poročilo puljskega prefekta 21. IV. 1924, Historijski arhiv Reka, fasc. 16/I.

⁸ L'Unità, 21. II. 1921.

⁹ Odtod ime maksimalisti, ki je bilo splošno v rabi.

¹⁰ Prim. Stefano Merli, Il Partito Comunista Italiano, 1921—1926, Istituto Giangiacomo Feltrinelli, Annali 1960, str. 668.

Oborožen v duhu tega znaka, se je podal v boj proti kapitalistični reakciji ruski proletariat. In premagal jo je.

Proletariat Italije naj si vzame za vzgled ruske brate, naj se oboroži s trdno voljo v zmago.

Za cilj, ki ga predstavlja ta znak, naj se poda v boj.

Za sovjetsko republiko delavcev in kmetov!

Kandidatje za Julijsko krajino so sledeči:

1. Bresaz Vito,
2. Gennari Egidio,
3. Juraga Antonio,
4. Lonzar Antonio,
5. Scoccimarro Mauro,
6. Srebrnič Giuseppe,
7. Tonetti Giovanni.

Strankino vodstvo priporoča, da se da sledečim sodrugom preferenčni glas:

Gennari Egidio,
Srebrnič Giuseppe
in Tonetti Giovanni.

Opomba: Za preferenco zadostuje označiti priimek ali pa samo tekočo številko kandidata, v našem slučaju se zapiše na glasovnici v prvo vrsto št. 2, v drugo 6 in v tretjo 7.

Morajo pa biti zapisani ali sami priimki ali pa same številke.

Volilni znak in kandidati liste »Proletarskega udruženja« za volitve 1924

nudbo za volilno koalicijo s komunisti: reformisti, imenovani unitarci, se ne ogrevajo za združitev delavskih sil, ker stremijo po zavezništvu z buržoaznimi skupinami, maksimalisti pa se ne morejo znebiti stare lastnosti omahovanja in neodločnosti, branijo se odgovornosti; interesi voditeljev prevladujejo nad delavskimi interesi. Zato naj se delavci mimo strankinih vodstev pridružijo proletarskemu bloku po zgledu tretjeinternacionalcev, ki so kršili disciplino stranke v tem, da so se podredili revolucionarni disciplini, ki jo je narekovala Komunistična internacionala.¹¹

Komunisti so predložili listo »proletarskega udruženja«, z volilnim znakom srpa in kladiva v žarečem soncu, obkroženem z dvema žitnima klasoma. Nastopili so v trinajstih volilnih okrožjih. V Julijski krajini je bilo na njihovi listi sedem kandidatov: Gennari, član izvršnega odbora CK KSI, Jože Srebrnič iz Solkana, Tonetti, Juraga iz Trsta, ki je kandidiral že leta 1921, Bresaz, Lonzar in Scocimarro. Srebrnič je bil edini Slovenec, ki je bil vpisan na eni

¹¹ Delo, 6. III. 1924.

izmed list italijanskih strank. Volilni odbor za Julijsko krajino je priporočal volivcem, naj oddajo prednostni glas Gennariju, Srebrniču in Tonettiju; v rubrike na glasovnici, predvidene za preferenco, naj vpišejo imena ali pa tekoče številke 2, 6 in 7.¹²

Položaj komunistične stranke v Julijski krajini je bil leta 1924 v nekem smislu bolj ugoden kot leta 1921. Socialisti so po treh razkolih dejansko ostali brez članstva in brez vpliva tudi tam, kjer so dotlej do neke mere še uspevali. Struja tretjeinternacionalcev je bila v Julijski krajini jedro prejšnje socialistične stranke; bila je na vodilnih mestih v organizaciji in socialističnih ustanovah. Komunistična stranka je upravičeno računala, da se bo leta 1924 število njenih glasov pomnožilo s številom tistih glasov, ki so leta 1921 pripadali socialistom. Volilni izidi so sicer ta predvidevanja ovrgli. Toda za to so bili drugi razlogi, med katerimi je bilo najusodnejše fašistično nasilje in falzifikati.

Slovenci in Hrvati so v Julijski krajini leta 1924 nastopili združeno s tako imenovano slovansko narodno listo. Jugoslovanska narodna stranka, kakršna je nastopila na volitvah leta 1921, je kmalu nato razpadla. Razdelila se je na tri ločena in neodvisna politična društva za Goriško, Tržaško in Istro. Goriški in istrski krščanski socialci so nasprotovali hegemoniji tržaških liberalcev; nasprotstva v načelih je podkrepila še nezainteresiranost zadnjih za goriške in istrske gospodarsko-socialne razmere. Ob razpisu volitev leta 1924 je bilo vprašanje združitve vseh treh političnih društev za skupen nastop ponovno aktualno. Po večkratnih mučnih razgovorih in sestankih predstavnikov teh društev, ki jih je spremljala ostra časopisna polemika, so 25. februarja dosegli sporazum za udeležbo na volitvah s skupno slovansko listo. Tržaško politično društvo »Edinost«, ki je težilo po ponovni stalni združitvi vseh treh društev, je glede te zahteve moralo popustiti in priznati Političnemu društvu »Edinost« v Gorici in Političnemu društvu za Hrvate in Slovence v Istri status neodvisnih organizacij. Sporazum za volitve je določal paritetno sestavo kandidatne liste in volilnih odborov. Šest kandidatnih mest je bilo razdeljenih po izmeničnem vrstnem redu, tako da so bili prvi, tretji in peti liberalci — dr. Wilfan, dr. Stanger in ing. Podgornik, drugi, četrti in šesti kandidat pa krščanski socialci — dr. Besednjak, dr. Brajša iz istrske organizacije in dr. Bitežnik. Volilni odbor je zahteval od volivcev, da oddajo prednostni glas prvim trem kandidatom — Wilfanu, Besednjaku in Stangerju. Sporazum je še določal, da bodo med volilnim bojem opustili vse medsebojne napade v društvenih listih, izvoljeni poslanci pa enotno nastopali v parlamentu.¹³ Ker je volilni zakon določal, da mora vsaka stranka kandidirati vsaj v dveh volilnih okrožjih, so se Slovenci iz Julijske krajine povezali s poadiškimi Nemci, ki so bili tudi omejeni na eno volilno okrožje, Tridentinsko Benečijo. Sprejeli so skupen volilni znak lipove vejice, simbol slovanstva in planike, ki je predstavljala nemško manjšino v Italiji. Taka lista je bila predložena v obeh volilnih okrožjih, le imena kandidatov so bila za vsako okrožje različna.

Za slovansko listo so bile v obsežnem volilnem okrožju Julijske krajine mnogo slabše okoliščine kot za Jugoslovansko narodno stranko leta 1921 v mejah stare Julijske krajine. Spremenilo se je razmerje med številom prebivalcev slovanske narodnosti in številom prebivalcev italijanske narodnosti in

¹² Delo, 20. III. 1924.

¹³ Edinost, 28. II. 1924.

temu primerno so bili bistveno spremenjeni tudi relativni rezultati. Po drugi strani pa je bil odnos fašistične vlade do Slovanov boljši kot stališče fašistov leta 1921. Predsednik vlade in voditelj fašistične stranke Mussolini je Slovonom zagotovil varnost in podporo v volilni kampanji, potem ko so njihovi zastopniki zagotovili oblastem, da slovanska lista nima opozicijskega značaja. V volilnem razglasu je slovanski volilni odbor pozval Slovence in Hrvate, naj složno glasujejo za slovansko listo, da bo dobila toliko mandatov, kot jih ji pripada glede na število slovanskega prebivalstva. »Ne vodi nas pri tem in ne bo vodilo niti vas nasprotstvo proti državi ne proti vladi... Na najbolj mero-dajnem mestu, nasproti samemu načelniku vlade in voditelju fašistovske stranke, so naši odposlanci podali v tem smislu izjavo, ki je bila vzeta na znanje... Slovanski volivci Julijske krajine pojdite 6. aprila na voliše samozavestno in pogumno, zanašajte se na slovesno obljubo, ki nam je bila dana, da se bo volilna svoboda štutila, zaupajte v pravičnost svoje stvari in zaupajte tudi v modrost mož, ki jim je poverjena usoda Italije, da bodo znali popraviti zmote preteklosti in omogočiti slovanskim sodržavljanom, da zmorejo, pokorni zakonu, zvesti sebi, vršiti kot dobri italijanski državljani svojo zgodovinsko nalogo.«¹⁴

Vodstvo slovensko-hrvatskih strank je bilo pod vtisom rimskega sporazuma, ki je bil sklenjen prav v začetku volilne kampanje in je vseboval tudi pogodbo o prijateljstvu in sodelovanju med Italijo in kraljevino SHS. V prvem trenutku je kazalo, da bodo slovanske meščanske stranke dobile nekaj privilegijev v fašistični Italiji, čeprav sporazum ni predvideval nikakršnih koncesij slovanski manjšini v Julijski krajini. V skladu s to miselnostjo so slovanski liberalni in klerikalni veljaki razglasili svojo organizacijo oziroma svojo kandidatno listo kot vladi naklonjeno. Prevladal je oportunizem, čeprav so bili tudi slovanski voditelji še vedno protifašisti. Ta oportunizem pa je slovanskim strankam več škodoval kot koristil. Izgubile so simpatije poštenih narodno zavednih volivcev, po drugi strani pa se odnos fašističnih oblasti ni prav nič izboljšal.

Ravnotežje političnih sil v Julijski krajini je bilo leta 1924 v primerjavi z letom 1921 spremenjeno. Italijanski nacionalistični tabor, ki je bil leta 1921 združen v nacionalnem bloku, je sedaj prevladal nad taborom jugoslovanskih volivcev, ker sta mu bila v prid volilni sistem in meje volilnega okrožja. Z razširjenim ozemljem volilnega okrožja pa so razen fašistične stranke pridobile tudi druge šibkejšje stranke večje volilno zaledje, od česar sta imeli največjo korist ljudska stranka in stranka socialistov unitarcev. Komunistični stranki pa ozemeljska obsežnost volilnega okrožja tudi ni prinašala posebnih ugodnosti, saj v prejšnjem videmskem volilnem okrožju leta 1921 sploh ni kandidirala; njena moč je bila omejena na tisto ozemlje, ki je svoječasno pripadalo Avstro-Ogrski.

Antifašistične stranke so leta 1924 še imele možnost volilne propagande v tisku, onemogočena pa so jim bila javna zborovanja in volilni govori. Razen fašistov so v Julijski krajini lahko in dokaj svobodno nastopali samo predstavniki slovanske liste; lokalne oblasti so do neke meje tolerirale slovanska volilna zborovanja. v skladu z navodili ministrskega predsednika Mussolinija. Na dan volitev pa je bila fašistična politika nasilja in falzifikatov uveljavljena v enaki meri do vseh političnih nasprotnikov, tudi do Slovencev in Hrvatov, tako kot tri leta prej.

¹⁴ Edinost, 9. II. 1924.

10. Fašistični sistem prisvajanja glasov

Volilne izide iz leta 1924, obravnavane v posebnem poglavju, je težko razumeti, če se prej ne seznanimo z glavnim činiteljem, ki je nanje vplival. Z mešanim volilnim sistemom je bilo mogoče na zakonit način doseči parlamentarno večino, vendar vladajoči fašistični stranki kljub temu ni mogel vnaprej zagotoviti toliko glasov, kolikor jih je zakon za večinsko stranko zahteval. Potrebno večino si je fašizem izbojeval z drugimi, manj zakonitimi sredstvi.

Fašistično nasilje ob parlamentarnih volitvah leta 1921 je bilo ponekod npr. v Istri res odločilno. Povzročilo je abstinenco in vplivalo na število glasov za posamezne stranke, v celoti pa vendar ni moglo spreminjati volilnega postopka, še manj pa končnih rezultatov. Leta 1921 je bilo nasilje nezakonito in ni imelo vedno zaveznikov v oblastnih organih. Tri leta pozneje je bilo bistveno drugače. Fašizem, ki se je medtem konstituiral v stranko, je bil že leto in pol na vladi in je ob teh volitvah imel na voljo vsa sredstva, da doseže potrditev svoje oblasti. Prostovoljna milica za državno varnost je bila legalna oborožena sila fašistične stranke in njeno delovanje neomejeno. Če niso zadostovali administrativni ukrepi, je bila nared, da pomaga tam, kjer volilne komisije niso mogle uresničiti cilja, ki ga je uzakonil reformirani volilni sistem. »Mi smo pripravljeni ubijati in umreti, kadar gre za domovino, kadar gre za fašizem.«¹ Stavek, s katerim je Mussolini končal svoj prvi predvolilni govor januarja 1924 v Rimu, se je v naslednjih mesecih ponovno uresničil.

V začetku volilne kampanje so v vrstah opozicijskih strank obstajala najrazličnejša mnenja o tem, ali bo fašizem uporabil tudi teror, da bo izpeljal načrt, ki ga je uzakonil. Voditelj in kandidat socialistične unitarne stranke Turati je 20. januarja v predvolilnem govoru opozarjal, da je vsem jasno, da bo volilna svoboda zelo omejena, tudi če vlada in vodstvo fašistične stranke želita svobodne volitve. Noben razumen človek ne more trditi, da bo z morebitno svobodo glasovanja zajamčena tudi svoboda široke javne propagande, ki je sestavni del volilne svobode. Gre za tisto propagando, ki jo volilna kampanja dopušča v najširšem krogu, na ulicah, med prijatelji in nasprotniki, predvsem pa med dezorientiranimi množicami, in ki ni namenjena samo bežnim predvolilnim dnevom, temveč daljši dobi. Brez te svobode, nadaljuje Turati, postane svoboda glasovanja mistifikacija. Vsi vedo, da na dan volitev ne bo neposrednih nasilnih napadov. Toda če fašisti zahtevajo, da se 70 odstotkov volilnih upravičencev udeleži volitev in da jih od tega 60 odstotkov glasuje za fašistično listo, je vsem jasno, da je to nemogoče doseči po svobodni, zakoniti poti. Fašizem razpolaga s tolikimi različnimi sredstvi, da mu po mnenju Turatija teror tokrat ne bo potreben, da zmaga.²

Podobno so predvidevale druge, manj sovražno nastrojene struje. Pro-fašistični list »Tribuna« je npr. ugotavljal, da bodo volitve v vsakem primeru mirne in nenasilne. Fašistična stranka je sama zainteresirana, da zagotovi volilnemu boju zakonite meje. »Volitve so ognjeni krst fašizma in njegova težka in resna preizkušnja. Kakšna sreča in kakšno veselje za opozicijo, če bi fašistična stranka izvedla volitve z nasilstvi brez zakonite podlage! To bi rodilo v vrstah nasprotnih strank mučenike in one bi se vzdržale volitev. S tem bi pa

¹ Salvatorelli-Mira, str. 284.

² Critica sociale, 1924, št. 3.

dosegle največji uspeh, ker bi dejansko onemogočile prave volitve. Vlada in fašistična stranka pa nista tako bedasti, da bi izročili to silno orožje sovražnikom.³ Brez nasilja, bodisi »zakonitega« ali »nezakonitega«, pa le ni šlo. Naperjeno je bilo tudi proti tistim strankam, ki so bile fašizmu manj nevarne in so se same imele za njegovega zaveznika ter so izrazile vladi zvestobo.

Tak primer so bile v Julijski krajini slovanske narodne organizacije, ki so nastopile z enotno slovansko listo. Predsednik vlade Mussolini je 7. marca 1924 sprejel v avdienco voditelja tržaškega in goriškega političnega društva, kandidata slovanske liste Wilfana in Besednjaka. Slovenska odposlanca sta izrazila zadovoljstvo nad pravkar sklenjenim sporazumom med Italijo in Jugoslavijo glede Reke in prijateljstva. Med drugim sta zagotovila, da so volitve za slovansko manjšino le tehničnega pomena, da gre samo za izbiro parlamentarnega zastopstva, do katerega ima narodnostna manjšina pravico. »Izjavljamo svoj trdni sklep, da nastopimo pri volitvah brez vsakršnega opozicionalnega podarka ne proti državi in ne proti vladi. Vznemirja nas pa skrb, da se volitve ne bodo vršile povsod tako, kakor ustreza namenom in smernicam Vaše Ekscelelence. Kajti medtem, ko se nam jamči v tržaški pokrajini popolna volilna svoboda, se bojimo, da bo v videmski pokrajini volilna borba povsem drugačna.« Odgovor ministrskega predsednika na izražen dvom slovenskih političnih veljakov je bil nadvse bodrilen: »Bodite brez skrbi! Vlada je dala jasne in odločne odredbe, ki so za vsó Julijsko krajino enake... Naznanite vsako nasilje meni, da ga če treba preprečim ali pa zatrem... Povejte svojim ljudem, da bo volilna svoboda popolna. Naj bodo mirni in brez skrbi. Jaz vas pa prosim, da naznanite vsako nasilje meni. Ne le krajevnim oblastem, ampak tudi naravnost meni.«⁴

Vladnega predsednika Mussolinija so prve volitve po novem sistemu skrebele. Od prefektur je npr. zahteval, da ga po prvih fašističnih volilnih zborovanjih »takoj in podrobno telefonsko obveste o obsegu zborovanj, o govoricah, o zadržanju poslušalcev in o morebitnih incidentih«. Od gubernikov na fašističnih zborovanjih je zahteval, da se brzdajo, naj ne bodo pretirano ognjevitni in da zagotove poslušalcem lojalni in svobodni volilni boj. Iz Mussolinijevih brzojavk je dalje razvidno, da je priporočal občinskim upravam, naj kontrolirajo cene živil, hišnim lastnikom pa da preprečijo podražitev najemnin, ker opozicijske stranke nameravajo vprašanje draginje uporabiti v svoje propagandne namene. Glede fašističnega nasilja pa je naročil, da je treba »1. podvzeti vse potrebne preventivne ukrepe, da se preprečijo incidenti, 2. zatreti incidente čim hitreje in 3. takoj obvestiti notranje ministrstvo, da bo moglo ugotoviti pomen incidentov in preprečiti morebitne špekulacije«.⁵

Besednjak, ki je marca poslušal Mussolinijeva zagotovila o volilni svobodi, je dobra dva meseca pozneje kot poslanec rimskega parlamenta v zbornici razkril neizpolnjene obljube vladnega predsednika. Priznal je, da so bili slovanski stranki v tržaški pokrajini, deloma tudi v Istri dovoljeni volilni shodi in da je bil v tržaški pokrajini svobodni tudi volilni postopek. Toda v Istri in na Goriškem je volitve spremljal nepopisen teror. »Kar se je zgodilo pri nas za časa volilne borbe, pomeni očiten upor proti ukazom ministrskega predsednika,

³ Goriška straža, 3. III. 1924.

⁴ Goriška straža, 10. III. 1924.

⁵ Brzojavke Mussolinija z dne 15., 27., 29. II. in 1. III. 1924, Historijski arhiv Reka, fasc. 15/III.

organiziran od krajevnih oblastev in domačega fašizma... Mesto svobode smo imeli nasilstva in nezakovitosti brez števila. Našim volivcem so se trgale volilne legitimacije, zastopnike naših list so odstranjevali od volilnih komisij, družinske očete in mladeniče so pretepali, v nekaterih krajih se je vršil volilni boj med strelj pušk, v bolnišnicah smo imeli svoje ranjence.« Za vse to so odgovorni zastopniki vlade v Julijski krajini. Podrejeni fašistični oblastniki so se iz osebnih razlogov uprli Mussolinijevim ukazom in s tem omajali med množicami državno avtoriteto in ugled ministrskega predsednika, čeprav smo »mi (politično vodstvo, op. M. K.) odločno odklonili misel, da bi bil Mussolini z nami neiskren... Njegova dobra vera je izven dvoma.«⁶

Slovenski poslanci so bili edini predstavniki manjšinskih strank iz Julijske krajine, ki so izražali zaupanje v fašistično vlado, ki so valili vso krivdo zgolj na lokalne oblasti; laskali so se, pričakujoč drobtin, ki jih bo Italija odmerila slovanski manjšini.

Splošna vladna in strankina politika ni izbirala sredstev, kadar je šlo za oblast, pa če je Mussolini to odobral ali ne. Komunistični list »Delo« je po volitvah objavil del tajne okrožnice, ki jo je fašistična organizacija v pokrajini Avellino pred volitvami razposlala tajnikom organizacij. »Pomen pojutrišnjih volitev je jasno začrtan: za ali proti vladi, za ali proti fašizmu. Zaradi tega nam ne zadostuje večina (glasov, op. M. K.), četudi pretežna večina. Ni nam zadosti, da zmagamo, ampak moramo zmagati sijajno. Treba je dokazati s plebiscitom, da je vsa naša pokrajina udana vladi in stranki Mussolinija.« V naslednjih stavkih so razložene metode za doseg te »sijajne večine«: Kjer bi predsedniki volilnih komisij zaradi nasprotovanja fašizmu ali iz drugih razlogov dopustili volivcem, da volijo v kabinah (postopek, ki ga je določal zakon), je treba poskrbeti za kontrolo glasovanja sumljivih in nezanesljivih volivcev. Če bi se pri štetju glasov izkazalo, da so nasprotniki le dobili številne glasove, je le-te treba uničiti. Ker ni mogoče poslati v vse kraje milico, morajo fašisti sami poskrbeti, da sestavijo akcijske čete, ki bodo s silo preprečile namene sovražnikov.⁷

Po podatkih iz republikanskega lista »L'Emancipazione« je istrska pokrajinska fašistična zveza sporočila svojim zaupnikom na terenu, naj poskrbijo, da bodo volitve v Istri pravi plebiscit ljubezni in vdanosti vladi. In če hočejo doseči ta cilj, morajo preprečiti vsako kontrolo predstavnikov opozicijskih strank nad volilnim postopkom in prilagoditi volilne rezultate načrtom.⁸

Omenjeni navodili dveh lokalnih vodstev fašistične organizacije pa še druga neobjavljena navodila so bila v polni meri izpolnjena malodane po vseh volilnih sekcijah Julijske krajine.⁹ V nekaterih primerih so bili zastopniki manjšinskih list, ki so po zakonu imeli pravico in dolžnost biti navzoči pri volilnem aktu, in člani volilnih komisij, privrženci nefašističnih strank, že pred dnevom volitev z grožnjami ustrahovani in opozorjeni, naj ne hodijo na volišča. Ponekod so bili celo pregnani iz domačega kraja pa tudi pretepeni in izpostavljeni osebnim in stanovanjskim preiskavam. V Renčah so npr. fašisti pretepli zastopnika komunistične liste, kar pa je volivce posebej podžgalo, da so oddali

⁶ Goriška straža, 12. VI. 1924.

⁷ Delo, 17. IV. 1924.

⁸ L'Emancipazione, 19. IV. 1924.

⁹ Ne obravnavamo furlanskega dela videmske pokrajine.

visoko število glasov komunistični listi.¹⁰ Zastopnika slovanske liste iz Vrtojbe so v noči pred volitvami odpeljali v Gorico.¹¹ V Biljani so pretepli člana volilne komisije, zastopnika slovanske liste in njegovega namestnika, ter jih tako poškodovali, da niso mogli na volišče.¹² V Kožbani, Medani, Števerjanu, Podgori, Desklah, Avčah, Dolini, Boljujncu, Piranu, Poreču, Vodnjanu in v mnogih drugih krajih so izgnali z volišč zastopnike opozicijskih strank in nefašistične člane volilnih komisij, tako da so sami fašisti lahko po mili volji kontrolirali glasovanje in »ugotavljali« volilne izide.¹³ Na Malem Lošinju so blokirali stanovanje sekretarja republikanske stranke in pretrgali telefonsko zvezo.¹⁴

Okrnjene volilne komisije, v katerih so ostali samo člani in privrženci fašistične stranke, so imele lahko delo. Poleg teh so na voliščih vedrili marsikod še civilni komisarji, ki so v večini občin nadomeščali odstavljene župane, karabinjerji in oboroženi fašistični miličniki. Ponekod so zavračali »sumljive« volivce z motivacijo, da osebni podatki, vpisani v volilne izkaznice, niso pravilni. Včasih je manjkalo bivališče, drugič je bilo napačno vpisano očetovstvo. Volilni upravičenec npr. ni smel glasovati, ker je v izkaznici pisalo, da je oče živ; v resnici pa je bil mrtev. V Mareziĝah je civilni komisar kar na vhodu v volilni prostor javno »popravljal« podatke v volilnih izkaznicah.¹⁵ V sekciji Krvavi potok mnogim volivcem niso dovolili glasovati, ker so žive razglasili za mrtve in obratno. V Vrhpolju ni moglo glasovati 25 volivcev.¹⁶

Člani volilnih komisij so ponekod zlepa nagovarjali volivce, naj črtajo fašistični znak; drugeje so ta znak sami črtali. Največ pa je bilo primerov, da je v kabini, kjer naj bi volivec tajno volil sedel domači politični funkcionar, včasih sam civilni komisar ali pa oborožen fašist, ki je ukazal volivcu, kateri znak naj črta ali pa vsaj kontroliral, koga je kdo volil, čemur so sledile represalije. Glasovnice nasprotnih strank so v velikih količinah romale v koš za papir, ali pa so jih raztrgane raztrosili v okolici volišča. Še prej so si zabeležili imena oseb, ki so take glasovnice oddale. Sledili so pretepi, odpusti z dela in pustošenja stanovanj. Kontrola glasovanja na voliščih je bila ugotovljena v mnogih krajih. V Oprtalju so spremljevalci v kabinah sami črtali fašistični znak.¹⁷ V sekciji št. 724 v Kopru je volilna komisija zmetala v koš vse glasovnice, ki so pripadale manjšinskim strankam. V Motovunu je komisija metala v žaro glasovnice z neodtrgano evidenčno številko, da so bile neveljavne.¹⁸ Na Cresu, v sekciji št. 857, so volivci morali črtati znak liktorskega fašija kar na mizi pred komisijo, če pa so zahtevali kabino, jih je tjakaj spremljal opazovalec, ki je največkrat sam volil.¹⁹ V Pulju je »nadzornik« v kabini prijazno podučeval volivce, kako naj volijo. Vodstvo fašistične stranke je naročilo svojim privržencem, naj ob vstopu v kabino drže roko na prsih, da bi jih tamkaj spoznali. Kdor ni imel roke na prsih, je bil izpostavljen šikanam ali celo izgonu

¹⁰ Edinost, 17. IV. 1924.

¹¹ Goriška straža, 8. IV. 1924.

¹² Goriška straža, 8. IV. 1924.

¹³ Il Lavoratore, 19. IV. 1924; Goriška straža, 10. IV. 1924; Delo, 7. V. 1924; Pučki prijatelj, 19. IV. 1924.

¹⁴ L'Emancipazione, 12. IV. 1924.

¹⁵ Edinost, 12. IV. 1924.

¹⁶ Mali list, 11. IV. 1924.

¹⁷ Edinost, 9. IV. 1924.

¹⁸ Edinost, 10. IV. 1924.

¹⁹ Edinost, 13. IV. 1924.

z volišča. Predstavniki manjšinskih list, katere so po večjih mestih tolerirali, so zapustili volišče, potem ko jim ni uspelo, da bi te podatke vnesli v zapisnik. Na ta način je v Pulju glasovanje res postalo plebiscit za fašistično stranko.²⁰ V Kanfanaru je v kabini sedel župan in ukazoval: »Crtaј svežanj!« (liktorski fašijo). Večina volivcev pa v kabino ni marala vstopiti. Podobno je bilo na Malem Lošinju. V Tinjanu je komisija nalagala glasovnice po vrsti na kup, namesto da bi jih metala v žaro, nakar je lahko ugotovila, kdo je koga vodil.²¹

Omejevanje svobode glasovanja s kontrolo, ustrahovanjem, šikanami in ponarejanjem je ponekod spremljalo tudi fizično nasilje, ki se je uveljavljalo že med volilno kampanjo in na predvolilnih zborovanjih. Na zborovanju, ki so ga pripravili predstavniki slovanske liste v Ajdovščini 30. marca 1924, so fašisti iz zasede streljali na odhajajoče zborovalce in ranili kmeta Antona Štrancarja. Štrancar je 20. maja 1924 za ranami umrl.²² Drugih smrtnih žrtev v Julijski krajini ni bilo, pač pa so bili razen prej omenjenih zaupnikov in predstavnikov manjšinskih list tudi mnogi volivci nevarno ali lažje ranjeni. V Komen se je na dan volitev s kamioni pripeljalo okrog 35 fašistov, ki so pretepli štiri volivce, in nato sami glasovali. Na Tolminskem med volitvami ni bilo nasilja, pač pa so fašisti 30. marca s kamenjem napadli sedež »Rokodelskega bralnega društva« v Tolminu, v Volčah pa hišo gostilničarja Hvale.²³ V Biljani so fašisti iz Krmina 5. aprila pretepli več volivcev.²⁴ V Kožbani so s puškinimi kopiti ranili 8 oseb.²⁵ V Števrnjanu so aretirali štiri volivce s pretevez, da nosijo pri sebi slovanske volilne letake.²⁶ Še slabše se je godilo volivcem v Istri. Vodnjanski fašisti so s palicami razgnali volivce v sekciji Marčane.²⁷ V občini Buzet so volišče sekcije št. 737 skrivaj predstavili iz vasi Sočerga v Buzetu, da bi preprečili glasovanje buzetskimi okoliškimi kmetom. Pred voliščem v Buzetu so fašisti napadli okrog 200 volivcev in jih razgnali, nekaj oseb je med pretepom dobilo telesne poškodbe. V Vižinadi so fašisti obkolili vas in s silo preprečili vstop volivcem iz okoliških vasi.²⁸ V Žminju so bile po ulicah raztrosene vžigalne kepice, ki so ob prihodu glavnine volivcev eksplodirale. Ob tem znaku so fašisti navalili na volivce s palicami, žilavkami, kamenjem in orožjem, češ da so le-ti oboroženi in da streljajo po mestu. Razgnani volivci so se še dvakrat vrnili pred volišče, toda tudi tedaj jih niso pustili do kabin, temveč so streljali nanje in ranili pet oseb.²⁹ Tudi v Pazinu so s streljanjem nagnali volivce in jim s kamioni sledili do doma. Od 95 % volivcev, ki so se odpravili na volišče, jih je lahko glasovalo le 5 %.³⁰ Podobno je bilo v Poreču. Fašisti so zastražili dohode v mesto in zavračali okoliške kmete; okrog 500 volilnih upravičencev ni moglo priti do volišč.³¹ V višnjanski občini je bilo enako.

²⁰ L'Emancipazione, 19. IV. 1924.

²¹ Pučki prijatelj, 19. IV. 1924.

²² Mali list, 30. V. 1924; Goriška straža, 12. VI. 1924.

²³ Edinost, 17. IV. 1924.

²⁴ Edinost, 8. IV. 1924.

²⁵ Edinost, 15. IV. 1924.

²⁶ Goriška straža, 11. IV. 1924.

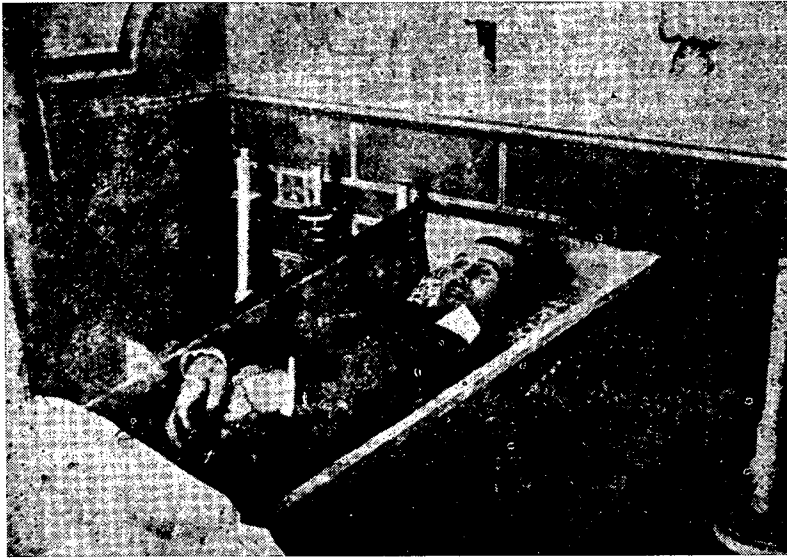
²⁷ Edinost, 15. IV. 1924.

²⁸ Edinost, 10. IV. 1924.

²⁹ Edinost, 10. IV. 1924; Pučki prijatelj, 19. IV. 1924.

³⁰ Goriška straža, 11. IV. 1924; Pučki prijatelj, 19. IV. 1924.

³¹ Edinost, 9. IV. 1924.

Anton Strancar na mrtvaškem odru; ubili so ga fašisti med volilno kampanjo leta 1924

Navedeni so le najbolj drastični primeri nasilja, ki pa dovolj zgovorno pričajo o fašističnem sistemu pridobivanja glasov. V resnici je bilo najbrž slabše, kot je mogoče na splošno opisati, kar dokazujejo predvsem volilni rezultati. »Vsled ogromnih količin poročil o nezaslišanih nasiljih, ki so se vršila po vsej Istri, ne moremo objaviti... še več podatkov. Povemo pa naprej, da je v naših rokah toliko materiala... (in) naše besede (so) le seme onega, kar bi morali povedati.«³² Puljski prefekt je že v omenjenih poročilih notranjemu ministrstvu zapisal, da je bila težnja Istranov po abstinenci premagana deloma z neizprosnostjo, največ pa zato, ker je Mussolini na kongresu sindikatov izjavil, da je Istra vredna njegove posebne skrbi. »To je več zaleglo kot ves naš trud.« Volitve so po poročilih prefekta bile mirne, incidentov ni bilo; »če izvzamemo primere, ko so nacionalistični elementi brez hujših posledic razpršili slovanske volivce, ki so poskušali priti na volišča vzklikajoč ‚Živela Jugoslavija!‘« Potem ko so jih razgnali, so jim seveda dovolili, da so se posamič vrnili k žaram.³³ Poreški podprefekt je med drugim poročal puljskemu prefektu, da je fašistična organizacija delovala z veliko prizadevnostjo v tistih krajih, kjer prebivajo Italijani, na podeželju pa se je trudila, da bi bila udeležba slovanskih nasprotnih elementov kolikor mogoče majhna.³⁴ Priznanja lokalnih oblasti o nasilju nad slovansko manjšino so resda skopa, toda ker težijo po povečevanju fašistične zavesti v Istri ne morejo zanikati truda, ki so ga vložile, da bi dokazale to zavest. Že to nam zgovorno potrjuje resničnost časopisnih poročil.

Povsod, kjer so ljudi pregnali z volišč in tako večini volivcev preperečili, da bi glasovali, bi morali biti volilni rezultati enako slabi za vse kandidatne

³² Edinost, 9. IV. 1924.

³³ Poročilo puljskega prefekta 21. IV. 1924, Historijski arhiv Reka, fasc. 16/I.

³⁴ Poročilo poreškega podprefekta 16. V. 1924, Historijski arhiv Reka, fasc. 16/I.

liste. Toda omenjenim načinom je sledila druga faza, v kateri so nastopili nasilneži kot volilni upravičenci. Legitimacije, odvzete volilnim upravičencem ali tistim, ki se volitev niso udeležili, so uporabili »prišleki na kamionih« in z njimi »zakonito« glasovali. V dveh sekcijah na Malem Lošinju je bilo oddanih npr. 1026 glasov, toda vseh volivcev je bilo v resnici le okrog 500, saj jih je okrog 60 odstotkov emigriralo v Ameriko.³⁵ V vsem okraju je bilo vpisanih 6429 volilnih upravičencev, toda lošinjski podprefekt je sam ugotovil, da je dejanskih volivcev precej manj, ker so emigrirali.³⁶ Iz volilnih rezultatov pa ta minus ni razviden.

V Trstu, kjer ni bilo fizičnih nasilij kakor ne po drugih večjih italijanskih mestih, je bilo izmed približno 230.000 prebivalcev vpisanih v volilne imenike okrog 56.000 volilnih upravičencev, kar je po cenitvah republikanskega lista močno pretirana številka. Po istem viru je Trst v resnici imel le okrog 46.000 volilnih upravičencev. Fašistični list »Il Piccolo« je npr. objavil članek, v katerem je avtor ugotavljal, da v Trstu ni bilo oddanih lastnikom okrog 8000 volilnih izkaznic oziroma da jih volilni upravičenci niso dvignili na volilnem uradu. Te volilne izkaznice, nadaljuje »L'Emancipazione«, namenjene osebam, ki so bile v emigraciji, mrtve ali iz drugih razlogov odsotne, so uporabili fašisti, ki so svojo volilno pravico že izkoristili ali je pa sploh niso imeli. Razen tega je bilo izdelanih še na stotine duplikatov, ki so tudi služili za večkratno glasovanje. » Mnogi naši predstavniki (republikanci, op. M. K.) trde, da je, milo rečeno, moč reducirati 18.000 fašističnih glasov (v Trstu) na dejanskih 6000.« Do trinajste ure je v Trstu glasovalo okrog 40 odstotkov volivcev, popoldne so še prav redki prihajali k žaram, v zadnjih štirih urah, med peto popoldne in deveto zvečer pa je prišla na volišča glavnina volivcev s ponarejenimi ali odveztimi volilnimi izkaznicami. »Z vrtoglavo naglico so vsi mestni avtomobili prevažali iz kraja v kraj ,volivce', da so glasovali po deset-, dvajset-, tridesetkrat.«³⁷ V Gradiški so tisti republikanci, socialisti in komunisti, ki so že pred meseci odpotovali v Ameriko, vsi glasovali za fašistično listo, podobno so storili mnogi pokojni in še številnejši bolniki, ki so bili priklenjeni na postelje. Pozno popoldne so se odpirali provizorični uradi, ki so skrbeli za izdelovanje in razdeljevanje duplikatov volilnih izkaznic.³⁸ V poročilih lokalnega tiska pogosto zasledimo ironično oceno volilnega postopka, ko je rečeno, da so se »volitve delale«, ali da je »komisija sama volila«, kar najbrž ni bila pretirana trditev.

Razveljavljanje opozicijskih glasovnic in množenje fašističnih zaradi večkratnega glasovanja fašistov, podkupovanja, prisiljevanja po kabinah in terorja sta bila pglavitna vzroka za visok odstotek volilne udeležbe in visoko število glasov za fašistično listo, ki je ponekod res imelo plebiscitarni značaj. Volilni rezultati po posameznih krajih, obravnavani v naslednjem poglavju, so bili torej odvisni od tega, koliko si je režimska stranka prizadevala, da si zviša število glasov in oslabi rezultate strank, ki so pred tremi leti v tistem kraju prevladovala. Po vsem tem je lahko razumeti, da so bili rezultati za neko stranko, v prvi vrsti za socialiste in komuniste leta 1924 nerazumljivo slabi prav tam,

³⁵ L'Emancipazione, 12. IV. 1924.

³⁶ Poročilo z dne 8. III. 1924, Historijski arhiv Reka, fasc. 15/III.

³⁷ L'Emancipazione, 19. IV. 1924.

³⁸ L'Emancipazione, 12. IV. 1924.

kjer so bili leta 1921 ugodni.³⁹ Nekatere volilne rezultate, v katerih se je drastično kazala »fašistična volilna metoda«, moramo vendarle omeniti. Podatke o njih najdemo v tiskanih virih.

Slovenski gorski kraji so bili manj izpostavljeni nasilju in ponarejanju kot bližnja okolica Gorice, Brda in Gradiščansko. V Romansu je bilo razveljavljenih 34 komunističnih glasov, v Biljani 23, v Opatjem selu 19, v Vilešu 73, v Kojškem 8, v Sagrađu vsega 46, od teh 24 komunističnih.⁴⁰ V občini Bilje je bilo 130 neveljavnih glasovnic.⁴¹ V Renčah je dejansko pripadalo fašistični listi le 30 glasov, priznan pa ji je bil 101. V Komnu je bilo oddanih za fašistično listo 14 glasov, ostalih 15 glasov so oddali tisti fašisti, ki so pozno popoldne prišli v vas.⁴² V Vrhpolju je glasovalo 5 fašistov, ki niso bili vpisani v tamkajšnji volilni imenik; v Šentvidu je bilo 50 slovenskih volivcev izpuščenih iz volilnega imenika.⁴³ V Rihemberku je slovanska lista dobila 511 glasov, od teh je bilo 88 spornih, ker je bil znak lipe večkrat prečrtan.⁴⁴ Okrožni volilni urad v Trstu je te glasove kljub temu priznal.

V tržaški pokrajini, kjer je bilo manj nasilja kot v drugih dveh, je bilo največ primerov razveljavljanja glasov. V občini Povir je volilna komisija razveljavila vseh 69 glasov za slovansko listo, ker je bil volilni znak lipe in planike na glasovnici narobene odtisnjen.⁴⁵ To napako, ki je bila na več glasovnicah, so komisije v nekaterih občinah izrabile za razveljavljanje opozicijskih glasov, ne pa tudi fašističnih. Okrožna volilna komisija kljub protestu ni priznala slovanskih glasov v Povirju. V Košani je bilo veljavnih le 79 glasov, 124 pa neveljavnih. V eni izmed postojnskih sekcij je bilo razveljavljenih 148 glasov, v Šmihelu 163, v Št. Petru na Krasu 97, v Velikem Dolu 40.⁴⁶ V občini Štorje je bilo 85 glasov neveljavnih, ker so bili volilni znaki na glasovnicah prekrizani namesto prečrtani.⁴⁷ V sekciji tržaškega predmestja Katinara je bilo razveljavljenih 30 glasov, oddanih za republikansko stranko, ker črte na znaku republikanske stranke niso bile zarisane ravno temveč vijugasto; iz enakega razloga je bilo razveljavljenih mnogo komunističnih in slovanskih glasov.⁴⁸ V Sezani je komunistična lista dobila 134 glasov, pa jih je bilo priznanih le 73, 61 glasov je bilo razveljavljenih.⁴⁹ V vsej tržaški pokrajini je bilo neveljavnih 3071 glasov,⁵⁰ to je toliko, kot so jih skupno dobile liste socialistov unitarcev, maksimalistov ter popolarov.

Profašistični tisk je glede tržaške pokrajine opozoril še na to, da je bila prav tu zelo močna tendenca po abstinenca. V Kači vasi npr. je bilo vpisanih 106 volilnih upravičencev, glasovalo pa jih je samo 49. V Košani jih izmed 560 vpisanih ni glasovalo 214, v Šmihelu se je vzdržal 201 volivec izmed 554, v Št. Petru na Krasu 279 izmed 805, v Britofu 104 izmed 302, v Hrenovicah 277

³⁹ Prim. gradiščanski okraj, trbiški okraj in posamezne kraje v priloženih tabelah.

⁴⁰ L'Unitá, 15. IV. 1924; Il Lavoratore, 19. IV. 1924.

⁴¹ Il Piccolo, 12. IV. 1924.

⁴² Edinost, 17. IV. 1924.

⁴³ Goriška straža, 11. IV. 1924.

⁴⁴ Edinost, 9. IV. 1924.

⁴⁵ Edinost, 15. IV. 1924.

⁴⁶ Edinost, 9. IV. 1924.

⁴⁷ Il Piccolo, 12. IV. 1924.

⁴⁸ L'Emancipazione, 19. IV. 1924.

⁴⁹ Delo, 10. IV. 1924.

⁵⁰ Edinost, 9. IV. 1924.

izmed 760 itd. Po mnenju fašističnega poročevalca je tolikšno število vzdržanih glasov dokazovalo, da so volivci raje ostali doma, kakor da bi glasovali za slovansko listo. Govorice o nasilju so laž in nasilje obstaja le v fantaziji poraženih slovanskih kolovodij, ki ne najdejo boljših izgovorov za izgubljeno zaupanje množic.⁵¹ Resnica je najbrž nekje na sredi. Sodeč po drugih virih in po rezultatih so množice res bojkotirale volitve tudi zaradi razočaranja nad politiko slovanskih organizacij, toda ta razlog in sama abstinenca še ne zanikata drugih dejstev, ki jih ugotavljamo: razveljavljanje glasovnic, nezakonito glasovanje in raznovrstni incidenti.

V puljski pokrajini so bili končni rezultati v posameznih občinah in volilnih sekcijah v večji meri ponarejeni kot v drugih dveh pokrajinah, kjer je vsaj ponekod kazalo, da je bilo štetje zakonito, ker so bila razveljavljanja na neki način opravičena. Republikanski list ocenjuje, da je njegova stranka izgubila v Istri okrog 6000 glasov zaradi preprečene volilne udeležbe.⁵² V Izoli je bilo republikancem priznanih le 16 glasov izmed 30 oddanih, v Višnjaju 120 namesto nekaj stotin, v Umagu 86 izmed 600 oddanih. Po izjavi nekega fašista je v Umagu prvo štetje ugotovilo naslednje rezultate: fašisti 647, republikanci 688, komunisti 122, popolarji 36, Slovani 43.⁵³ Ti rezultati so bili nato takole popravljeni: fašisti 1345, republikanci 86, komunisti 54, popolarji 33, Slovani 3. V eni izmed sekcij dekanske občine so našli 44 glasov za komunistično listo, 203 za fašistično in 210 za slovansko, v resnici pa je bilo oddanih nad 200 glasov komunistični listi, 150 slovanski, od 30 do 35 pa fašistični listi. »Ko je predsednik komisije brisal z gumico črto na našem (komunističnem, op. M. K.) znaku, je predlagal zastopnik lipe onemu fašista: enega tebi, enega meni, enega tebi itd. dokler se zaloga ne izčrpa.« Trditev, da sta si v dekanski sekciji delili komunistične glasove slovanska in fašistična lista, potrjujejo po mnenju »Dela« rezultati v drugih dveh sekcijah iste občine, kjer so komunisti pri Sv. Antonu dobili 230 glasov, Slovani pa 49, podobno tudi v sekciji Osp.⁵⁴ Ni izključeno, da je ponekod tudi slovanska lista bila udeležena pri goljufijah; takratni očividec Ivan Regent trdi, da so celo na višji inštanci, na okrožnem volilnem uradu v Trstu, dodelili okrog 1000 komunističnih glasov slovanski listi. Teh podatkov pa tudi ne drugih, ki jih navajamo, ne moremo preveriti; naj ostanejo v ilustracijo različnih možnosti, ki pa ne izključujejo, da so tudi slovanski glasovi največkrat bili v enaki nemilosti kot komunistični. V Žminju bi v primeru svobodnih volitev pripadalo slovanski listi okrog 2000 glasov,⁵⁵ pa so jih našli le 222. V Motovunu bi morala dobiti slovanska lista okrog 800 glasov,⁵⁶ pa jih je komisija našla le 92.

V Koprju so bile razlike med resničnimi in uradno priznanimi rezultati po trditvah komunističnega časopisa naslednje: fašisti 375 glasov, priznanih 2378, popolarji 990 glasov, priznanih 95, komunisti 835 glasov, priznanih 98, republikanci 376 glasov, priznanih 95, unitarci 220 glasov, priznanih 18.⁵⁷

⁵¹ Il Piccolo, 11. IV. 1924.

⁵² L'Emancipazione, 12. IV. 1924.

⁵³ L'Emancipazione, 19. IV. 1924.

⁵⁴ Delo, 1. in 10. V. 1924.

⁵⁵ Edinost, 13. IV. 1924.

⁵⁶ Edinost, 10. IV. 1924.

⁵⁷ Il Lavoratore, 19. IV. 1924.

Morda so številke resničnih glasov v tedanjem tisku pretirane ali nepravilne, vendar že ob prvem pogledu v tabele volilnih rezultatov lahko razberemo, če primerjamo številke za posamezne stranke v letu 1921 in 1924, da so na tolikšne razlike morali vplivati tudi drugi razlogi, ne zgolj različna politična usmerjenost volilnih množic. Pri tem je treba še posebej upoštevati, da so že rezultati v letu 1921 bili vsaj v Istri odvisni od fašističnega nasilja. Gornje podatke o nasilju, ponarejanju in drugih nezakonitih postopkih pa po svoje potrjujejo tudi predvolilne prognoze lokalnih oblasti o volilnih izidih. Po naročilu notranjega ministrstva so morale prefekture in podprefekture pred volitvami ugotoviti približno število glasov za posamezno stranko s tem, da so upoštevale razmerje političnih sil na terenu. Ker so nam na voljo nekatera poročila istrskih podprefektur, moremo primerjati prognoze s končnimi rezultati za nekatere občine koprškega okraja, kar posebej pričra o verodostojnosti časopisnih poročil:

	Fašistična stranka		rezultati 1924
	rezultati 1921	prognoza ⁵⁸ za 1924	
Buzet	897	600	1383
Izola	220	400	1501
Koper	299	850	2378
Piran	802	1100	2404

Sorazmerno nizkemu številu fašističnih glasov so lokalne oblasti predvidevale višje število za vse druge manjšinske liste.

Še preden je okrožno prizivno sodišče v Trstu razglasilo volilne rezultate za vse volilno okrožje, je predstavnik liste »proletarskega združenja« vložil protest, ki so ga podprli tudi predstavniki slovanske in republikanske liste. V protestu je rečeno, da volitve v Julijski krajini niso potekale po določenih volilnega zakona. V mnogih krajih so s silo preprečili predstavnikom manjšinskih list, da bi prišli na volišča, ali pa so jih opozorili, naj zapuste volišča, ponekod so jih celo izgnali in pretepli. V mnogih volilnih sekcijah je bilo torej štetje glasov brez kontrole in brez vsakršnega poročstva zakonitosti. V mnogih primerih je mogoče dokazati, da je bilo število glasov za listo »proletarskega združenja«, pa tudi za druge manjšinske liste za trikrat ali štirikrat višje od uradno izkazanega števila. V nekaterih sekcijah predsedniki volilnih komisij niso upoštevali zakonskega določila o tajnosti glasovanja. Obstajajo dokazi, da so v mnogih občinah volili upravičeni in neupravičeni volivci z volilnimi izkaznicami, ki jim niso pripadale, nekateri pa so smeli glasovati tudi večkrat. »Ne omenjamo drugih neštetih slučajev osebne nasilja, zaplembo volilnih izkaznic v lokalnih uradih in v privatnih stanovanjih, preiskave stanovanj, aretacij, groženj, preteпов itd., kar vse je težilo po preprečitvi svobodnega glasovanja volivcev.«⁵⁹

Tako kot v Julijski krajini je fašistična lista zmagovala v vseh volilnih okrožjih v Italiji.

⁵⁸ Historijski arhiv Reka, fasc. 15/III.

⁵⁹ L'Unità, 15. IV. 1924.

11. Izidi volitev v poslansko zbornico 6. aprila 1924

Italija je bila za volitve 6. aprila 1924 razdeljena na 15 volilnih okrožij, ki so se razen dveh skladala z mejami zemljepisnih enot — dežel (regioni).

Število volilnih upravičencev v državi se je leta 1924 v primerjavi z letom 1921 zvišalo zaradi naravnega prirastka za 248.168 oseb, kar je znašalo 31,24 % vseh prebivalcev. Izmed 12.069.336 vpisanih volivcev jih je bilo 586.483 v emigraciji, 129.884 pa pod orožjem, torej je volilno pravico lahko uporabilo le 11.352.949 volilnih upravičencev ali 29,38 % vseh prebivalcev.

Volilo je 7.614.451 volivcev, kar znaša 63,1 % vseh vpisanih volivcev oziroma 63,8 % tistih volivcev, ki so na dan volitev lahko glasovali. Najvišja udeležba je bila v deželi Puglie (81,6 %), najnižja v Abruzzih (54,3 %). Od oddanih glasov je bilo 7.165.502 ali 94,1 % veljavnih, od teh pa 7.021.551 učinkovitih, oddanih listam, ki so dosegle enega ali več mandatov. Odstotek neučinkovitih glasov je v primerjavi z letom 1921 padel s 4,7 na 2, kar je predvsem posledica obsežnejših volilnih okrožij. Prednostne glasove so leta 1924 dobile samo manjšinske liste, zato je bil njihov poprečni odstotek mnogo nižji kot tri leta prej; padel je od 230 na 111. Največ prednostnih glasov je bilo na Siciliji (203 %), najmanj v Julijski krajini (39 %).

Nastopilo je 13 političnih strank, ki so združevale 23 struj. Predložile so skupno 133 kandidatnih list s 1306 kandidati oziroma s 1247 kandidati, če odštejemo 65 oseb, ki so kandidirale v dveh volilnih okrožjih. V vseh okrožjih so nastopile le fašistična stranka, stranka socialistov unitarcev in ljudska stranka. Druge stranke so predložile kandidatne liste v tistih okrožjih, kjer so računale na uspeh. Socialistična stranka maksimalistov in komunistična stranka nista kandidirali v dveh volilnih okrožjih.

Spodnja tabela kaže volilne izide, ki so jih dosegle politične stranke v Italiji leta 1924.

Stranke	Število kand.	Stev. izv. poslancev	Število glasov	% glasov
fašistična	378	374 ¹	4.653.488	64,9
fašisti disidenti	8	1	18.062	0,3
socialisti unitarci	113	24	422.957	5,9
socialisti maksimalisti	129	22	360.694	5,0
komunistična	157	19	268.191	2,7
republikanska	82	7	133.714	1,9
ljudska	138	39	645.789	9,0
liberalna	98	15	233.521	3,3
ustavna opozicija	96	14	157.932	2,2
socialnodemokratska	54	10	111.035	1,6
kmečka stranka	37	4	73.569	1,0
Sardinci	7	2	24.059	0,3
Slovani in Nemci	9	4	62.491	0,9
skupno	1306	535	7.165.502	100,0

V primerjavi z volilnimi rezultati iz leta 1919 in 1921 so bili rezultati leta 1924 močno spremenjeni. Pokazali so drugačno razporeditev italijanskih političnih sil kot pred tremi leti. Fašistična stranka ob volitvah leta 1919 še ni

¹ Razen 356 poslancev izvoljenih na večinski listi je fašistična stranka dobila še 19 mandatov na manjšinski listi.

obstajala; posamezni pripadniki fašističnega gibanja so kandidirali na listah nekaterih drugih strank; leta 1921 so kandidirali v večjem številu v sklopu nacionalnega bloka, le v dveh okrožjih samostojno. Pet let po prvih povojnih parlamentarnih volitvah pa so osvojili nad polovico oddanih glasov. Spričo njihovega uspeha so vse druge stranke izgubile glasove, največ desničarske, tako imenovane ustavne stranke ali stranke reda, nekoliko manj levičarske struje. Iz naslednje tabele vidimo iz primerjave odstotkov volilnih izidov za trojne parlamentarne volitve spremembo v razvoju političnih sil v Italiji, če ne upoštevamo, da so volilni rezultati nepopoln izraz resnične politične moči neke stranke in če ne upoštevamo razmer ob volitvah leta 1924.

Politični tabori	%	1919 mand.	%	1921 mand.	%	1924 mand.
socialistični stranki in komunisti	34,4	163	29,9	139	14,6	65
ljudska stranka	20,5	100	20,4	108	9,0	39
republikanci, radikali, socialdemokrati, levi bloki	8,1	41	11,0	58	4,1	20
liberalci, demokrati (ustavne stranke)	35,4	197	36,6	216	5,5	29
drugi (kmetijci, Sardinci, Slovani, Nemci)	1,5	7	2,1	14	1,9	8
fašisti	—	—	—	— ²	64,9	374
skupno	100,0	508	100,0	535	100,0	535

Delavske stranke in ljudska stranka so leta 1924 izgubile relativno nad polovico glasov, levičarske meščanske stranke skoraj dve tretjini, konstitucionalne stranke pa skupno šest sedmin glasov.³

Fašistična stranka je v vseh volilnih okrožjih dobila okrog 2,176.000 glasov več kot vse manjšinske opozicijske liste skupaj. Nad polovico tega viška je dosegla v južni Italiji, medtem ko je v volilnih okrožjih severne Italije prevladala opozicija. Glasovi za fašistično listo so progresivno rasli od severa proti jugu. V petih volilnih okrožjih severne Italije so opozicijske liste zbrale skupno okrog 72.000 glasov več kot fašistična, v srednji Italiji (Emilia, Toskana, Marche, Lazio, Umbrija) je fašistična lista premagala manjšinske z okrog 870.000 glasovi, medtem ko so v drugih šestih okrožjih južne Italije fašisti prednjačili kar za 1,376.000 glasov.⁴

V volilnem okrožju Julijske krajine je živelo 1,715.117 oseb; od teh je bilo 472.140 volilnih upravičencev ali 27,5 % od števila prebivalcev.⁵ Iz lokalnega tiska in arhivskih dokumentov (za Istro) razberemo, da je bilo v Julijski krajini le 468.524 volivcev, kar ustreza 27,3 % od števila prebivalstva. Od tega jih je štela videmska pokrajina 288.425, tržaška 78.954, puljska 97.512, zadrška pa 3633.⁶ Zaradi pomanjkljivih virov ni mogoče ugotoviti, ali te številke, ki se ne ujemajo z objavljenimi v uradnem viru, ne ustrezajo morda številu volilnih

² Fašisti so po letu 1921 imeli v zbornici 35 poslancev, izvoljenih na blokovskih listah.

³ Podatki za vso državo so vzeti ali preračunani iz knjige Ugo Giusti, *Dai plebisciti alla costituente*.

⁴ *L'Unità*, 12. IV. 1924; *Edinost*, 13. IV. 1924.

⁵ Leta 1921 je bilo v treh volilnih okrožjih Julijske krajine ter v videmskem in zadrskem volilnem okrožju skupno 514.716 volilnih upravičencev, razliko 42.576 volivcev je moč pripisati spremenjenim mejam videmske pokrajine.

⁶ *Edinost*, 17. II. 1924; Goriška straža, 11. II. 1924; Historijski arhiv Reka.

upravičencev, ki so smeli glasovati. Ne glede na to, da so podatki iz tiska manj zanesljivi, moramo pri podrobnejšem obravnavanju volilnih rezultatov uporabljati le-te, ker drugih nimamo.

Na volitvah 6. aprila je bilo v Julijski krajini oddanih 287.749 glasov ali 60,9% vpisanih volilnih upravičencev (državno poprečje je znašalo 63,1%). Od teh je bilo 268.325 glasov veljavnih, 19.624 pa neveljavnih ali 6,8% (državno poprečje neveljavnih glasov je znašalo 5,9%, v Julijski krajini leta 1921 3,7%). Od veljavnih glasov je bilo 10.760 oddanih za liste, ki niso dosegle nobenega mandata. Torej je bilo 96% glasov učinkovitih, 4% pa neučinkovitih (državno poprečje neučinkovitih glasov je znašalo 2%). Tolikšno razliko v primerjavi z letom 1921, ko je odstotek neučinkovitih glasov za vsa tri volilna okrožja Julijske krajine znašal 25,6 je pripisati zgolj dejstvu, da je bilo volilno okrožje 1924 skoraj dvakrat večje kot vsa tri volilna okrožja leta 1921 in ni obsegalo samo narodnostno mešanega in s Slovani naseljenega ozemlja, temveč tudi ozemlje Furlanije. To je omogočilo tudi manjšim italijanskim strankam, da so dosegle potrebo število glasov za enega ali več mandatov.

Veljavni glasovi v Julijski krajini so bili oddani posameznim strankam v temle razmerju:⁷

Stranke	Volilni znak	Število glasov	%	% v državi	Število mand.
fašistična	liktorski fašijo	161.826	60,3	64,9	15
slovanska	lipova vejica s planiko	29.847	11,1	0,9 ⁸	2
ljudska	ščit in križ	22.198	8,3	9,0	2
komunistična	srp, kladivo, sonce	20.765	7,7	2,7	2
soc. unitarna	vzhajajoče sonce	13.145	4,9	5,9	1
republikanska	lopata in bršljan	9.784	3,7	1,9	1
demokratska	peterokraka zvezda	5.702	2,1	2,2	—
soc. maksimalistična	srp, kladivo, knjiga	5.058	1,9	5,0	—

Na fašistični listi so bili izvoljeni vsi kandidati, ker je fašistična lista v celi državi dosegla in preseгла predviden odstotek glasov (25%). Med manjšinskimi strankami so bili mandati takole razdeljeni:

Slovani: Engelbert Besednjak iz goriškega društva »Edinost« s 14.120 prednostnimi glasovi in dr. Josip Wilfan iz tržaškega društva »Edinost« s 13.719 prednostnimi glasovi. Število prednostnih glasov za tretjega kandidata slovanske liste dr. Stangerja iz istrske organizacije je le malo zaostajalo za številom prednostnih glasov, oddanih za dr. Wilfana (13.719 : 13.311 za Stangerja).

Ljudska stranka: Luciano Fantoni s 4795 in Anibale Gilardini s 3068 prednostnimi glasovi.

Komunistična stranka: Egidio Gennari s 4755 prednostnimi glasovi in Jože Srebrnič s 3988 glasovi.

Socialisti unitarci: Giovanni Cosattini z 2000 prednostnimi glasovi.

Republikanska stranka: Cipriano Fachinetti s 1788 prednostnimi glasovi.¹⁰

⁷ Manuale 1924, str. 1100—1101; Edinost, 15. IV. 1924.

⁸ V državi je 0,9 odstotka dosegla skupna lista Slovanov in Nemcev.

⁹ Odstotek za državo je izračunan za več list ustavne opozicije, v Julijski krajini je nastopila le ena struja.

¹⁰ Manuale 1924, str. 1100, 1101.

Za volilno okrožje Julijske krajine je bil najbolj značilen visok odstotek glasov za komunistično stranko, ki je bil še vedno najvišji v vsej Italiji, za 5% nad državnim poprečjem. Temu sorazmerno je bil nizek odstotek glasov za socialiste maksimaliste, medtem ko so se unitarci proti pričakovanju močno približali državnemu poprečju. Tolikšen uspeh so unitarci dosegli na ozemlju furlanskega dela videmske pokrajine. Vse tri delavske stranke so dobile skupno 33.968 ali 14,5% veljavnih glasov, enako, kot je bilo za iste stranke državno poprečje (14,6%). Odstotek za fašistično listo je bil v Julijski krajini nekoliko nižji od državnega poprečja. Fašisti so v tem okrožju dobili 55.327 glasov več kot vse druge stranke skupaj. Omeniti je še republikansko stranko, ki je razen komunistov edina preseгла državno poprečje (za 1,8%). V relativnih številkah, odstotkih veljavnih glasov, moremo primerjati rezultate iz leta 1924 s tistimi iz leta 1921, če upoštevamo, da je bilo ozemlje Julijske krajine v letu 1924 mnogo obsežnejše kot tri leta prej.

Stranke	1921 ¹¹ %	1924 %
fašistična — nacionalni blok	34,2	60,3
slovanska	34,0	11,1
komunistična	14,3	7,7
socialistična maksimalistična in unitarna	8,4	6,8
ljudska	3,2	8,3
republikanska	5,9	3,7
demokratska	—	2,1

Iz tabele je razvidno, da je različnost ozemeljskega obsega ob obeh parlamentarnih volitvah vplivala predvsem na odstotek glasov za slovansko listo, ki se je relativno najbolj znižal, medtem ko se je z zvišanim številom furlanskega prebivalstva zvišal tudi odstotek za ljudsko stranko. Komunistična stranka je v absolutnih številkah dobila enako število glasov leta 1921 v ožji Julijski krajini, takrat v videmski in zadrski pokrajini sploh ni kandidirala, kot na obsežnejšem ozemlju leta 1924 (20.941 v letu 1924, 20.765 v letu 1921), v odstotkih pa je izgubila skoraj polovico glasov. Furlanski del videmske pokrajine je utrdil še socialistično unitarno stranko, ki v stari Julijski krajini ni imela volivcev; leta 1921 je sama videmska pokrajina, takrat brez goriške, oddala tedanji združeni socialistični stranki 52.190 glasov ali 33,9%.¹²

Pri obravnavanju volilnih rezultatov za volilno okrožje Julijske krajine smo uporabljali uradne podatke, objavljene v priročniku za poslance iz leta 1924. Za posamezne pokrajine, ki so spadale v to volilno okrožje, pa nimamo na razpolago uradnih statistik, temveč samo podatke, ki so jih objavili časopisi. Število teh glasov se ne ujema z uradnim, objavljenim v omenjenem viru. Naslednja tabela kaže razlike med uradnimi izidi in med številom glasov, izračunanem iz rezultatov v tisku.

¹¹ Brez videmske in zadrške pokrajine.

¹² Manuale 1921.

Stranke	Uradni vir ¹³ .	Casopisni vir ¹⁴	Razlike v časopisnem viru	
			-	+
fašistična	161.826	163.517	1691	—
slovanska	29.847	29.093	—	754
ljudska	22.198	22.106	—	92
komunistična	20.765	20.756	—	9
soc. unitarna	13.145	13.101	—	44
republikanska	9.784	9.812	28	—
demokratska	5.702	5.693	—	9
soc. maksimalistična	5.058	5.019	—	39
skupno	268.325	269.097	1719	947

Časopisi so torej navedli okrog 800 veljavnih glasov več, kot jih je bilo uradno priznanih. Razlika je največja pri glasovih za fašistično listo, ki ji je bilo pri prvem, lokalnem štetju prisojenih 1691 glasov več, kot jih je bilo uradno priznanih. Pri manjšinskih listah je vredno omeniti le razliko za slovansko listo, ki je v tisku dobila 754 glasov manj, kot je bilo uradno ugotovljenih. Pri obravnavanju rezultatov po pokrajinah lahko uporabimo ne glede na omenjene razlike le podatke, objavljene v tisku, za Istro tudi iz arhiva na Reki. Za pregled rezultatov na ožjih ozemeljskih področjih, okrožjih, pa imamo na voljo tudi podrobnejše podatke za vsako občino posebej, vendar se seštevek ne ujema niti s številkami objavljenimi v priročniku za poslance, niti s podatki, objavljenimi v časopisju za posamezne pokrajine. Tudi v tem primeru ne moremo preverjati pravilnosti in nepravilnosti štetja.

I. **Ozemlje puljske pokrajine** se je v glavnem skladalo z ozemljem bivšega poreškega volilnega okrožja leta 1921. V mejah posameznih političnih okrajev, sedanjih okrožjih, so nastale nekatere spremembe, ki pa niso bistveno spremenile števila prebivalstva. Okrožja Lošinj, Poreč in Pulj so ostala nespremenjena, obdržala so enake meje kot prejšnji istoimenski okraji. Pazinskemu okrožju je bilo priključenih nekaj delov koprškega okraja. Koprsko okrožje je odstopilo občini Milje in Dolino tržaškemu v tržaški provinci, pridobilo pa je občini Materija in Podgrad od okraja Volosko-Opatija. Okrožje Volosko-Opatija se je na severu povečalo z devetimi občinami iz bivšega postojnskega okraja.¹⁵

¹³ Manuale 1924.

¹⁴ Edinost, 9. IV. 1924; Delo, 10. IV. 1924; Historijski arhiv Reka.

¹⁵ L. Čermelj, Politično upravna razdelitev Julijske krajine, Luč, 1927, I. I., str. 13, 14 (citiram: Čermelj, Luč, I).

Stranke	Poreško	Puljsko
fašistična	11.248 (5720)	15.605 (7450)
slovanska	219 (2460)	592 (2750)
ljudska	204 (320)	91 (370)
komunistična	403 (620) ¹⁸	832 (1100)
unitarna	15	60
republikanska	1.321 (1380)	570 (700)
demokratska	14	54 (500)
maksimalistična	61	105 (2480) ¹⁹
veljavnih glasov	13.485	17.909

V puljski pokrajini, ki je ob volitvah štela šest okrožij s 55 občinami, je bilo 65.599 veljavnih glasov. Od teh jih je 51.580 ali 77,1 % pripadalo fašistični listi. Od manjšinskih strank je dobila največ slovanska lista, 6657 glasov ali 10,1 %, dalje komunisti 3131 glasov ali 4,6 %, nato republikanci 2455 glasov ali 3,8 %, ljudska stranka 1070 glasov ali 1,6 %, socialisti maksimalisti 375 glasov ali 0,6 %, socialisti unitarci 200 glasov ali 0,3 %, in na zadnjem mestu demokrati 131 glasov ali 0,2 %.¹⁶

Po posameznih okrožjih puljske pokrajine so stranke dosegle rezultate, ki so razvidni v tabeli pod opombami na str. 118 in 119.¹⁷

V vseh okrožjih²⁰ so upravni organi predvideli²¹ močnejšo uveljavitev manjšinskih strank, predvsem slovanske liste, in mnogo slabše rezultate za fašistično listo, kot so jih izkazale volitve. Te prognoze kažejo, da so manjšinske stranke, zlasti Slovani, imele mnogo več privrženecv med volivci, kot je izraženo v volilnih rezultatih. Na volilni postopek sta torej v veliki meri vplivala teror in ponarejanje, ki si ju je vladajoča struja lahko dovolila. Za druge pokrajine Julijske krajine nimamo podobnih primerjav, lahko pa sklepamo, da položaj ni bil mnogo boljši kot v Istri in da so bili volilni rezultati enako neobjektivni.

V odstotkih so stranke v okrožjih puljske province dosegle te rezultate:

Okrožja	Faš.	Slov.	Ljuds.	Kom.	Unit.	Rep.	Dem.	Maks.
poreško	83,4	1,6	1,5	2,9	0,1	9,8	0,1	0,4
puljsko	87,1	3,3	0,6	4,6	0,3	3,1	0,4	0,9
lošinjsko	96,6	2,2	0,2	0,1	0,1	0,6	—	—
pazinsko	84,8	7,3	1,5	4,0	0,2	1,8	0,4	0,5
koprsko	67,7	16,6	4,2	7,7	0,6	2,2	0,1	0,7
volosko-opatijsko	37,8	54,0	0,4	6,0	0,3	0,6	0,2	0,7

Volilni izidi po posameznih okrožjih pa so zanimivi šele tedaj, če jih primerjamo z izidi iz leta 1921, ko je bil v veljavi drugačen volilni sistem in ko so bile na vladi meščanske parlamentarne stranke. Ker se okrožja iz leta 1924 niso skladala z ozemlji prejšnjih okrajev, so rezultati iz tega leta preračunani

¹⁶ Historijski arhiv Reka; Edinost, 9. IV. 1924; Delo, 10. IV. 1924.

¹⁷ V oklepaju so navedeni rezultati, kakršne so predvidevale lokalne fašistične oblasti v poročilih podprefektur, Historijski arhiv Reka.

¹⁸ Obe socialistični stranki in KSI.

¹⁹ Obe socialistični stranki.

²⁰ Za lošinjsko okrožje ni podatkov.

²¹ Podatki v oklepaju.

Lošinjsko	Pazinsko	Koprsko	Volosko-opatijsko
4439	7632 (4890)	10.897 (4500)	1788 (1195)
101	658 (1790)	2.683 (3100)	2555 (5890)
12	65 (45)	674 (1000)	17
7	365 (120)	1.239 (400)	285 (50) ¹⁸
5	14 (56)	86	12
27	170 (20)	358 (150)	24
—	40 (25)	26	10
2	53 (95)	126 (750)	33
4593	8997	16.089	4724

na ozemlja političnih okrajev, kakršni so bili leta 1921. Razlike v številu veljavnih glasov so ponekod zelo velike zaradi različne volilne udeležbe in tudi zaradi razlik v številu volilnih upravičencev, v manjši meri pa zaradi različnega obsega nekaterih občin. V relativnih številkah je kljub omenjenim razlikam mogoče razbrati porast in padec neke stranke na volitvah.

Poreški okraj po reorganizaciji ni utrpel bistvenih sprememb. Število veljavnih glasov se je leta 1924 zvišalo za okrog 2600. Odstotek veljavnih glasov za fašistično stranko se je zvišal od 72,3 iz leta 1921 na 83,4. Slovanska lista ni doživela bistvenih sprememb zaradi nizkega odstotka tudi ob prvih volitvah — 1,9 % 1921, 1,6 % 1924. Komunistični stranki se je odstotek zvišal od 1,8 na 2,9, medtem ko so druge stranke močno izgubile, največ socialisti, ki so leta 1921 imeli 8,8 %, leta 1924 pa 0,4 % glasov. Podobno so upadli glasovi za ljudsko stranko in to od 4,6 % na 1,5 %, medtem ko so republikanci obdržali precejšnje ravnotežje — 10,6 % 1921, 9,8 % 1924. Le v občini Brtonigla-Vrtenik je dobila relativno večino republikanska stranka, v vseh drugih občinah pa je absolutno prevladala fašistična stranka; osvojila je tudi občino Grožnjan, kjer so leta 1921 zmagali socialisti s 325 glasovi (sedaj so jih dobili le 9). V Vižinadi so socialisti unitarci leta 1924 dobili 1 glas, leta 1921 pa enotni socialisti 335 glasov. Slovanska lista je v absolutnih številkah v nekaterih občinah dosegla boljše rezultate kot leta 1921: v občini Višnjan JNS leta 1921 ni dobila nobenega glasu, sedaj pa 62, v Motovunu prej 1 glas, sedaj 92. Skupno je slovanska lista v okraju dobila 19 glasov več kot leta 1921, čeprav jih je v nekaterih občinah precej zgubila. Podobno se je uveljavila komunistična stranka v Oprtalju s 151 glasovi, prej nobenega, v Umagu s 54 glasovi, prej 17, v Bujah z 78 glasovi, prej 37, v Grožnjanu z 79 glasovi, prej 23; hkrati pa je v Novem gradu izgubila vseh 113 glasov, ki so ji pripadali leta 1921. V vsem okraju so fašisti dobili okrog 3400 glasov več kot leta 1921, komunisti okrog 200 več, republikanci pa okrog 170; ljudska stranka jih je izgubila 280, socialisti pa 900. Večja volilna udeležba je torej koristila predvsem fašistom pa tudi komunistom, ki so svoje rezultate podvojili. Komunistična lista je imela boljše rezultate tudi zato, ker je zanjo glasovala struja tretjeinternacionalcev. Ta okoliščina je značilna za večino okrožij v Julijski krajini.

V puljskem okraju, ki je imel okrog 4000 veljavnih glasov več kot leta 1921, je leta 1924 fašistična lista dosegla 87,1 %, medtem ko jih je nacionalni blok leta 1921 dobil 67,6 %. Rezultati za slovansko listo so padli skoraj za polovico, od 6,2 % na 3,3 %, medtem ko je komunistična lista izgubila kar 11 odstotkov — 15,6 % leta 1921, 4,6 % leta 1924. Socialisti maksimalisti in unitarci so leta 1924 dobili skupno 1,2 % glasov, 1921 pa 4,1 %, ljudska stranka 0,6 %, leta 1921 1,3 %, republikanska stranka pa 3,1 %, leta 1921 pa 4,3 % glasov.

Fašistična stranka je zmagala z absolutno večino v vseh občinah puljskega okraja. Slovanska lista je dobila največ glasov v občini Barban, 213 leta 1921 pa 296, v Pulju je padlo število glasov od 239 v letu 1921 na 163, v Vodnjanu od 366 na 123, v Balah pa od 37 na 3 glasove. Drugod je slovanska lista dosegla boljše rezultate kot leta 1921, vendar ti niso nadomestili omenjenih izgub. Komunistična stranka je izgubila v Pulju polovico glasov (1212 leta 1921, 609 leta 1924), v Rovinju se je število zmanjšalo od 959 glasov na 139; pač pa je pridobila 58 glasov v Barbanu, kjer jih leta 1921 sploh ni imela, podobno v Vodnjanu. V Pulju so izgubili glasove tudi socialisti in popolari, medtem ko

so jih republikanci pridobili (179 leta 1921, 347 leta 1924). Kljub večji volilni udeležbi so vse manjšinske stranke imele v tem okraju nižje število glasov kot leta 1921: slovanska lista je izgubila nad 300 glasov, komunistična 1360, socialistična okrog 400, ljudska 100, republikanska 40. Te izgube in razlika zaradi večje volilne udeležbe so bile v prid fašistični listi, ki je dobila okrog 6000 glasov več kot leta 1921.

Glede **lošinjskega okraja** je treba omeniti le to, da so leta 1924 dobile nekaj glasov tudi stranke, ki jih leta 1921 niso imele: komunisti 7 glasov, ljudska stranka 12, republikanci 27, le demokratska stranka ni dobila nobenega glasu. Odstotek za fašistično stranko se je zvišal od 94,5 iz leta 1921 na 96,6, kar je bil hkrati najvišji odstotek za fašiste v Julijski krajini. Odstotek za slovansko listo je padel od 5,4 na 2,2. Slovanska lista je dobila 72 glasov tudi v občini Cres in 9 glasov na Malem Lošinjju, kjer jih leta 1921 ni imela.

Volilna udeležba v **pazinskem okraju** je leta 1924 narasla za 100 odstotkov, ker se je leta 1921 zaradi nasilja udeležilo volitev komaj 33,4% volilnih upravičencev. Fašistična lista je dobila 84,8% glasov, medtem ko jih je nacionalni blok leta 1921 imel 70,1%. Odstotek za slovansko listo je padel od 24,8 na 7,3. Slovani so izgubili največ v Pazinu (685 glasov leta 1921, 98 glasov leta 1924), pridobili pa so v občinah Žminj (222, prej 73) in Plomin (44, prej 4). Odstotek za komunistično listo se je dvignil od 1,5 v letu 1921 na 4 v letu 1924. Komunisti so dobili glasove v vseh občinah, medtem ko so jih leta 1921 imeli le v dveh, v novi občini Draguč pa so dosegli celo večino in premagali fašistično listo s 139 glasovi proti 130. Dobre rezultate so dosegli še v Labinu (146, prej 41) in Žminju (51, prej nič). Stranke socialistov, republikancev in popolarov so tudi dosegle nekoliko boljše rezultate kot leta 1921. V pazinskem okraju je fašistična lista dobila okrog 4500 glasov več kot leta 1921, toliko kolikor je bila večja volilna udeležba. Tudi komunisti so pridobili 300 glasov, socialisti nad 30, popolari 40, republikanci pa 130, medtem ko je slovanska lista izgubila okrog 600 glasov.

Na ozemlju prejšnjega **koprškega okraja** je bilo leta 1924 okrog 4500 veljavnih glasov več kot leta 1921. Fašistična lista je dosegla 70,3%, medtem ko jih je italijanski nacionalni blok leta 1921 imel 29,6%. Hkrati je odstotek za slovansko listo, ki je leta 1921 znašal 27,3 padel na 10. Odstotek za ljudsko stranko se je znižal od 10,3 na 4,8, za republikansko stranko pa od 6,6 na 3,1. Značilen je padec glasov za socialiste. Leta 1921 je združena socialistična stranka dosegla 16,2% veljavnih glasov, leta 1924 pa so socialisti maksimalisti in socialisti unitarci skupno dosegli komaj 1,5% veljavnih glasov. Hkrati se je odstotek glasov za komunistično stranko v letu 1924 dvignil od 9,6 na 9,9.

Fašistična lista je dobila absolutno večino v vseh občinah razen v Dolini in Dekanih, kjer jo je premagala slovanska lista, v prvi z absolutno v drugi z relativno večino. Slovenska lista je v splošnem izgubila glasove v vseh občinah razen v Izoli, kjer je dobila 106 glasov, leta 1921 pa 33, in v Ocizli-Klancu, kjer je dobila 208 prej pa 31 glasov. V Kopru je imela prej 260 glasov sedaj pa nobenega. Komunistična stranka je v devetih občinah dobila več glasov kot leta 1921; na primer v Buzetu 53, prej nobenega, v Dekanih 396, prej 90 (tu je bila enako močna kot fašistična stranka, ki jih je imela 399), v Miljah 420, prej 286, v Piranu 175, prej 1 itd. Izgubila je v občini Izola, kjer je leta 1921 imela večino s 469 glasovi, sedaj 118 glasov, ter v Kopru, kjer je prej

imela 231 glasov, sedaj pa 98. Največje razlike so pripadale socialistični stranki. V Kopru je padlo število njenih glasov od 544 na 49, v Piranu, trdnjavi socializma, pa od 1275 na 58. Izgubljala je še v Izoli, Marezigah in Pomjanu, medtem ko je v Miljah dobila 99 glasov namesto prejšnjih 40. Podobno sta nazadovali republikanska in ljudska stranka, ki sta največ izgubili v Kopru. Fašistična lista je dobila nad 8000 glasov več kot leta 1921. Razen večje udeležbe so ji koristile še izgube drugih strank, ki so znašale pri slovanski in socialistični listi po 1700 glasov, pri ljudski 500, pri republikanski pa 300. Le komunistična lista je dobila okrog 500 glasov več kot leta 1921.

Na ozemlju okraja **Volosko-Opatija** je bilo okrog 1800 veljavnih glasov manj kot leta 1921. Fašistična lista, ki je leta 1921 dobila komaj 15,2 % glasov, je sedaj dosegla 39,3 %. Slovanski listi se je odstotek znižal od 83,8 na 53,2, medtem ko so druge stranke celo dobile nekaj glasov, čeprav jih prej niso imele: komunistična 225 ali 4,6 %, ljudska 22 in republikanska 33 glasov. Boljše rezultate kot leta 1921 so dosegli tudi socialisti, unitarci in maksimalci, ki so skupno dobili 1,4 % proti 0,9 % glasov oddanih leta 1921 enotni socialistični stranki. Slovanska lista je dobila nad 3000 glasov manj kot leta 1921. Nižja volilna udeležba in večje število glasov za vse druge stranke, posebej za fašistično, je bilo v škodo samo slovanski listi.

Fašistična lista je v vseh občinah dobila več glasov kot leta 1921, v štirih občinah je imela celo absolutno večino (Lovran, Moščenice, Veprinac, Volosko-Opatija). Slovanska lista je v vseh občinah izgubila glasove razen v Podgradu, vendar je bila v štirih še vedno v absolutni večini (Jelšane, Materija, Podgrad, Matulje in v novi občini Brseč). V Lovranu je padlo število glasov za slovensko listo od 208 na 59, v Jelšanah od 843 na 320, v Moščenicah od 1376 na 108 itd. Komunistična stranka, ki prej v vsem okraju ni imela niti enega glasov, je sedaj dobila največ glasov v Matuljah 137, Materiji 45, Podgradu 42, drugje manj.²²

II. **Ozemlje tržaške pokrajine** je bilo po reorganizaciji leta 1923 povsem drugačno od ozemlja, ki ga je obsegalo tržaško volilno okrožje leta 1921. Prejšnji enoti, ki je vključevala samo mesto Trst z okolico, je bil po novi upravni razdelitvi priključen precejšen del goriškega ozemlja. Nova tržaška pokrajina je obsegala dve okrožji: tržaško s Trstom, osemnajstimi občinami bivšega sežanskega političnega okraja, desetimi občinami bivšega tržiškega okraja in dvema nepopolnima občinama koprškega okraja ter postojnsko s trinajstimi občinami bivšega postojnskega in eno občino idrijskega okraja.²³

V tržaški pokrajini, ki je ob volitvah obsegala dve okrožji s štiridesetimi občinami,²⁴ je bilo 44.573 veljavnih glasov. Od teh jih je 23.598 ali 52,9 % pripadalo listi fašistične stranke. Od manjšinskih list je bila na prvem mestu komunistična, ki je dobila 7211 glasov ali 16,2 %, na drugem mestu slovanska s 6118 glasovi ali 13,7 %, nato republikanska s 4322 glasovi ali 9,7 %, ljudska s 1145 glasovi ali 2,6 %, socialisti maksimalisti s 1006 glasovi ali 2,2 %, socialisti unitarci z 862 glasovi ali 1,9 % in na zadnjem mestu demokrati s 311 glasovi ali 0,7 % veljavnih glasov.²⁵

²² Podrobne primerjave za istrske okraje v mejah iz leta 1921 glej v priloženih tabelah.

²³ Čermelj, Luč, I, str. 15—16.

²⁴ Štete so občine, kakršne so bile na dan volitev, ne glede na njihovo večkratno združevanje in delitev.

²⁵ Delo, 10. IV. 1924.

Po okrožjih so bili rezultati razdeljeni kakor kaže tale tabela:

Stranke	Postojnsko okrožje	%	Tržaško ²⁶ okrožje	%	Trst	%
fašistična	508	21,2	5.386	48,9	17.666	57,5
slovanska	1288	53,8	1.924	17,5	2.577	8,3
ljudska	9	0,4	609	5,5	531	1,7
komunistična	523	21,8	1.892	17,2	4.648	15,1
unitarna	7	0,3	148	1,3	706	2,3
republikanska	16	0,7	683	6,2	3.610	11,7
demokratska	2	—	41	0,3	268	0,8
maksimalistična	42	1,7	280	2,5	679	2,2
veljavnih glasov	2395	—	10.992	—	30.685	—

Za volilne rezultate v tržaški pokrajini je značilno, da je komunistična stranka dosegla najvišji odstotek glasov v postojnskem okrožju, naseljenem pretežno s slovenskim kmečkim prebivalstvom, medtem ko je slovanska lista tu dobila komaj dobro polovico vseh veljavnih glasov. Fašisti so dosegli tretje mesto in zaostali za slovansko pa tudi za komunistično listo.

Odstotek glasov za komunistično stranko v tržaškem okrožju oziroma na trziškem in kraškem področju ter v okolici Trsta, kjer so bili močni industrijski kraji kot npr. Tržič, Milje in Nabrežina, je bil nižji kot v postojnskem in enak odstotku, ki ga je v tržaškem okrožju dosegla slovanska lista. Tu je bilo prebivalstvo obeh narodnosti enako številno — nižji Kras in okolica Trsta s slovenskim življenjem, Tržič z okolico in obmorski kraji z italijanskim, zato so dosegle visoke odstotke tudi druge italijanske stranke, republikanska in ljudska, ki so v postojnskem okrožju le slabo uspele.

V Trstu je bilo ravnotežje sil drugačno kot v zaledju. V obeh okrožjih so prevladovali liste fašistov, Slovanov in komunistov, v Trstu pa je bila slovanska lista potisnjena na četrto mesto; premagala jo je republikanska lista. Demokratska in ljudska stranka tudi v mestu nista dosegli dobrih rezultatov, kar je ustrezalo splošni politični strukturi; bolj presenetljivi so bili neuspehi obojnih socialistov, ki so dotlej imeli v mestu vedno zelo močne položaje. Razkol enotne socialistične stranke v dve stranki in pristop tretjeinternacionalcev h komunistom se je najbolj pokazal prav v volilnem neuspehu tržaških socialistov.

Volilne izide iz leta 1924 lahko primerjamo z izidi iz leta 1921 le za Trst, ki je bil prej samostojno volilno okrožje. Postojnski in trziški predel sta tedaj volila v sestavu goriškega volilnega okrožja, zato bomo rezultate za to področje primerjali pozneje.

V Trstu je bilo 56.405 vpisanih volilnih upravičencev, kar je okrog 7800 več, kot jih je bilo leta 1921 (48.632). Volitev se je udeležilo 32.118 volivcev ali 56,9% volilnih upravičencev, medtem ko jih je leta 1921 glasovalo 70,1%. Od oddanih glasov je bilo 30.685 veljavnih, 1433 pa neveljavnih. Pri nižji udeležbi je bilo torej dvakrat več neveljavnih glasov kot leta 1921, ko je volilo 33.343 volivcev in je bilo 765 glasov neveljavnih. Volilna abstenenca in odstotek razveljavljenih glasov sta vplivala predvsem na rezultate vseh treh delavskih strank, ki so od leta 1921 do 1924 izgubile skupno skoraj 3000 glasov. Odstotek

²⁶ Brez Trsta, ki ga navajamo posebej zaradi specifičnega položaja in obsega.

glasov za komuniste je padel od 20 na 15,1 (6667 leta 1921, 4648 leta 1924), medtem ko je odstotek za obe socialistični stranki (unitarci in maksimalisti) leta 1924 znašal komaj 4,5, tri leta prej pa 12,4. Enotna socialistična stranka je leta 1921 dobila 4154 glasov, obe socialistični stranki pa sedaj skupno 1385. Fašistična stranka je leta 1924 dobila 57,5 % glasov, medtem ko jih je italijanski blok prej imel 45,3 %; v absolutnih številkah so fašisti dobili okrog 2500 glasov več kot tri leta prej. Slovanska lista je izgubila okrog 400 glasov in je bil odstotek veljavnih glasov precej enak tistemu iz 1921 — 8,3 : 8,8 v letu 1921. Tudi republikanci so izgubili okrog 800 glasov, tako da je njihov odstotek 13,4 iz leta 1921 padel na 11,7. Novo nastopajoči stranki popolarov in demokratov sta dosegli skupaj 2,5 % veljavnih glasov, prva 1,7 %, druga pa 0,8 %.

V Trstu je bilo 1924. leta 78 volilnih sekcij, prej pa 66. Na 70 voliščih je zmagala fašistična stranka in to v 50 sekcijah z absolutno večino, medtem ko je italijanski nacionalni blok leta 1921 dobil večino le na 45 voliščih. Število glasov za fašistično listo se je gibalo v posameznih sekcijah med 100 in 400 in ni bilo večjih razlik z rezultati v letu 1921. Izpod 100 glasov so fašisti dobili le v petih sekcijah (na Vrdeli 61, pri Sv. Mariji Magdaleni 49, 85, 83 in pri Sv. Jakobu 98), leta 1921 pa v sedmih sekcijah. Jugoslovanska narodna stranka je tedaj imela večino glasov v štirih sekcijah, sedaj pa je slovanska lista izgubila prvo mesto v Barkovljah, na Opčinah in v Škednju, vendar je dobila relativno večino v Gropadi²⁷ in v eni sekciji predmestja Sv. Marija Magdalena. Značilni so rezultati za volišče Sv. Križ-Kontovel, kjer je bilo leta 1921 naštetih le 61 veljavnih glasov, sedaj pa so fašisti tu dobili 129 glasov, prej 45. Slovanska lista 120, prej 2, komunistična lista pa 124 glasov, prej 5.

Komunistična lista je leta 1921 imela večino v 15 volilnih sekcijah, sedaj pa v šestih. Ker se meje volišč v letu 1924 niso skladale z mejami iz leta 1921, ni mogoče podrobno primerjati rezultatov obojnih parlamentarnih volitev. Volilne sekcije v Trstu so bile razporejene po ulicah in le ponekod je možno ugotoviti, katere okoliše ali predmestne dele so obsegale. Komunisti so bili leta 1921 močni v predmestju Rocol, Greta, Kolonija, Čarbola, najbolj pa pri Sv. Mariji Magdaleni in Sv. Jakobu, kjer so živeli predvsem delavci slovenske narodnosti. Leta 1924 so obdržali dokaj ugodne rezultate pri Sv. Mariji Magdaleni, Sv. Jakobu, Sv. Ani in na Vrdeli. V teh okoliših so imeli na nekaterih voliščih večino, na drugih so le malo zaostajali za fašistično listo kot npr. v eni sekciji pri Sv. Ani za 1 glas, v eni sekciji na Vrdeli za 4 glasove, podobno na volišču Sv. Križ-Kontovel. Drugo mesto so zasedli še v Rojanu in na Greti, medtem ko so bili na Opčinah, v Gropadi, Barkovljah in Škednju šibkejši od fašistične in slovanske liste.

Socialistična stranka maksimalistov je dobila od 1 do 29 glasov v vseh 78 sekcijah v Trstu, socialisti unitarci pa so ostali brez glasov v petih sekcijah (center, Škedenj, Rojan, Sv. Križ, Gropada), sicer pa so dobili po enega do 19 glasov. Obe socialistični listi skupaj sta bili na vseh voliščih šibkejši od komunistične, medtem ko je bila lista socialistične stranke leta 1921 v 26 sekcijah močnejša od komunistične.

Republikanska stranka je tudi dobila glasove na vseh voliščih in se je kosala s komunistično listo. Ljudska in demokratska stranka, ki leta 1921 nista kandidirali, sta dobili minimalno število glasov, prva 531, druga 268.

²⁷ Za sekcijo Gropada v letu 1921 ni podatkov.

Poprečje glasov vsake stranke na eno tržaško volišče je bilo na 66 voliščih leta 1921 in na 78 voliščih leta 1924 naslednje:

Stranke	1921	1924
nacionalni blok — fašistična lista	229	226
komunistična	101	59
socialistična — maks. + unitarna	63	18
republikanska	67	46
slovanska	44	33
ljudska	—	7
demokratska	—	3
poprečno število glasov na eno volišče	504	392

Poprečje za fašistično stranko oziroma italijanski nacionalni blok je ostalo ob obojnih parlamentarnih volitvah nespremenjeno. Razliko treh glasov manj v letu 1924 so najbrž zakrivili demokrati in popolari, ki so leta 1921 glasovali za nacionalni blok. Slovani so izgubili poprečno po 11 glasov na vsakem volišču, republikanci po 21 glasov ali približno eno tretjino. Mnogo hujše so bile posledice za komunistično listo, ki je izgubila poprečno skoraj polovico glasov na vsakem volišču, obe listi socialistov skupaj pa kar nad dve tretjini. Iz tabele vidimo, da izgub nekaterih strank niso pokrivali presežki drugih strank. To se pravi, da tisti, ki so leta 1921 volili npr. komuniste ali socialiste, sedaj niso volili niti fašistov niti slovanske liste, saj se poprečje teh list tudi ni dvignilo, temveč znižalo, čeprav v manjši meri. Tu je najbolj opazna abstinenca. Vse stranke so leta 1924 imele poprečno slabše rezultate kot prej; izjema sta listi ljudske stranke in demokratov, ki leta 1921 sploh nista kandidirali, oziroma sta kandidirali v sklopu italijanskega nacionalnega bloka. Toda njuna poprečja so bila zelo nizka in je bolj verjetno, da sta ti dve listi odtegnili glasove fašistom, ne pa drugim manjšinskim strankam. V celoti sta torej volilna abstinenca in visok odstotek razveljavljenih glasov vplivala na slabše rezultate. Poprečno je na vsakem volišču v Trstu bilo 112 veljavnih glasov manj kot leta 1921, volilnih upravičencev v volilni sekciji pa je bilo kljub večjemu številu volišč skoraj enako kot leta 1921; poprečno 723, leta 1921 pa 737.

III. **Videmska pokrajina** je štela 288.425 volilnih upravičencev, od teh jih je po podatkih iz leta 1921²⁸ okrog 74.000 pripadalo ozemlju bivšega goriškega volilnega okrožja. V vsej videmski pokrajini je bilo 156.751 veljavnih glasov, ki so bili takole razdeljeni med posamezne kandidatne liste: fašistična 86.555 glasov ali 55,2 %, ljudska 19.855 ali 12,7 %, slovanska 16.255 ali 10,4 %, socialistična unitarna 12.034 ali 7,7 %, komunistična 10.371 ali 6,6 %, demokratska 5238 ali 3,3 %, socialistična maksimalistična 3628 ali 2,3 % in republikanska 2815 glasov ali 1,2 %.²⁹

V sestavi videmske pokrajine je volilo prejšnje goriško volilno okrožje razen dveh delov postojnskega okraja, ki sta bila priključena tržaški in puljski pokrajini, dela tržiškega in dela sežanskega okraja, ki sa se združila s tržaško pokrajino. Po upravni reorganizaciji leta 1923 je prišlo do največjih teritorialnih sprememb prav na ozemlju Goriške, ki je bilo naseljeno pretežno s slovenskim

²⁸ Za 1924 ni podatkov ljudskega štetja, zato je ocenitev le približna.

²⁹ Edinost, 9. IV. 1924; Delo, 10. IV. 1924.

prebivalstvom. Ob volitvah leta 1924 so bili prvotni politični okraji Goriške porazdeljeni v novih okrožjih: Gradiščansko okrožje je brez večjih sprememb obsegalo prejšnje ozemlje gradiščanskega okraja. Tržiški okraj je bil razdeljen med tržaško in videmsko okrožje, v katero je bilo vključenih 14 občin tržiškega okraja. Goriški okraj se je kot okrožje povečal s 13 občinami bivšega sežanskega okraja, 14 občinami postojnskega in 5 občinami tolminskega okraja. Trbiški okraj je bil v celoti (7 občin) vključen v okrožje Tolmezzo. Sežanski okraj je bil ukinjen in razdeljen med tržaško in goriško okrožje v razmerju 17 in 13 občin. Tolminski okraj je bil priključen čedadskemu okrožju razen 5 občin, ki so prišle v sestavo goriškega okrožja, in 3 občin, ki so bile priključene idrijskemu okrožju. Idrijsko okrožje je obsegalo vse občine prejšnjega idrijskega okraja izvzemši nekaj vasi, ki so kot nova občina Kača vas spadale v postojnsko okrožje, ter 3 občine prejšnjega tolminskega okraja. Večina občin postojnskega okraja je spadala v postojnsko okrožje, ki je bilo sestavni del tržaške pokrajine, del občin je bil priključen goriškemu okrožju, del po okrožju Volosko-Opatija v puljski pokrajini.³⁰

Na ozemlju, ki je leta 1921 spadalo v goriško volilno okrožje, so stranke v okviru novih upravno-političnih enot, okrožij, dosegle rezultate, kakor jih kaže ta tabeli:

Rezultati v absolutnih številkah

Okrožja	Faš.	Slov.	Ljud.	Kom.	Unit.	Rep.	Dem.	Maks.	Število velj. glasov
gradiščansko	5.600	178	307	260	42	82	18	63	6.550
videmsko (tržiške občine)	4.364	11	375	379	100	152	51	139	5.571
goriško	5.604	11.729	213	4166	76	414	52	302	22.556
čedadsko (tolminske občine)	160	2.134	2	273	10	6	2	36	2.623
idrijsko	246	2.358	4	998	1	5	—	28	3.640
tolmeško (trbiške občine)	1.363	117	7	36	13	2	6	15	1.559
goriški del videmske pokrajine	17.337	16.527 ³¹	908	6112	242	661	129	583	42.499

Rezultati v odstotkih veljavnih glasov

Okrožja	Faš.	Slov.	Ljud.	Kom.	Unit.	Rep.	Dem.	Maks.
gradiščansko	85,5	2,7	4,7	3,9	0,6	0,2	0,3	0,9
videmsko (tržiške občine)	78,3	0,2	6,7	6,8	1,8	2,7	0,9	2,5
goriško	24,9	52,0	0,9	18,4	0,3	1,8	0,2	1,3
čedadsko (tolminske občine)	6,1	81,4	—	10,4	0,4	0,2	—	1,4
idrijsko	6,7	64,8	0,1	27,4	—	0,1	—	0,8
tolmeško (trbiške občine)	87,4	7,5	0,5	2,3	0,9	0,1	0,4	0,9
goriški del videmske pokrajine	40,8	38,9	2,1	14,3	0,6	1,5	0,3	1,3

Na ozemlju Goriške so dosegli fašisti najvišji odstotek glasov v bivšem trbiškem okraju, najnižjega pa v delu tolminskega okraja. Slovanska lista je dosegla absolutno večino v delu tolminskega okraja, v idrijskem in goriškem

³⁰ Čermelj, Luč, I, str. 16—18.

³¹ Število glasov za slovansko listo, izračunano po posameznih sekcijah, je višje, kot je bilo uradno priznано za vso pokrajino (16.255).

okrožju, najnižji odstotek pa je dobila v delu bivšega tržiškega okraja. Komunistična lista je dobila najvišji odstotek v idrijskem okrožju, dobre uspehe je dosegla še v goriškem okrožju in delu tolminskeda okraja, kjer so izključno ali v veliki večini živeli Slovenci. Najnižji odstotek je dosegla v bivšem trbiškem okraju. V idrijskem okrožju in v delu tolminskega okraja je bila komunistična stranka druga najmočnejša stranka, zaostajala je le za listo slovanskih organizacij, medtem ko je močno prekašala fašistično listo. Socialisti maksimalisti so bili na Goriškem močnejši od socialistov unitarcev, vendar je bilo število glasov obeh socialističnih strank minimalno. Obojni socialisti so skupno dosegli četrto mesto v delu tolminskega in v trbiškem okraju. V idrijskem okrožju so dosegli določen odstotek glasov samo maksimalisti, ki so bili tudi tu na četrtem mestu. V gradiščanskem okrožju in delu tržiškega okraja je obojne socialiste premagala še ljudska, v goriškem pa republikanska stranka. Demokratska stranka je bila v vseh okrožjih oziroma delih okrožij najšibkejša, na Tolminskem in Idrijskem ni imela glasov, najvišji odstotek je dosegla v delu tržiškega okraja.

Med goriškim in furlanskim delom videmske pokrajine so se odstotki glasov za nekatere liste močno razlikovali, kar vidimo iz naslednje tabele.

Stranke	Goriško	Furlansko	Vsa videmska pokrajina
fašisti	40,8	60,4	55,2
Slovani	38,9	—	10,4
popolari	2,1	16,5	12,7
komunisti	14,3	3,7	6,6
unitarci	0,6	10,3	7,7
republikanci	1,5	1,9	1,2
demokrati	0,3	4,4	3,3
maksimalisti	1,3	2,6	2,3

Furlanski del videmske pokrajine je oddal fašistični listi 20 odstotkov glasov več kot goriški. V Furlaniji seveda ni bilo glasov za slovansko listo; ta lista je v videmski pokrajini dobivala glasove samo na goriškem ozemlju, naseljenem s Slovenci. Za komunistično stranko je Furlanija oddala okrog 10 odstotkov manj kot Goriška. To razliko so na Furlanskem dobili socialisti unitarci, ki so zato v vsej videmski pokrajini dosegli četrto mesto. Drugo mesto je v furlanskem delu dosegla ljudska stranka, ki je zaradi tega prišla v volilnem okrožju Julijske krajine na tretje mesto. Uspeh ljudske stranke v videmski pokrajini oziroma v njenem furlanskem delu je bil pogojen z gospodarsko strukturo tega ozemlja, ki je bilo naseljeno pretežno s kmečkim prebivalstvom in koloni. Ljudska stranka in stranka socialistov unitarcev sta v volilnem okrožju Julijske krajine dosegli ugodne rezultate — prva dva mandata, druga enega — samo zaradi ugodnega izida glasovanja na Furlanskem.

V rezultatih republikanske in demokratske stranke ter stranke socialistov maksimalistov ni bilo bistvenih razlik med obema deloma videmske pokrajine. Vse tri so bile na Furlanskem močnejše kot na Goriškem. Najboljše rezultate so na Furlanskem dosegli demokrati, ki so zasedli četrto mesto, medtem ko so bili na Goriškem na osmem, to je na zadnjem mestu.

Če hočemo primerjati volilne rezultate obojnih parlamentarnih volitev, moramo preračunati rezultate iz leta 1924 na tiste ozemeljske enote, ki so obstajale leta 1921, kot smo to že storili za puljsko pokrajino. Te enote so prvotni politični okraji. Pri tem je treba vedeti, da število glasov, ki jih je dobila posamezna stranka, ni različno samo zaradi različne opredelitve volivcev, če ne upoštevamo nasilja, temveč tudi zaradi neenakega števila volilnih upravičencev in volilne udeležbe ter zaradi nekaterih razlik v obsegu posameznih okrajev in občin. Našteti razlogi pa so deloma vplivali tudi na relativne rezultate, odstotke, vendar ne v toliki meri, da bi bila primerjava vzponov ali padcev neke stranke nemogoča.

Na ozemlju bivšega **gradiščanskega okraja** je bilo okrog 400 veljavnih glasov več kot leta 1921. Posamezne stranke so z volilnimi rezultati dosegle tale vrstni red: fašisti, popolari, komunisti, Slovani, socialisti maksimalisti, republikanci, socialisti unitarci, demokrati.

V vseh občinah gradiščanskega okraja je z veliko večino zmagala fašistična lista, medtem ko italijanski nacionalni blok leta 1921 ni dobil večine v nobeni občini. Število glasov za fašiste se je zvišalo na 5600, prej pa je blok dobil komaj 695 glasov. Fašisti so sedaj dosegli 85,4^{0/0}, prej pa 11,3^{0/0}. V občini Krmin je bila razlika za fašistično listo največja, namesto 173 glasov leta 1921 so sedaj imeli 1452 glasov. Drugje so bile razlike manjše, pa vendar velike kot npr. v Biljani 212 glasov, prej 3, v Brazzanu 217 glasov, prej 3, v Gradiški 460 glasov, prej 52 itd.

Ljudska stranka je zasedla drugo mesto, enako kot tri leta prej, toda le s to razliko, da je bila sedaj šibkejša od fašistov, prej pa od komunistov. V odstotkih so se rezultati ljudske stranke znižali od 15,7 na 4,7, v absolutnih številkah pa je izgubila dve tretjini glasov (leta 1921 jih je imela 959, sedaj pa 307). Leta 1921 je imela večino v občini Chiopris s 76 glasovi, sedaj je tu dobila le 2 glasova. Število njenih glasov je padlo tudi v večini drugih občin, v Marianu od 104 na 13, v Moraru od 57 na 2, v Romansu od 94 na 8 itd. Ponekod je obdržala enake rezultate kot leta 1921, ali pa je dosegla malenkostne izboljšave.

Komunistična stranka, ki je leta 1921 bila po številu glasov na prvem mestu in je imela večino v 13 občinah, je prišla na tretje mesto. Odstotek veljavnih glasov za komunistično listo, ki je prej bil 47,3 in hkrati najvišji odstotek v Julijski krajini ali celo v Italiji, je padel na 3,9. V absolutnih številkah so komunisti dosegli komaj 260 glasov, medtem ko so jih leta 1921 imeli 2891. V sedmih občinah gradiščanskega okraja ni KSI dobila nobenega glasu, čeprav jih je tri leta prej imela precej (v Chioprisu 25, Kožbani 63, Medeji 129, Moraru 85, Moši 199, Versi 87, Dolenjah 168). Občine, naseljene pretežno s Slovenci, niso glasovale za komuniste razen Biljane, medtem ko je bilo po drugih okrajih prav obratno, kar bomo videli pozneje. Podobne poraze so komunisti doživeli v Krminu; namesto prejšnjih 712 glasov so jih dobili 25, v Fari je število padlo od 212 na 19, v Gradiški od 314 na 93, v Marianu od 200 na 9, v Romansu od 238 na 5 itd. Le v občinah Biljana in Brazzano so leta 1924 tudi dobili 4 glasove, čeprav jih prej sploh niso imeli. To sta bila hkrati edina primera izboljšanih komunističnih rezultatov v gradiščanskem okraju.

Slovanska lista je v treh občinah v Brdih, naseljenih s Slovenci, izgubila večino, ki jo je dosegla leta 1921. V Biljani je število njenih glasov padlo od

202 na 82, v Kožbani od 168 na 18, v Medani od 129 na 65. Pač pa je dobila po enega do dva glasa v štirih drugih furlanskih občinah, kjer jih leta 1921 ni imela. Odstotek njenih glasov se je znižal v vsem okraju od 9 na 2,7; leta 1921 je imela 554 glasov, 1924 pa 178.

Socialisti maksimalisti in unitarci so skupaj dosegli 1,5 % ali 105 glasov, od tega maksimalisti 63, unitarci pa 42, leta 1921 pa je enotna socialistična stranka dobila 12,9 % in tretje mesto. Tedaj so socialisti imeli 787 glasov. Socialisti so leta 1924 dobili največ glasov v občini Gradiška, 29 mesto prejšnjih 79, v Chioprisu in Vilešu so izgubili vse glasove (leta 1921 so jih imeli 56 oziroma 87); v Medani je število glasov padlo od 99 na 1 glas, v Brazzanu od 68 na 1 glas, v Krminu od 89 na 10 glasov itd.

Republikanska lista je leta 1921 dobila 3,6 % glasov, leta 1924 pa 1,2 %; v absolutnih številkah je število padlo od 220 na 82 glasov. Največje izgube so republikanci imeli v Krminu, Gradiški in Vilešu.

Bivši tržiški okraj je volil deloma v sestavu tržaškega okrožja, deloma v sestavu videmskega. V mejah, kakršne je imel leta 1921, je oddal okrog 1600 veljavnih glasov več kot pri prvih parlamentarnih volitvah.

Fašistična lista je dosegla prvo mesto s 70,4 % veljavnih glasov, medtem ko je bila leta 1921 na tretjem mestu z 18,8 % glasov. Število glasov za fašiste se je povišalo na 8144, leta 1921 pa jih je zbral blok 1983. V vseh 23 občinah tržiškega okraja so sedaj zmagali fašisti, od tega le v Rudi z relativno večino, medtem ko je blok prej imel večino le v dveh občinah.³² Visoke razlike za fašistično listo so bile v občinah: Oglej 1371 glasov, prej 69, Campolongo 254, prej 66, Perteole 281, prej nobenega, Ronki 565, prej 61, Tržič 1301, prej 344 itd.

Komunistična lista je obdržala drugo mesto, vendar se je njen odstotek veljavnih glasov znižal od 25,7 na 10,5, število glasov pa od 2550 na 1222. Na volitvah leta 1921 so komunisti dobili večino v osmih občinah tržiškega okraja, sedaj pa v nobeni. V osmih občinah so v primerjavi z letom 1921 izboljšali rezultate: v Ajellu, Červinjanu, Gradežu, Mussoli, Rudi (92 glasov, prej 25), S. Vito al Torre, Ogleju (141 glasov, prej nobenega) in Tržiču. V drugih občinah so glasove izgubili in to v mnogo večjem številu, kot so jih pridobili v naštetih krajih. Največje so bile izgube v krajih, kjer so leta 1921 bili rezultat najboljši. V Perteolah so npr. prej imeli večino z 230 glasovi, sedaj so jih dobili 36, v Ronkih je število padlo od 386 na 176, v Sv. Petru ob Soči od 187 na 31, v Campolongu od 120 na 6, v Doberdobo, kjer so bili leta 1921 tudi v večini, od 75 na 14 itd.

Ljudska stranka je obdržala tretje mesto. Odstotek veljavnih glasov je padel od 14,4 na 7,2, število glasov pa od 1428 na 832. V šestih občinah je v primerjavi z letom 1921 izboljšala rezultate, drugje je število njenih glasov tudi padlo, največ v Gradežu (od 307 na 124).

Socialistična stranka je na volitvah leta 1921 dosegla prvo mesto, leta 1924 pa so bili maksimalisti na petem mestu s 305 glasovi in unitarci na šestem z 220 glasovi. Obe socialistični stranki skupaj sta sedaj dosegli četrto mesto, odstotek glasov se je znižal od 31,4 na 4,4, število glasov pa od 3026 na 525. Volilni rezultati v tržiškem okraju so bili najbolj porazni prav za socialiste, podobno kot v gradiščanskem okraju za komuniste. Leta 1921 so socialisti imeli večino v 11 občinah, tri leta pozneje pa so povsod zgubili prvo mesto in večino

³² Tedaj je okraj štel 25 občin.

glasov. V Tapoglianu so zgubili vseh 43 glasov, v Červinjanu so obdržali 12 od prejšnjih 314, v Gradežu 8 od prejšnjih 200, v Rudi 24 od prejšnjih 245 itd. Le v Perteolah so dobili 19 glasov, prej pa nobenega.

Republikanska stranka je dobila 5,2 % glasov, medtem ko jih je leta 1921 imela 6,5 %, in obdržala relativno ugodne rezultate. V trinajstih občinah je imela boljše rezultate kot prej, v Ogléju je npr. dobila 79 glasov namesto prejšnjih 10, v ostalih osmih občinah pa slabše. Skupno so republikanci dobili 613 glasov, prej pa so jih imeli 657.

Slovanska lista je imela enako slab uspeh kot tri leta prej. Odstotek veljavnih glasov je padel od 2,7 na 1,2, dobila je 146 glasov, prej pa jih je imela 288. Leta 1921 je Jugoslovanska narodna stranka dobila glasove le v dveh slovenskih občinah, v Devinu 232, kjer je bila hkrati v večini, in Doberdobo 56. Leta 1924 je v Devinu dosegla 63 glasov in Doberdobo 47, pač pa je dobila po enega ali več glasov tudi v dvanajstih drugih občinah (Ronki, Škocjan, Ruda, Gradež itd.), kjer jih prej ni imela.

Trbiški okraj je volil v sestavu okrožja Tolmezzo. V prvotnih mejah okraja je bila volilna udeležba skoraj dvakrat višja kot leta 1921; oddanih je bilo okrog 700 veljavnih glasov več. V tem okraju je fašistična lista dosegla največji uspeh v Julijski krajini. Leta 1921 je italijanski nacionalni blok dobil 73 glasov oziroma 8,2 %, leta 1924 pa 1363, oziroma 87,4 % veljavnih glasov. Fašistična lista se je razen višje udeležbe okoristila z glasovi vseh drugih strank, podobno kot v dveh opisanih narodnostno mešanih okrajih. Vseh sedem občin trbiškega okraja so osvojili fašisti z absolutno večino, medtem ko so prej v petih občinah prevladovali socialisti, v dveh pa komunisti. Število glasov za fašistično listo je v posameznih občinah močno naraslo: v Trbižu od 22 na 748, Naborjetu od 4 na 102, Žabnici od 2 na 175 itd.

Slovanska lista, ki je bila leta 1921 na tretjem mestu, je prekosila socialiste in komuniste in se uvrstila na drugo mesto. Dobila je sicer več glasov kot prej (117, prej 88), toda relativno število je padlo od 9,8 % na 7,5 % veljavnih glasov. V občinah Pontebelj in Trbiž, kjer leta 1921 ni imela glasov, je sedaj dobila 16 oziroma 14, v Beli peči pa 17 namesto prejšnjega enega. V teh občinah so živeli pretežno prebivalci nemške narodnosti in so najbrž Nemci glasovali za Slovane zaradi volilnega zavezništva obeh manjšin v Italiji. V Žabnici, Lipalji vesi in Ukvah je slovanska lista izgubila glasove.

Komunistična stranka je prišla po številu glasov na tretje mesto, dobila je 36 glasov ali 2,3 %, tri leta prej pa 155 glasov ali 17,4 %. V občinah Žabnica in Lipalja ves, kjer je bila prej v večini (101 glas in 52 glasov), je dobila le po en glas, drugje, kjer prej ni imela glasov, pa jih je sedaj dobila.

Socialistična stranka je na volitvah leta 1921 imela prvo mesto in dosegla najvišji odstotek glasov v Julijski krajini; dobila je 508 glasov ali 58,2 %, leta 1924 pa so oboji socialisti dosegli 28 glasov (13 unitarci, 15 maksimalisti) ali 1,9 %. Socialisti so v trbiškem okraju doživeli najtežji poraz, izgubili so veliko večino glasov v vseh občinah, kjer so bili leta 1921 najmočnejši. V Rajblju (Pontebelj) je npr. število njihovih glasov padlo od 168 na 7, v Trbižu od 165 na 9, Beli peči od 82 na 3, v Lipalji vesi in Žabnici, kjer prej niso imeli volivcev, pa so sedaj dobili nekaj glasov.

Podoben poraz, čeprav v manjši meri, je doživela ljudska stranka, ki je obdržala od prejšnjih 7,4 le 0,5 % veljavnih glasov oziroma od 66 le 7 glasov.

V Naborjetu je izgubila vseh 27 glasov, v Trbižu je dobila 1 namesto prejšnjih 29.

Republikanska stranka se leta 1924 tudi ni uveljavila.

V 47 občinah bivšega **goriškega okraja** je bilo pri teh volitvah oddanih okrog 1400 glasov manj kot leta 1921.

Slovanska lista je bila tudi sedaj na prvem mestu po številu glasov, čeprav je izmed vseh strank največ izgubila. Odstotek veljavnih glasov, ki je prej znašal 68,6, je padel na 46,3. Lista je dobila okrog 4600 glasov manj kot tri leta prej, ko jih je imela 12.293 (sedaj 7670). V občinah Vrtovin, Vrtojba, Renče in Opatje selo je slovanska lista, ki je bila leta 1921 večinska, premagala komunistična lista. V drugih 38 občinah je slovanska lista sicer še obdržala večino, vendar je v številu glasov močno nazadovala npr. v Biljah od 234 na 89, Kojškem od 850 na 394, Tribuši od 169 na 80, Trnovem od 303 na 86 itd. Samo v občini Sovodnje je nekoliko izboljšala rezultat.

Drugo mesto v goriškem okraju je dosegla fašistična lista, ki je dobila 4927 ali 29,7% glasov namesto prejšnjih 1494 ali 8,3% glasov. Večino glasov je dobila v Gorici — 3006, kjer je bila tudi leta 1921 na prvem mestu s 1381 glasovi, ter v Ločniku in Števerjanu, kjer je prej zmagala komunistična lista. Število glasov za fašistično listo se je v vseh občinah zvišalo, največ v Gorici, Renčah od 3 na 101, Števerjanu od 6 na 117, Ločniku od 38 na 380, Podgori od 6 na 124, Kojškem od 8 na 142. Drugod so bili rezultati v razponu od 4 do 83 glasov.

Listo komunistične stranke, ki je bila prej na drugem mestu, sta leta 1924 premagali slovanska in fašistična lista. V absolutnih številkah so komunisti izgubili okrog 80 glasov, prej so jih namreč imeli 3070, sedaj pa 2991, relativno pa so se rezultati dvignili na 18% namesto prejšnjih 17%. Leta 1921 so komunisti imeli večino glasov v Ločniku, Števerjanu in Podgori. Leta 1924 so v prvih dveh občinah večino osvojili fašisti, v Podgori so jo komunisti obdržali, hkrati pa jo osvojili še v občinah Opatje selo, Vrtovin s 87 glasovi namesto prejšnjih 2, Vrtojba z 212 glasovi namesto prejšnjih 124 in Renče z 217 glasovi namesto prejšnjih 173. Razen naštetih krajev so izboljšali rezultate še v 29 drugih občinah; največ so pridobili v tistih občinah, kjer so bili leta 1921 šibki, npr. v Desklah 68, prej 27, Dol-Otllici 32, prej 2, Kamnjah 43, prej nobenega, Kojškem 189, prej 44, Osek-Vitovlju 61, prej 6, Škriljah 79, prej 33, Šmarjah 84, prej 1 itd. Hkrati so precej izgubili v nekaterih občinah, kjer so prej bili relativno močni. V Ločniku so dobili 53, prej 265, Opatjem selu 91, prej 121 (v tej občini so kljub izgubi imeli večino glasov), Podgori 191, prej 273, Solkanu 136, prej 236, Sovodnjah 45, prej 132, Standrežu 35, prej 124, Števerjanu 112, prej 221 itd. Občine, naseljene s slovenskim kmečkim prebivalstvom, so bolj glasovale za komunistično listo kot občine v okolici Gorice, kjer so bili močni koloni in industrijski delavci obeh narodnosti, medtem ko je bilo leta 1921 obratno. Glasovi, ki jih je slovanska lista izgubila v goriškem okraju, niso šli samo v prid fašistične liste, temveč tudi v prid liste komunistične stranke in to predvsem v krajih s samo slovenskim prebivalstvom, kar posebej potrjujejo rezultati v drugih, izključno slovenskih okrajih.

Četrto mesto po številu glasov je v goriškem okraju dosegla republikanska stranka. Odstotek veljavnih glasov za njeno listo se je znižal od 3,3 na 2,4, dobila je 393 glasov namesto prejšnjih 592. Na to razliko so vplivali samo re-

zultati v Gorici, kjer so republikanci leta 1921 imeli 574 glasov, sedaj pa 308. V drugih občinah so imeli boljše rezultate kot tri leta prej, npr. v Dol-Otllici so dobili 19 glasov, leta 1921 nobenega. Po enega do 6 glasov so dobili še v tistih 15 občinah goriškega okraja, kjer jih leta 1921 tudi niso imeli.

Socialistična stranka je leta 1921 imela v goriškem okraju 134 glasov, sedaj pa so maksimalisti dobili 235 glasov, unitarci 68, skupno 303 glasove. Odstotek glasov za obe socialistični stranki se je dvignil od 0,8 na 1,8. V Gorici so socialisti dobili prej 113 glasov, sedaj pa so maksimalisti in unitarci skupno izgubili 29 glasov. V vseh drugih občinah so bili rezultati boljši kot leta 1921; predvsem maksimalisti so dobivali glasove tudi v tistih 37 občinah, kjer jih prej niso imeli, to število se je gibalo med 1 in 13. Le šest občin ni oddalo socialistom nobenega glasu.

Slabše rezultate kot republikanci in socialisti je dosegla lista ljudske stranke, katere odstotek glasov se je znižal od 2 na 1,2 %; dobila je 202 glasova namesto prejšnjih 364. Popolari so imeli slabše rezultate v Gorici, podobno kot socialisti in republikanci, število glasov je padlo od 233 na 149, in Ločniku, kjer se je znižalo od 131 na 37. V enajstih občinah so dobili po enega do 4 glasove, leta 1921 nobenega, v drugih občinah so ostali praznih rok kot pred tremi leti.

Sežanski okraj je po upravno-teritorialni reorganizaciji nehal obstajati, volil je deloma v sestavu tržaškega, deloma v sestavu goriškega okrožja. V mesecih prvotnega sežanskega okraja je bilo leta 1924 oddanih okrog 1500 glasov manj kot leta 1921.

Slovanska lista je tudi tokrat obdržala prvo mesto, toda njen odstotek veljavnih glasov se je v primerjavi z letom 1921, ko je znašal 78,5, zmanjšal na 63,5; v absolutnih številkah je zaradi slabše udeležbe izgubila skoraj polovico glasov, saj je leta 1921 imela 4663 glasov, tri leta pozneje pa 2835. Slovanska lista je prej imela večino v 29 občinah sežanskega okraja, le v dveh so jo premagali komunisti, sedaj je imela večino v 24 občinah; tri so osvojili komunisti, štiri pa fašisti. Število glasov za slovansko listo je v vseh občinah padlo, ponekod več kot za polovico, npr. v Mavhinjah od 127 na 49, Pliskovici od 182 na 75, Vojščici od 104 na 30, Velikem dolu od 72 na 21, na Štjaku od 189 na 80 glasov itd. V Povirju slovanska lista ni dobila nobenega glasu, medtem ko jih je leta 1921 imela 188. Tu so vse glasove slovanske liste razveljavili.³³

Drugo mesto je dosegla komunistična stranka. Relativno se rezultati za komunistično listo niso poslabšali (18,5 %—18,6 %), v absolutnih številkah pa so glasovi zaradi abstinence padli od 1101 na 830. V šestnajstih občinah sežanskega okraja je komunistična lista dobila več glasov kot tri leta prej in to predvsem v tistih občinah, kjer je bila leta 1921 šibka, npr. v Koprivi 22, prej 2, v Naklem 104, prej 8, na Štjaku 37, prej 6 itd. Komunisti so dobili glasove v vseh občinah, tudi v tistih, kjer jih prej niso imeli. Nazadovali pa so, podobno kot v goriškem okraju, v občinah, kjer so leta 1921 bili močni: v Dutovljah so dobili 5 glasov, prej 30, Komnu 64, prej 163, Nabrežini 34, prej 101, Sežani 73, prej 121, Zgoniku 5, prej 76 itd. V Šempolaju, kjer je komunistična lista leta 1921 dobila večino vseh glasov (55), jih je sedaj dobila le 26, prvo mesto ji je odvzela fašistična lista. Pač pa so komunisti dosegli absolutno večino v občini

³³ Glej str. 111.

Lokey, kjer so bili tudi leta 1921 v večini, ter v občini Povir, v Slivnem pa relativno večino.

Fašistična lista je leta 1924 izboljšala rezultate kot v vseh drugih okrajih, povzpela se je od 2,3 % na 15,9 % veljavnih glasov ali od 137 na 721 glasov. Osvojila je relativno večino v občinah Mavhinje, Sežana (115 glasov, prej 13), Šempolaj in Vojščica. Glasove je dobila v vseh občinah, tudi v tistih devetnajstih, kjer jih nacionalni blok leta 1921 ni imel. Število fašističnih glasov v teh občinah se je gibalo med 4 in 38.

Četrto mesto so leta 1924 dosegli socialisti maksimalisti. Imeli so 56 glasov oziroma skupno s socialisti unitarci 61 proti 40 iz leta 1921. Socialistični listi sta dobili skupno 1,3 % pred tremi leti pa je enotna socialistična stranka imela 0,7 % veljavnih glasov. V večini občin sežanskega okraja so socialisti dobili po enega do 8 glasov, medtem ko so leta 1921 dobili po nekaj glasov le v štirih občinah. Podobno kot komunisti so nazadovali tam, kjer so bili prej močnejši (Nabrežina 4, prej 20), in napredovali tam, kjer prej sploh niso imeli volivcev.

Ta pojav je značilen tudi za republikansko in ljudsko stranko, ki leta 1921 v sežanskem okraju nista imeli glasov, sedaj pa sta jih nabrali prva 47, druga pa 12.

V sežanskem okraju je torej v primerjavi z letom 1921 nazadovala samo slovanska lista, v absolutnih številkah pa tudi komunistična, kar je največ koristilo fašistični listi, mnogo manj drugim manjšinskim listam. Glavni vzrok za slab uspeh obeh strank pa je bila abstinenca.

Bivši **tolminski okraj** je bil ob volitvah leta 1924 po upravno-teritorialni reorganizaciji porazdeljen enako kot sežanski in trziški okraj. Volil je deloma v goriškem, deloma v idrijskem okrožju, največ občin pa je bilo vključenih v čedadsko okrožje. V mejah prvotnega tolminskega okraja je leta 1924 glasovalo okrog 1300 volivcev manj kot tri leta prej.

Tolikšna abstinenca, značilna za vse okraje s slovenskim prebivalstvom, je bila v škodo samo slovanski listi, ki je edina nazadovala. Dobila je okrog 2200 glasov manj kot leta 1921 (1921 — 6696 glasov, 1924 — 4525 glasov), odstotki so se znižali od 92,6 na 77,1. Slovanska lista je obdržala večino glasov v 22 občinah, odvzela je večino komunistični listi v Čezsoči in Žagi, pač pa je izgubila prvo mesto v Logu, kjer so jo tokrat premagali komunisti, in na Šentviški gori, kjer je bila enaka komunistični listi. Le v treh občinah je dobila več glasov kot leta 1921: v Žagi 99, prej 37, Bovcu 195, prej 184, Čezsoči 67, prej 64. V drugih 21 občinah je dosegla znatno slabše rezultate kot ob prvih parlamentarnih volitvah; ponekod je izgubila nad polovico glasov, npr. v Kredu je leta 1924 dobila 128 glasov, prej 350, v Logu 26, prej 72, na Ponikvah 95, prej 281, na Šentviški gori 77, prej 427 itd.

Slovanski listi je sledila komunistična stranka, ki je dobila dvakrat več glasov kot leta 1921; tedaj jih je imela 423, sedaj pa 834, v odstotkih pa je zboljšala rezultate od 5,7 na 14, torej skoraj za dve tretjini. Leta 1921 so bili komunisti večinska stranska v Čezsoči in Žagi. Tedaj so imeli v prvi 74 glasov, v drugi občini pa 87. Sedaj so to večino izgubili, dobili so 49 oziroma 15 glasov. V obeh občinah je leta 1924 dobila večino slovanska lista, ki pa so ji komunisti odvzeli večino v Logu, kjer prej niso imeli nobenega glasu, leta 1924 pa 69. Glede Loga je treba omeniti, da so leta 1921 dobili socialisti tam 54 glasov, sedaj

pa samo 2. Verjetno so prejšnji socialistični volivci pripadali struji tretjein-ternacionalcev, ki je tokrat glasovala za komuniste. Komunistična lista ni dobila nobenega glasu v štirih občinah, v 16 je izboljšala svoje rezultate, v štirih pa poslabšala. Nazadovala je v tistih krajih, kjer je bila leta 1921 močna. Razen Čezsoče in Žage je treba omeniti še Bovec, kjer je leta 1924 dobila 90 glasov, tri leta prej pa 157. Največje uspehe je dosegla v Cerknem in Ponikvah, kjer prej ni imela volivcev, sedaj pa je dobila 78 oziroma 30 glasov, na Grahovem 170 glasov, prej 25, pri Sv. Luciji 43, prej 8 in v Tolminu 113, prej 27.

Fašistični listi je pripadlo 7,1% veljavnih glasov ali 426 glasov, medtem ko je italijanski nacionalni blok leta 1921 dosegel komaj 0,6%, oziroma 49 glasov. V nobeni občini ni fašistična lista dobila večine glasov, čeprav se je število le-teh povsod precej zvišalo npr. v Tolminu od prejšnjih 27 na 142, v Cerknem od 4 na 26, na Grahovem in na Šentviški gori, kjer blok ni imel volivcev, so fašisti odnesli 43 oziroma 28 glasov; v drugih občinah je bilo število nižje, gibalo se je med 2 in 18 glasovi.

Obojni socialisti so leta 1924 dosegli 2,2% veljavnih glasov namesto prejšnjih 0,7% oziroma 78 glasov namesto prejšnjih 54. Socialisti maksimalisti so imeli boljše rezultate kot socialisti unitarci (64 : 12), podobno kot v vseh drugih okrajih Julijske krajine. Leta 1921 je socialistična stranka dobila edino v Logu 54 glasov, sedaj je tu imela komaj 2, nabrala pa je po 1 do 8 glasov tudi v drugih 16 občinah tolminskega okraja, v Breginju celo 25.

Podobno, čeprav manj, so se izboljšali rezultati za republikance in za polare.

V **idrijskem okraju** je bilo v mejah iz leta 1921 178 veljavnih glasov več kot tri leta prej. Prvo mesto je še vedno obdržala slovanska lista, čeprav se je število njenih glasov znižalo od 2022 na 1276 oziroma od 94,6% na 55,1%. V petih občinah je obdržala absolutno večino,³⁴ v Spodnji Idriji relativno, v Idriji pa jo je izgubila v korist komunistične liste. V petih občinah idrijskega okraja je slovanska lista imela slabše rezultate kot leta 1921, le v Godoviču jih je izboljšala od 109 na 160 glasov.

Komunistična stranka je v mejah bivšega idrijskega okraja pa tudi novega okrožja dosegla najvišji vzpon v vsej Julijski krajini. Odstotek veljavnih glasov se je dvignil od 4,4 iz leta 1921 na 35,5. Leta 1921 so komunisti dobili vsega 95 glasov, leta 1924 pa 823. Idrijska sekcija komunistične stranke se je prvih volitev vzdržala, delavske množice simpatizerjev pa so glasovale za takratno jugoslovansko narodno stranko. Komunistična lista je dobila sedaj v Idriji 506 glasov in s tem dosegla absolutno večino, medtem ko je leta 1921 imela le 67 glasov. Tudi v drugih občinah idrijskega okraja so komunisti izboljšali volilne rezultate, čeprav v manjši meri: v Črnem vrhu so dobili 79 glasov, prej 24, v Spodnji Idriji 154, prej 4, v Dolah, Godoviču in na Vojskem, kjer leta 1921 niso imeli volivcev, pa 33, 22 in 14 glasov.

Fašistična lista je tudi napredovala od 16 glasov ali 0,7% na 188 glasov ali 8,1%. Najboljši uspeh je imela v Idriji, kjer je število njenih glasov poskočilo od prejšnjih 4 na 98.

Socialisti maksimalisti in unitarci, ki so leta 1921 kot enotna socialistična stranka dobili samo 4 glasove, so nabrali 21 glasov ali 0,9%. Od tega je 20 glasov pripadlo maksimalistom, ki so dobili po 1 do 7 glasov.

³⁴ Leta 1924 je obstajala še nova občina Ledine.

Iz prvotnega **postojnskega okraja** je ob teritorialni reorganizaciji nastalo postojnsko okrožje v sestavu tržaške pokrajine, del občin je bil priključen h goriškemu, del pa k okrožju Volosko-Opatija v Istri. Nekdanji postojnski okraj je bil razdeljen med tri pokrajine. Leta 1924 je na ozemlju bivšega političnega okraja bilo okrog 2400 veljavnih glasov manj kakor leta 1921. Volilna abstinenca je tudi v postojnskem okraju škodovala samo slovanski listi, ki je sicer še obdržala prvo mesto, toda dobila je znatno nižje število glasov kot leta 1921. Podobno je bilo v vseh drugih slovanskih okrajih Julijske krajine. Dobila je 4151 glasov ali 66,4 % veljavnih glasov, leta 1921 pa 8243 ali 95,5 %. Absolutno večino je obdržala v 21 občinah, v dveh relativno, medtem ko jo je leta 1921 imela v 27.³⁵ Le v občini Budanje se je število glasov za slovansko listo zvišalo od 161 na 177, v vseh drugih krajih je lista nazadovala. Največje razlike so bile v občinah Britof, kjer je slovanska lista leta 1924 dobila 32 glasov, prej 214, v Knežaku 54, prej 555, v Košani 15, prej 210, v Vrabčah 44, prej 191, v Senožečah 75, prej 342 itd.

Ob slabih rezultatih za slovansko listo so bili rezultati za vse druge stranke boljši kot ob prvih parlamentarnih volitvah. Najbolj je napredovala lista komunistične stranke, ki je dobila 18,5 % veljavnih glasov, leta 1921 pa 4 %; v absolutnih številkah je število glasov poskočilo od 352 na 1151. Na prvih parlamentarnih volitvah niso bili komunisti nikjer v večini, sedaj so dobili v občini Košana relativno, v Britofu na Slapu, v Šmihelu in Vrabčah pa absolutno večino. V štirih občinah so dosegli slabše rezultate kot leta 1921: Budanje 36 glasov, prrej 47, Košana 35 glasov, prej 125, Štorje 19, prej 35 in Vipava 62, prej 67. Omenjene izgube pa so bile neznatne v primerjavi z izboljšavami v drugih občinah. V petnajstih občinah komunistična lista prej sploh ni imela volivcev, sedaj je imela glasove v vseh teh krajih, v Britofu je npr. dobila 118 glasov, v Sentvidu 80, v Št. Petru na Krasu 117, v Vrabčah pa celo absolutno večino s 84 glasovi. Podobno so napredovali tudi v drugih občinah, kjer so leta 1921 imeli le nekaj glasov: v Senožečah od 11 na 83 glasov, v Ložah od 4 na 21, v Gočah od 6 na 68 itd.

Fašistična lista je v postojnskem okraju dosegla 12,7 % veljavnih glasov, leta 1921 pa je nacionalni blok imel z 0,2 % najslabše rezultate v Julijski krajini. Dobila je 789 glasov proti 21 iz leta 1921. Fašisti so osvojili večino le v Senožečah s 152 glasovi, kjer leta 1921 niso imeli nobenega. Do največjih razlik za fašistično listo je prišlo v Postojni, kjer je dobila 158 glasov, prej 10, v Št. Petru na Krasu 114, prej nobenega, v Trnovem in Vipavi po 73, prej nobenega. V drugih občinah, kjer leta 1921 tudi niso imeli glasov ali pa po 2 do 4, so sedaj dobili po 2 do 37 glasov.

Obe socialistični stranki sta skupno dosegli boljše rezultate kot tri leta prej enotna socialistična stranka; dobili sta 82 glasov namesto prejšnjih 12 oziroma 1,5 % namesto 0,1 %. Prevladali so maksimalisti, ki so v večini občin dobili po 1 do 11 glasov.

Republikanska stranka je leta 1924 dobila 42 glasov, ljudska stranka pa 14. Obe stranki prej nista imeli volivcev.³⁶

³⁵ V postojnskem okraju so bile to volilne sekcije, občin je bilo namreč 40, toda zaradi majhnega obsega so volile na skupnih voliščih; vnaprej bomo kljub temu govorili o občinah.

³⁶ Primerjava volilnih rezultatov iz leta 1924 in 1921 za vse okraje in občine Julijske krajine je razvidna iz priloženih tabel.

V starih mejah Julijske krajine brez furlanskega dela videmske pokrajine in brez Zadra so volilni rezultati ponovno pokazali, da prevladujejo trije glavni politični tabori: italijanski nacionalistično-fašistični, slovanski narodni in delavski tabor. Toda ravnotežje teh moči je bilo v primerjavi s prvimi povojnimi volitvami spremenjeno. Večletna fašistična ofenziva, ki je pripeljala fašizem na oblast, in novi volilni zakon sta bistveno pripomogla do te spremembe. Posledice spremenjene politične situacije v Italiji pa so morda nekoliko manj vplivale na volilne rezultate v Julijski krajini kot v večini italijanskih dežel, predvsem kar se tiče rezultatov za vse tri delavske stranke. Iz tabele so razvidne razlike v rezultatih ob obojnih parlamentarnih volitvah:³⁷

	1921	%	1924	%
nac. blok — fašisti	48.888	34 (37)	92.515	60 (65)
Slovani	48.785	34	29.784	19
delavske stranke	32.617	23 (30)	19.722	13 (15)

Rezultati za italijanski nacionalistični tabor, ki je bil leta 1924 v sestavu fašističnega gibanja, so se dvignili skoraj za sto odstotkov. Temu primerno so se znižali rezultati za slovansko-hrvatski narodni tabor in za delavske stranke. V absolutnih številkah pa je slovanska lista bolj nazadovala kot delavske liste, dobila je 19.000 glasov manj, delavske stranke pa okrog 13.000 glasov manj kot leta 1921.

Fašistična stranka je dosegla boljše rezultate v vseh okrajih prvotne Julijske krajine. Relativno največjo spremembo v svojo korist je imela v trbiškem okraju, najnižjo pa v lošinjskem, kjer je dosegla ob obojnih parlamentarnih volitvah najvišji odstotek veljavnih glasov v Julijski krajini. Tam, kjer so prebivali pretežno prebivalci italijanske ali furlanske narodnosti, povečini koloni in polkmetje, so fašisti dosegli leta 1924 najboljše rezultate oziroma največje razlike v svojo korist. Primeri za to so gradiščanski, tržiški in trbiški okraj, kjer je bila hkrati tudi volilna udeležba višja. V Istri razlike med odstotki glasov iz leta 1921 in 1924 niso tako vidne kot na Goriškem, ker so bili v Istri že rezultati leta 1921 za italijanski nacionalni blok neobjektivno visoki.

Slovanska lista je imela v vseh okrajih Julijske krajine slabše rezultate kot Jugoslovanska narodna stranka leta 1921. V izključno slovenskih kmečkih predelih so bili rezultati za slovansko listo še vedno visoki, vendar so v primerjavi z letom 1921 najbolj padli in sicer bolj zaradi abstinence kot zaradi porasta drugih strank. Končna posledica slabših rezultatov za slovansko listo je bila v tem, da sta ji bila dodeljena le dva mandata namesto prejšnjih petih. Na to pa ni vplivalo zgolj znižano število glasov, temveč predvsem obsežnejše volilno okrožje in zaradi tega relativno nizek odstotek glasov.

Za delavske stranke, predvsem za komunistično, so bili volilni rezultati leta 1924 presenetljivo visoki, tembolj če upoštevamo, da je bila fašistična volilna ofenziva do teh strank hujša kot do slovanske. Glasove so delavske liste izgubile predvsem v pretežno italijanskih oziroma furlanskih okrajih, kjer so leta 1921 triumfirale in kjer je bilo največ kolonov. Tako je število glasov za delavske stranke v gradiščanskem, tržiškem in trbiškem okraju padlo od 10.000 v letu 1921 na 2200 leta 1924. V delavskih središčih so tudi izgubile

³⁷ V oklepaju so odstotki veljavnih glasov za vso državo.

veliko glasov, vendar ne v toliki meri kot na podeželju. Tako so v Trstu nazadovale od 10.800 na 6000 glasov, v Pulju, Gorici, Tržiču in Rovinju pa od 3900 na 1700. Izjema je Idrija, kjer so se komunisti volitev leta 1921 vzdržali, sedaj pa so dosegli absolutno večino.

V izključno ali pretežno slovenskih in hrvaških okoliših, naseljenih s kmečkim prebivalstvom, so delavske stranke dosegle relativno visoke uspehe posebej zato, ker leta 1921 na tem področju niso dobile glasov in ker je bila prav tu volilna udeležba slabša kot leta 1921. Tako se je njihovo število glasov v slovenskih okrajih Gorica, Sežana, Tolmin, Idrija in Postojna povečalo od 5300 na 7200. Ti presežki pa niso bili tolikšni, da bi pokrili izgube v mestih in v goriški Furlaniji. V vsej pokrajini, posebej pa v slovenskih predelih je komunistična lista močno prekašala obe socialistični stranki. V Istri so npr. komunisti obdržali enako število glasov ob obojnih volitvah, medtem ko je število glasov za socialiste padlo od 3700 na 660. Levi maksimalisti so bili močnejši kot desni unitarci. Diferenciacija v Julijski krajini se je od livornskega razkola stopnjevala v korist levece, kar so volilni rezultati leta 1924 popolnoma potrdili. Za to je bila odločilna opredelitev struje tretjeinternacionalcev za komunistično stranko.

Republikanska in ljudska stranka sta v mejah prvotne Julijske krajine ostali enako šibki kot leta 1921. Obe sta dobili po nekaj glasov tudi v slovenskih okrajih, kjer jih prej nista imeli, medtem ko sta v pretežno italijanskih okrajih močno nazadovali.

Rezultati za ustavno opozicijo — demokrate — so bili nepomembni, predvojni italijanski liberalni tabor je do leta 1924 skoraj v celoti prestopil k fašistom.

Krivulja vzponov in padcev treh glavnih političnih taborov se je ujemala s socialno in narodnostno strukturo prebivalstva, kakor dokazujejo tile konkretni primeri. Gradiščansko in tržiško področje je bilo naseljeno pretežno s koloni furlanske narodnosti. V teh dveh okrajih se je volitev leta 1924 udeležilo okrog 2000 volilnih upravičencev več kot ob prvih parlamentarnih volitvah. Fašistična lista je dobila okrog 11.000 glasov več kot leta 1921 (2700—13.700); njeni glasovi so se pomnožili več kot štirikratno. Delavske stranke pa so na istem ozemlju dobile 6800 glasov manj kot pred tremi leti. Vladno listo je torej volila velika večina tistih volivcev, ki so pred tremi leti volili delavski stranki, pa tudi ljudsko in republikansko stranko. To so bili največ koloni in polkmetje, pred vojno klerikalno usmerjeni, kmalu po vojni pa so se vključili v socialistično gibanje v pričakovanju revolucije in izboljšanja slabega ekonomskega položaja. Sedaj, ko je možnost za revolucijo splahnela, pa so se opredelili za vladno stranko. Prevladal je torej oportunitizem kmečkega delavca in malega posestnika ter strah pred negotovo prihodnostjo. Podobno je bilo tudi na Koprskem. Ti predeli, svojčas klerikalno usmerjeni, kmalu po vojni pa močno rdeči, so z volilnimi izidi leta 1924 izražali težnjo po ponovni preusmeritvi v desno. K temu je razen terorja pripomogla še demagoška propaganda vladajoče stranke.

V delavskih središčih je bil vzpon fašistične stranke in padec delavskih strank tudi viden, toda razlike v primerjavi z letom 1921 so bile mnogo manjše. V mestih Pulj, Tržič, Gorica in Rovinj je npr. leta 1924 volilo 5400 upravičencev več kot leta 1921. Fašistična lista je v teh mestih dobila skoraj

dvakrat toliko glasov kot leta 1921. Tedaj je nacionalni blok dobil skupno 8700 glasov, sedaj pa fašistična lista okrog 15.900, torej 7200 glasov več, na kar je vplivala tudi višja volilna udeležba, ne samo padec števila glasov drugih strank. Delavske stranke so v omenjenih krajih izgubile dobro polovico glasov, relativno pa je bil ta padec večji zaradi višje volilne udeležbe. V Trstu so fašisti tudi imeli boljše rezultate, delavske stranke pa slabše, toda tam je nasprotno omenjenim primerom bila volilna udeležba leta 1924 slabša kljub višjemu številu volilnih upravičencev, vzpon fašistov pa relativno majhen. Rezultati za fašistično listo so se dvignili od 15.000 na 17.700 glasov, medtem ko so delavske stranke izgubile dobro tretjino. Abstinenca je najbolj prizadela delavske stranke. Industrijsko delavstvo je torej bolj kot kmetijsko prebivalstvo in koloni ostalo zvesto socialističnemu taboru.

Na ozemlju, naseljenem z izključno kmečkim prebivalstvom slovenske narodnosti, pa so padci in vzponi v obratnem sorazmerju, kot smo zgoraj ugotovili. Tolminski in postojnski okraj sta npr. leta 1921 imela skoraj stodstotno volilno udeležbo, leta 1924 pa se je volitev udeležilo okrog 3700 volivcev manj. Fašistični rezultati v teh predelih so se tudi izboljšali, toda značilen je padec glasov za slovansko in porast za komunistično listo. Slovanska lista je v teh dveh okrajih izgubila okrog 6200 glasov (prej 14.500, sedaj 8600), komunistična lista pa je dobila okrog 1200 glasov več (prej 750, sedaj pa 1950). Podobno je bilo razmerje tudi v drugih slovenskih kmečkih predelih Goriške, na Krasu in v Vipavski dolini. Ta severovzhodna slovenska kmečka področja so z volilnimi izidi leta 1924 izpričala preusmeritev v levo. Slovenske kmečke množice niso odobravale oportunistične politike vodstva slovanskih strank, od fašistične oblasti si niso obetale dobrin. Razočarane zaradi pomirjujočega stališča strankinih voditeljev do fašistične vlade, nenačelnosti in notranjih razprtij v slovanskem političnem taboru in praznih demagoških obljub so se volitev v veliki meri vzdržale ali pa volile najbolj levičarsko in najbolj protifašistično stranko komunistov.

Slovanski lokalni tisk je po volitvah opravičeval slabe uspehe slovanske liste samo s fašističnim terorjem. To je bil nesporno močan argument, kar se vidi iz prejšnjega poglavja, vendar je nasilje bolj kot na rezultate slovanske liste vplivalo na rezultate drugih manjšinskih list, ki pa se vsaj v severovzhodnem delu pokrajine niso poslabšali. Iz parlamentarnega govora poslanca Besednjaka, izvoljenega na slovanski listi, o nasilju nad narodno manjšino v Julijski krajini, je razvidno, kako so slovanske organizacije npr. razlagale uspehe komunistične stranke tam, kjer so same nazadovale: »V znak protesta (proti nasilju, op. M. K.) so glasovali pri nas ljudje za komuniste. Pri zadnjih volitvah je imela komunistična stranka v Julijski krajini nad 20.000 glasov, od katerih je več kot polovica slovanskih. Za komuniste so glasovali pri nas kraji, kjer ni nobenega delavca, kjer ni bilo nikdar nobene komunistične organizacije, kjer ni bilo nobenega komunističnega shoda... kamor ni prišel noben komunistični časopis. Veliko število komunističnih glasov, ki so jih oddali naši kmečki posestniki (podčrtano v originalu, op. M. K.), pomenijo le protest proti razmeram v naših krajih.«³⁸

Komunistično glasilo »Delo« pa je osvetlilo še druge razloge, ki so vplivali na visoko število komunističnih glasov in na velike izgube slovanske liste.

³⁸ Goriška straža, 12. VI. 1924.

V Julijski krajini je volitvam dajal pečat sporazum med Italijo in Jugoslavijo,³⁹ ki bi moral pozitivno vplivati na rezultate slovanske liste, toda zgodilo se je prav nasprotno. Ko je bil sporazum podpisan, so slovanski narodnjaški politiki sklenili z vlado kompromis, ki pa je bil v resnici prava kapitulacija. Izjavili so vdanost »tisti vladi, ki je reševala vprašanje narodnostnih pravic le s silo in pestjo... Napravili so načelno in taktično napako, ki je porazno vplivala na volivce. Deloma jih je demoralizirala, deloma ogorčila«. Slabiči in koristolovci so se okoristili z oportunistom vodstva. »zanje je izginila razlika med vladno sekiro s palicami (fašijo, op. M. K.) in med neprotivladno lipo s planiko«. Ti so volili fašistično listo. Drugi pošteni Jugoslovani pa so se volitev vzdržali, ali pa so glasovali za srp in kladivo. Drug važen vzrok za nizko število slovanskih glasov je bil po mnenju komunistov slaba organizacijska struktura slovanskih političnih organizacij, ki so slonele na rahli mreži nezanesljivih zaupnikov. Zaupniki slovenskih narodnih organizacij po vaseh so bili navadno vaški mogotci, ki so se v skrbi za svoje imetje klanjali oblasti. Kompromis političnih voditeljev jim je tokrat dal možnost, da odkrito poskrbe zase in se še bolj približajo režimu. Sami so večinoma glasovali za fašiste, med ljudmi pa so propagirali abstinenco. Kmečke množice so na ta način ostale brez voditeljev. Vrhunec v tej situaciji so bili volilni shodi, ki so narodni propagandi bolj škodovali kot koristili. Na njih so se slovanski narodnjaki bratili s fašisti, kar je zbuvalo odpor med zborovalci. »Shodi so bili raznih vrst, prav prijateljski in prav sovražni. Eni poleg drugih so najbolj spravljali lipo ob kredit. V isti sapi, ko so narodni listi hvalili fašiste zaradi enega shoda, so jih zaradi drugega napadali. Burka je dosegla višek, ko sta si nasprotnika celo kadila pred volivci.« V taki zmedi pojmovanji so šli volivci na volišča brez samozavesti in navdušenja, hkrati pa so poznali tudi razprtije, ki so bile med vodilnimi osebnostmi vseh treh slovanskih političnih društev in ki tudi v času volilne propagande niso prenehale. Take razmere so torej vplivale na porast komunističnih glasov.⁴⁰

Število komunističnih glasov je bilo visoko ne samo na slovenskem podeželju, ampak tudi v Trstu kljub močnim abstinencijskim težnjam. Iz poročila tržaške prefektore, ki je bilo sestavljeno leta 1924 na osnovi nekaterih arhivov komunistične stranke, ki jih je odkrila policija, se vidi, da je komunistična stranka v Julijski krajini ob koncu leta 1923 štela komaj okrog 600 članov in 700 simpatizerjev. Najmočnejša je bila v slovenskem delu goriškega področja. Štela je nad 200 članov in okrog 500 simpatizerjev, vodil pa jo je Jože Srebrnič, kandidat na listi proletarskega bloka.⁴¹ Oblasti so torej računale kvečjemu z okrog 1300 odkritimi privrženci komunistične stranke, stranka pa je na volitvah dobila nad 16.000 glasov. Ta razlika je bržkone osupila fašistične lokalne oblasti.

Po cenitvah komunističnih glasil bi komunisti v Julijski krajini dobili še mnogo več glasov, če ne bi bilo fašističnega nasilja in ponarejanja. Tudi kandidatura treh delavskih strank je med delovnimi množicami povzročala zmedo. Mnogi volivci, predvsem v Trstu, so po podatkih komunističnih časopisov volili

³⁹ Rimski sporazum o prijateljstvu in reškem ozemlju, sklenjen 27. I. 1924.

⁴⁰ Delo, 17. IV. 1924.

⁴¹ Poročilo tržaške prefektore notranjemu ministrstvu, 12. III. 1924, arhiv G. Feltrinelli.

maksimalistično listo, prepričani, da volijo komuniste, saj sta obe listi imeli v volilnem znaku srp in kladivo. Nekateri so sicer vpisovali v glasovnice preferenčna imena komunističnih kandidatov, hkrati pa so prečrtali maksimalistični namesto komunistični znak. Take glasovnice so bile neveljavne. Na podeželju so mnogi volivci tudi nasedali propagandi maksimalistov, ki so govorili o svoji socialistični stranki kot o stranki tretje internacionale. Kljub temu pa so volilni rezultati pokazali, da sta bili v Julijski krajini obe socialistični stranki v upadanju, imeli sta minimalno število članov in nikakršnega vpliva med množicami.⁴²

Julijska krajina je bila tudi leta 1924 rdeča kot pred tremi leti. V okviru državnih meja je bil za to volilno okrožje najznačilnejši uspeh komunistične stranke, če ne upoštevamo slovanske liste, ki je bila tudi posebnost te pokrajine. Komunistična stranka Italije je na volitvah dosegla najboljše rezultate v volilnem okrožju Julijske krajine enako kot ob volitvah leta 1921. V celotnem volilnem okrožju so komunisti dosegli 7,7 % veljavnih glasov, medtem ko so v volilnem okrožju Piemont, trdnjavi komunizma, bili za 0,7 % slabši.⁴³ Če pa odštejemo furlanski in zadrski del volilnega okrožja, znaša odstotek za komunistično listo 10,8, državno poprečje pa je bilo komaj 2,7 %. Podrobnejša primerjava rezultatov po posameznih okrajih ali pokrajinah v Italiji ni mogoča, ker nimamo podatkov, toda iz poprečne višine odstotka in iz primerjav za leto 1921 je mogoče sklepati, da je bil odstotek za komuniste v idrijskem okraju (35,5) med najvišjimi ali celo najvišji v vsej državi, podobno kot je bilo rečeno za leto 1921 o gradiščanskem okraju. V prilogi 6 citiranega dela U. Giustija so npr. navedeni odstotki, ki so jih komunisti dosegli v glavnih mestih italijanskih pokrajin. Najvišji so: v Alessandriji 28 %, Pisi 25 %, Forliju 20 %, v Torinu 17 %, drugje manj. V Julijski krajini so imeli komunisti v Trstu 15 %, v Tržiču 12 %, v Idriji pa kar 51 % glasov, hkrati so v pretežno kmečkem tolminskem in postojnskem okraju dosegli po 19 % glasov. Gornjo trditev potrjuje tudi to, da je dobila komunistična lista v Julijski krajini dve poslanski mesti kot pred tremi leti, medtem ko je slovanska lista izgubila 3 mandate. Lista ljudske stranke je sicer tudi dosegla dva mandata, toda ne v stari Julijski krajini, temveč na furlanskem ozemlju. Izmed 19 izvoljenih poslancev KSI v vsej Italiji sta bila dva izvoljena v volilnem okrožju Julijske krajine.

»V splošnem je volilni boj, ki ga je v tem volilnem okrožju vodil odbor proletarskega bloka, dal tiste rezultate, ki sta jih komunistična stranka in tretji internacionali privrženi del socialistične stranke pričakovali ... Če pomislimo na neznatna finančna sredstva, ki so nam na razpolago, na obupne gospodarsko-finančne razmere, v katerih živi večina naših delavcev in kmetov, če pomislimo, da smo razpolagali samo z volilno propagando, ki so jo ovirale tisočere nevarnosti, če pomislimo, da zaradi znanih razlogov nismo mogli organizirati rednih zborovanj in sestankov z našimi volivci, če pomislimo na vse to in še na mnoge druge stvari, ki jih nima smisla ponavljati, smo lahko zadovoljni.«⁴⁴

Italijanska poslanska zbornica, izvoljena po novem fašističnem volilnem zakonu, je bila samo še senca demokratičnega parlamenta. Sestavljalo jo je 375 fašistov, 65 predstavnikov delavskih strank, 39 popolarov in 56 liberalcev,

⁴² L'Unità, 10. IV. 1924.

⁴³ Giusti, str. 127.

⁴⁴ L'Unità, 10. IV. 1924.

demokratov, republikancev, Slovanov itd. V novem parlamentu ni manjkalo govornikov iz vrst opozicije, ki so podprti z dokumentarnimi podatki protestirali proti volilnim rezultatom, nasilju ob volitvah in nezakonitemu sestavu nove zbornice.

Centralni volilni odbor je 24. maja 1924 predložil poslanski zbornici listo vseh 375 fašističnih poslancev, da bi jo v celoti potrdila. Poslanec Giacomo Mateotti je v imenu socialistične skupine nasprotoval temu postopku in v svojem improviziranem govoru razkril nezakonitost volitev. Večinska lista je dobila kakih štiri milijone glasov le nominalno, ne pa tudi dejansko in svobodno. Zaradi tega je celo dvomljivo, če je v resnici dosegla tisti odstotek glasov, ki ga zahteva zakon za večinsko stranko. »Na tem mestu torej izpodbijamo v celoti veljavnost izvolitve večine... Izvolitev je po našem bila neveljavna in dodajmo, da je bila neveljavna v vseh volilnih okrožjih.« Sama vlada, vsi vladni listi, vsi fašistični govorniki, nadaljuje Mateotti, so na volilnih zborovanjih neprestano ponavljali, da imajo volitve le relativno vrednost, kajti vlada bo v vsakem primeru obdržala oblast, pa če treba s silo. Noben italijanski volivec ni bil torej svoboden v odločanju. Vsakdo je vnaprej vedel, da vlada razpolaga s sredstvi, ki morejo razveljaviti glas za opozicijo. Saj obstaja oborožena milica s temeljno nalogo, da podpre vladnega predsednika, ki je hkrati voditelj fašizma. Ta milica, ki jo sestavljajo privrženci ene same stranke, je namenjena izključno obrambi neke določene vladavine. Po vseh mestih, še bolj pa po deželi so na dan volitev krožili oboroženi oddelki fašistične milice, ki bi praviloma ne smeli voliti, ker so bili na službeni dolžnosti, pa so hkrati kontrolirali in volili. Če tudi ne bi upoštevali milice in ne vladine odločnosti, da obdrži oblast s silo, nam ne manjka drugih dokazov, ki vnaprej razveljavljajo vsak posamezen del volilnega postopka. Že nabiranje podpisov za manjšinske kandidatne liste je bilo s silo preprečeno v šestih izmed petnajstih volilnih okrožij. V vseh 8000 italijanskih občinah je izmed 1000 kandidatov manjšinskih list smela javno nastopati v volilni kampanji le peščica in to samo tam, kjer je to vladajoči stranki iz kakršnihkoli razlogov koristilo. Na 100 kandidatov socialistične unitarne stranke jih okrog 60 ni imelo svobode gibanja v svojem volilnem okrožju, nekaterim pa je bilo celo prepovedano bivanje v domačem kraju. Mnogi so se zato odpovedali kandidaturi, saj jim je grozila brezposelnost ali celo emigracija. Socialistični kandidat Piccinini je bil umorjen v lastnem stanovanju, ker je kljub opozorilu sprejel kandidaturo. Ena izmed važnih garancij za svoboden potek volitev je po mnenju Mateottija določilo, da na vseh voliščih prisostvujejo in kontrolirajo volilni postopek zastopniki vseh kandidatnih list. V resnici pa so volitvam v devetdesetih ali celo sto odstotkih primerov prisostvovali samo pristaši prevladujoče stranke in je tako odpadla zadnja možnost za ohranitev volilne svobode. V nekaterih krajih, v redkih mestih je sicer bilo dopuščeno tudi nekaj več svobode zaradi bojazni pred prehudo reakcijo množic, hkrati pa so te izjeme mogle služiti kot dokaz, da volitve v Italiji niso farsa. Zanimivo je, da so prav v takih krajih manjšinske liste dobile mnogo več glasov kot večinska lista, toda nasilje, ki je pred in med volitvami izostalo, je vzniknilo po volitvah. V milanski in genovski pokrajini so npr. neugodnim fašističnim rezultatom sledila razdejanja sedežev strank, ustanov in uredništev časopisov, pretepi oseb itd., ki so povzročila milijske škode. Krajevne oblasti so se posluževale treh različnih načinov pritiska

na volivce, da so glasovali za fašiste, ali da so imele vsaj popolno kontrolo nad vsakim posameznim glasovalcem. Volivec, ki je vedel za to kontrolo, je največkrat iz gole bojazni, zaradi ljubelega miru in varnosti glasoval za fašistično listo. Razen tega pa je bil tudi do skrajnih meja razširjen sistem ponarejanja volilnih izkaznic in dodeljevanje volilnih izkaznic tistih upravičencev, ki so se volitev vzdržali skupinam neznancev, ki so glasovali po najrazličnejših sekcijah, vsakič pod drugim imenom. Nekateri so glasovali po deset, dvajsetkrat, dvajsetletni mladeniči so včasih volili namesto šestdesetletnih starčkov. Tisti redki volivci, ki so uspeli priti do kabin, so se tamkaj srečali z »nadzorniki«. Če bi centralni volilni odbor pregledal glasovnice, poslane iz volilnih sekcij, bi hitro ugotovil, da so naštetih preferenčni glasovi napisani z isto roko in da so na volilnih znakih manjšinskih strank zradirane črte. »Iz vseh teh razlogov pa tudi iz drugih razlogov, ki jih zaradi vaših (fašistični del poslancev, op. M. K.) burnih posegov ne bom našteval in jih vi prav dobro poznate, ... zahtevamo razveljavitev glasovanja 'enbloc' za večinsko listo... Zahtevamo, da volilni odbor podrobno razišče metode, ki so jih uporabljali po vsej Italiji... Vi, ki imate danes v rokah oblast in silo, vi, ki se ponašate s svojo močjo, bi morali biti sposobni, da od vseh zahtevate zakonitost... Vi, ki vsak dan trdite, da želite ponovno vzpostaviti državno avtoriteto in zakonitost, storite to, če je še v vaši moči, sicer boste vi sami uničili... moralne vrednote naroda.«⁴⁵

Govor, ki ga je desnica v parlamentu ves čas prekinjala z medklici, psovkami in ropotom, je Mateotti moral plačati z življenjem. Ugrabili so ga 10. junija 1924 in ga zahrbtno umorili nekje v okolici Rima. Zaradi tega umora, ki je ogorčil javnost in spravil v ostro opozicijo vse manjšinske parlamentarne skupine — Aventinska opozicija, je fašizem doživljal zelo kritične trenutke, dokler ni januarja 1925 po Mussolinijevem grozilnem govoru v parlamentu prestopil v fazo odkrite diktature.

V naslednjih mesecih je fašistična vladavina odpravila še zadnje ostanke demokratičnih ustanov v Italiji. Prepovedala je vse nefašistične stranke in izgnala iz parlamenta vse nefašistične poslance, ki so bili večinoma konfinirani, če se niso pravočasno umaknili v emigracijo. Za naslednje parlamentarne volitve v Italiji 24. marca 1929 ni bil več v veljavi niti proporcionalni niti večinski volilni sistem. Volilni upravičenci so smeli samo z »da« ali »ne« odgovoriti na vprašanje: »Se strinjate z listo poslancev, ki jih je določil veliki fašistični državni svet?« Izmed 8,653.611 veljavnih glasov je bilo na ta način le 135.773 negativnih odgovorov; izmed tisoč volivcev jih je le 16 odgovorilo »ne«.⁴⁶ S takim »plebiscitom« se je fašistični režim v Italiji dokončno uzakonil.

⁴⁵ Critica sociale, 1924, št. 12, str. 187—192.

⁴⁶ Giusti, str. 132, 133.

Demografski podatki za Julijsko krajino po številu leta 1910 in 1921

Politični okraj	Stevilo občin	ha	Pristotni prebivalci		Stevilo Slovencev in Hrvatov		Stevilo Italijanov		Tuji državljani					
			1910	1921	1910	%	1921	%	1910	%	1910	1921		
Gorica	47	78.389	104.856	94.353	80.930	77,2	68.873	72,6	17.576	16,9	15.405*	16,2	2.290	989
Gradiška	20	18.695	34.155	33.683	4.658	13,6	3.986	11,9	26.263	76,9	4.419 ¹	13,1	2.834	105
Sežana	31	47.195	30.461	27.802	29.566	97,0	26.774	96,3	343	1,1	848	3,1	383	148
Tolmin	25	104.061	38.239	37.697	37.993	99,1	36.131	95,9	29	0,1	1.248	3,3	169	270
Tržič	25	43.357	53.038	59.635	1.704	3,2	1.624	2,7	45.935	86,6	41.978 ²	70,4	5.152	307
Goriško-gradišanska dežela	148	291.693	260.749	253.670	154.751	59,3	137.388	54,2	90.146	34,6	63.898	25,2	10.828	1.819
Istrija	7	24.570	14.125	14.085	14.009	99,2	13.140	93,3	—	—	401	2,9	13	541
Postojna	40	102.780	43.200	43.329	42.808	99,1	41.671	96,2	—	—	1.122	2,6	215	515
Notranjska	47	127.350	57.325	57.414	56.817	99,1	54.811	95,4	—	—	1.523	2,7	228	1.054
Trbiž	7	36.403	8.992	8.224	2.202	22,3	1.106	13,4	— ³	—	1.207 ⁴	14,7	330	1.726
Skupno Goriška	202	456.446	327.066	319.308	213.770	65,3	193.305	60,5	90.146	27,5	66.628	20,9	11.386	4.599
Koper	11	82.459	89.609	87.997	49.468	55,2	42.060	47,8	38.006	42,4	45.622	51,8	1.741	315
Lošinj	4	51.121	21.260	19.272	10.094	47,5	4.846	25,2	9.884	46,5	13.977	72,5	810	449
Pazin	6	85.926	48.518	50.852	43.212	89,1	29.700	58,4	4.032	8,3	19.405 ⁵	38,2	275	103
Poreč	11	79.297	61.358	61.564	18.996	31,0	15.192	24,7	41.276	67,3	46.325	75,2	990	47
Pulj	7	77.942	107.755	83.787	34.306	31,9	15.873	18,9	51.720	48,0	65.074	77,7	10.078	2.840
Volosko-Opatija	8	66.951	42.970	39.929	36.765	86,0	30.080	75,3	885	2,0	7.895	19,8	2.734	1.954
Istra	47	443.696	371.470	343.401	193.841	52,2	137.751	40,1	145.803	39,3	198.298	57,7	16.628	4.708
Trst	1	9.589	229.510	238.655	59.319	25,9	18.150	7,6	118.959	51,8	202.382	84,8	38.597	18.123
Julijska krajina	250	908.835	928.046	901.364	466.730	50,2	349.206	38,7	354.908	38,2	467.306	51,8	66.611	28.432

* + 986 Furlanov — 10,1 %
 † + 25.173 Furlanov — 74,7 %
 ‡ + 15.726 Furlanov — 26,4 %

§ + 1644 Romunov — 3,2%
 ¶ + 4185 Nemcev — 50,9 %
 * + 6660 Nemcev — 74,2 %

Furlanov 50.589 — 5,6 %
 Nemcev 4185 — 0,5 %
 Romunov 1644 — 0,2 %

Število veljavnih glasov leta 1921 po volilnih okrožjih Julijske krajine¹

Volilno okrožje	Nac. blok	JNS	Kom. stranka	Soc. stranka	Rep. stranka	Ljud. stranka	Veljav. glasov
goriško	4.774	34.640	10.112	4.291	1.408	2.526	57.751
tržaško	15.119	2.930	6.667	4.154	4.473	(kand. v bloku)	33.343
poreško	28.995	11.215	3.695	3.687	2.645	2.122	52.359
skupno	48.888	48.785	20.474	12.143	8.526	4.648	143.453

Volilni rezultati leta 1924 po pokrajinah Julijske krajine²

Stranke	Puljska pokr.	Tržaška pokr.	Videmska pokr.	Zadrška pokr.	Julijska krajina v starih mejah	Furlanski del vid. in zadr. pokraj.
fašistična	51.580	23.598	86.555	1.784	92.515	69.311
slovanska	6.657	6.118	16.255	63	29.784	63
ljudska	1.070	1.145	19.855	36	3.123	19.075
komunistična	3.131	7.211	10.371	43	16.454	4.311
soc. unitarna	200	862	12.034	5	1.304	11.841
republikanska	2.455	4.322	2.815	220	7.438	2.346
demokratska	131	311	5.238	13	571	5.131
soc. maksimalistična	375	1.006	3.628	10	1.964	3.094
veljavnih glasov	65.599	44.573	156.751	2.174	153.153	115.172
vpisanih vol. upravičencev	97.512	78.954	288.425	3.633	*	*

¹ Manuale, 1921.

² Edinost, 9. IV. 1924; Delo, 10. IV. 1924; Historijski arhiv, Reka, fond a-11, 1924.

* Ni podatkov za goriški del videmske pokrajine, zato ni možno odštevanje.

Primerjava odstotkov veljavnih glasov po okrožjih iz leta 1921 za volitve leta 1921 in 1924

	It. nac. blok		Faš.		JNS		Slov.		Kom.		Maks. + unit.		Ljud.		Rep.		Dem.	
	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924
Goriško volilno okrožje	8,3	40,3	60,0	37,6	17,3	14,8	7,4	2,2	4,4	2,5	2,4	2,1	0,3					
Tržaško volilno okrožje	45,3	57,5	8,8	8,3	20,0	15,1	12,4	4,5	—	1,7	13,4	11,7	0,8					
Poreško volilno okrožje	55,4	78,8	21,4	8,8	7,0	5,2	7,0	1,0	4,0	1,8	5,0	3,9	0,2					
Julijska krajina v mejah iz 1921*	34,1	60,4	34,0	19,4	14,3	10,8	8,4	2,1	3,2	2,0	5,9	4,9	0,1					

* Odstotki za Julijsko krajino za leto 1924 so izračunani iz uradnih rezultatov, ki se ne skladajo z rezultati po pokrajinah.

Primerjava števila glasov po okrajih leta 1921 in 1924

Okraj v mejah iz leta 1921	It. nac. blok		Faš.		JNS		Slov.		Kom.		Maks. + unit.		Ljud.		Rep.		Dem.		Veljavnih glasov	
	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924
poreški	7.829	11.248	200	219	190	403	961	76	(61 15)	488	204	1.152	1.321	14	10.820	13.485				
puljski	9.461	15.605	939	592	2.191	832	584	165	(105 60)	191	91	611	570	54	13.977	17.909				
lošinjški	3.878	4.439	222	101	—	7	3	7	(2 5)	—	12	—	27	—	4.103	4.593				
pazinski	3.155	7.632	1.100	658	67	365	42	67	(53 14)	17	65	39	170	40	4.420	8.997				
koprski	3.669	11.856	3.398	1.695	1.197	1.674	2.024	278	(182 96)	1.280	811	820	525	25	12.379	16.964				
volosko-opat.	971	1.917	5.703	2.594	—	225	59	68	(39 29)	—	22	—	33	13	6.732	4.872				
Trst	15.119	17.666	2.930	2.577	6.667	4.648	4.154	1.385	(679 706)	—	531	4.473	3.610	268	33.343	30.685				
gradiščanski	695	5.600	554	178	2.891	260	787	105	(63 42)	959	307	220	82	18	6.106	6.550				
tržiški	1.983	8.144	288	146	2.550	1.222	3.026	525	(305 220)	1.428	832	657	613	85	9.932	11.567				
trbiški	73	1.363	88	117	155	36	508	28	(15 13)	66	7	—	2	6	890	1.559				
goriški	1.494	4.927	12.293	7.670	3.070	2.991	134	303	(235 68)	364	202	592	393	50	17.947	16.536				
sezanski	137	721	4.663	2.835	1.101	830	40	61	(56 5)	1	12	—	47	2	5.942	4.461				
tolminski	49	426	6.696	4.525	423	834	54	78	(68 10)	4	7	5	13	4	7.229	5.887				
idrijski	16	188	2.022	1.276	95	823	4	21	(20 1)	—	2	—	5	—	2.137	2.315				
postojnski	21	789	8.243	4.151	352	1.151	12	87	(74 13)	—	14	—	41	6	8.628	6.239				

Primerjava odstotkov veljavnih glasov po okrajih leta 1921 in 1924

Okraj	It. nac. blok 1921	F.aš. 1924	JNS 1921	Slov. 1924	Kom.		Soc. 1921	Maks. + unit. 1924	Ljud.		Rep. 1921	Rep. 1924	Dem. 1924
					1921	1924			1921	1924			
poreški	72,3	83,4	1,9	1,6	1,8	2,9	8,8	0,5	4,6	1,5	10,6	9,8	0,1
puljski	67,6	87,1	6,2	3,5	15,6	4,6	4,1	1,3	1,3	0,6	4,3	3,1	0,4
lošinjški	94,5	96,6	5,4	2,2	—	0,1	—	0,1	—	0,2	—	0,6	—
pazinski	70,1	84,8	24,8	7,3	1,5	4,0	0,9	0,7	0,3	1,5	0,8	1,8	0,4
koprski	29,6	70,3	27,3	10,0	9,6	9,9	16,2	1,5	10,3	4,9	6,8	3,1	0,1
volosko-opatijski	14,4	39,3	84,7	53,2	—	4,6	0,9	1,4	—	0,4	—	0,7	0,2
Trst	45,3	57,5	8,8	8,3	20,0	15,1	12,4	4,5	ne kand.	1,7	13,4	11,7	0,8
gradiščanski	11,3	85,4	9,0	2,7	47,3	3,9	12,9	1,5	15,7	4,7	3,6	1,2	0,2
tržiški	18,8	70,4	2,7	1,2	25,7	10,5	31,4	4,4	14,4	7,2	6,5	5,2	0,7
trbiški	8,2	87,4	9,8	7,5	17,4	2,3	57,0	1,9	7,4	0,5	—	0,1	0,5
goriški	8,3	29,7	68,6	46,3	17,1	18,0	0,8	1,8	2,0	1,2	3,3	2,4	0,3
sežanski	2,3	15,9	78,5	63,5	18,5	18,6	0,7	1,3	—	0,2	—	0,9	—
točminski	0,6	7,1	92,6	77,1	5,7	14,0	0,7	1,2	—	0,1	—	0,1	—
idrijski	0,7	8,1	94,6	55,1	4,4	35,5	0,2	0,9	—	0,1	—	0,2	—
postojnski	0,2	12,7	95,5	66,4	4,0	18,5	0,1	1,5	—	0,2	—	0,7	0,1

Volilni rezultati v občinah goriške pokrajine leta 1921 in 1924

	Bloj. Faš.		Slov.		Kom.		Soc.		Maks.-unit.		Ljud.		R.p.		Dem.		Velj. glasov	
	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924
I. Gradiščanski okraj																		
1. Biljana	3	212	202	82	3	61	5	(5)			2				266	304		
2. Brazzano	3	217			1	68	1	(1)			4				71	224	1	
3. Chiopris	46	204			25	56					76	2	1		204	206		
4. Corona*		99			1						2		2			104		
5. Dolenje	17	195	23	2	168			4	(3 1)		36	8	4		244	215	2	
6. Fara	46	298	1	1	212	18	8	(8)			48	25	4	1	328	355	3	
7. Gradiška	52	460	1	1	314	79	29	(23 6)			112	56	70	27	627	666		
8. Krmin	173	1452	32	6	712	89	10	(9 1)			89	15	35	3	1130	1514	3	
9. Kopriva	37	262			125	10	4	(3 1)			121	44	2	1	295	319		
10. Kožbana	15	166	168	18	63	14	3	(3)					7		267	188	1	
11. Mariano	51	334			200	12	1	(1)			104	13	5	2	372	359		
12. Medana	2	118	129	65		99	1	(1)							230	184		
13. Medeja	57	267			129	37	1	(1)			22	1	15		260	269		
14. Moraro	9	150			85						57	2	1		151	153		
15. Moša	13	191			199	30	8	(7 1)			4	4	5	10	251	213		
16. Romans	54	305			238	5	25	10	(2 8)		94	8	8	8	419	340	4	
17. Sgradno	30	205	2	139	62	86	15	(7 8)			58	59	11	10	324	355	2	
18. Sv. Lovrenc	14	168			120	7	16	5	(4 1)		67	17	10	4	227	201		
19. Versa	56	174	1	87		87					23	1	10	1	176	177		
20. Vileš	17	123			75	27	87				48	41	37	6	264	199	2	
Skupno	695	5600	554	178	2891	260	787	105	(63 42)	959	307	220	82	18	6106	6550	18	6106

* Corona je leta 1921 volila v sestavu občine Mariano.

II. Tržiški okraj

	Blok		Fas.		Slov.		Kom.		Soc.	Maks.-unit.	Ljud.		Rep.		Dem.	Velj. glasov	
	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924			1921	1924	1921	1924		1921	1924
1. Aiello	60	273			17		203	12	(7	5)	92	61	10	8	1	374	336
2. Campolongo	66	254	1	120	6		72	7	(6	1)	12	1	4	8		274	277
3. Cervignano	198	598	1	1	23		314	12	(9	3)	47	14	19	5	1	579	654
4. Devin	24	88	232	63	50	13	15	1	(1)				3		321	168
5. Doberdob	1	82	56	47	75	14	7	3	(3)	2					139	148
6. Fiumicello*	72			179			323				179		83			836	
7. Fogliano	208	210	1	175	49		10	7	(4	3)	28	46	1	26	3	422	342
8. Gradež	85	434	1	50	60		200	8	(3	5)	307	124	306	226	1	948	854
9. Joannis	47	156		1			75	3	(3)	8	5		4	1	131	169
10. Muscoli	67	328	2	5	7		124	6	(6)	110	5		20	7	306	375
11. Oglej	69	1371			141		203	109	(58	51)	92	125	10	79	16	374	1.841
12. Perteole		281	1	230	36		36	19	(8	11)	20	28		6	5	250	376
13. Ronki	61	565	10	386	176		178	36	(21	15)	98	110	61	28	7	784	932
14. Ruda	70	173	5	25	92		254	24	(20	4)	30	42	21	17	5	400	358
15. Sv. Peter ob Soči	13	208			187	31		3	(2	1)	93	15	7	12	2	300	271
16. S. Vito al Torre	157	311			3	27	178	13	(10	3)	39	32		3	9	377	395
17. Scodovacca	44	167			58	13	61	15	(4	11)	31	4	8	3	1	202	203
18. Škocjan	75	421	3	302	180		69	34	(22	12)	83	58		9	4	529	709
19. Štrancan**		220	3		41			17	(11	6)		19		9	2		311
20. Tapogliano	97	170					43				18					158	170
21. Terzo*	100			201			87				23		36			447	
22. Tržič	344	1301	7	240	228		402	166	(96	70)	7	56	72	141	12	1.065	1.911
23. Turjak	11	251			210	51	54	11	(7	4)	39	27	12	2	3	326	345
24. Villa Vicentina	63	203	1	10	9		140	17	(6	11)	17	13	6	1	5	236	249
25. Visco	42	79			42	8	14	2	(2)	55	45	1	3		154	137
Skupno	1983	8144	288	146	2550	1222	3026	525	(305	220)	1428	832	657	613	85	9.932	11.567

* Občini Fiumicello in Terzo sta bili do leta 1924 ukinjeni.

** Za občino Štrancan leta 1921 ni podatkov.

III. Goriški okraj		Blok		Faš.		Slov.		Kom.		Soc.		Maks.-unit.		Ljud.		Rep.		Dem.		Velj. glasov	
		1921	1924	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924
1.	Ajba	1	15	299	249	8		6	(4 2)	1					300	280			1	300	280
2.	Ajdovščina	1	28	132	131	26	10	1	(1)						159	170			1	159	170
3.	Anhovo	1	31	329	218	4	9	4	(2 2)	4		66		334	276			1	334	276	
4.	Avče		11	127	90	1	5							128	106					128	106
5.	Bajnsiče	1	31	154	52	19	46	7	(7)					174	136					174	136
6.	Bate		18	185	119	26	23	2	(2)					211	162					211	162
7.	Bilje		8	234	89	34	45	4	(3 1)					268	147			1	268	147	
8.	Čepovan	1	33	183	131	59	39							243	203					243	203
9.	Černiče	1	62	278	219	28	18	3	(3)			1		307	305			2	307	305	
10.	Dežle	1	15	176	80	27	68	1	(1)					204	164					204	164
11.	Dol-Otlica	1	20	333	167	2	32	8	(8)			19		336	247			1	336	247	
12.	Dornberk	1	55	505	277	11	16	1	(1)			1		517	350					517	350
13.	Gaberje		8	131	95	8	19							139	123					139	123
14.	Gojače		17	83	39	24	16	2	(2)					107	80					107	80
15.	Gorica	1381	3006	674	522	640	379	113	84	(55 29)	233	149	574	308	3,615	4,480			32	3,615	4,480
16.	Grgar	1	43	203	104	82	46	5	(5)			1		286	200					286	200
17.	Kal	1	19	516	413	4	11	1	(1)					521	444					521	444
18.	Kamnje		11	132	67	43		3	(3)					132	124					132	124
19.	Kanal	5	7	372	357	2	3	2	(2)			1		379	372			1	1	379	372
20.	Kojsko-Šmartno	8	142	850	394	44	189	16	23	(20 3)				918	753			2	2	918	753
21.	Ločnik	38	380	5	2	265	53	3	19	(7 12)	131	37	9	451	506			3	3	451	506
22.	Lokavec pri Ajd.		8	217	154	21	62	3	(2 1)			1		238	229					238	229
23.	Lokovec	1	17	274	159	33	42	2	(2)					308	220					308	220
24.	Miren	5	50	244	146	76	57	5	(3 2)					325	258					325	258
25.	Opatje selo	1	17	159	52	121	91	2	(2)					281	162					281	162
26.	Osek-Vitovlje		14	246	111	6	61	1	(1)					252	187					252	187
27.	Ozeljan		12	243	156	2	15							245	183					245	183
28.	Podgora	6	124	210	155	273	191	2	23	(19 4)		2	6	497	506			1	1	497	506
29.	Prvačina	2	28	290	246		5	4	(1 3)			4		292	287					292	287
30.	Renče	3	101	342	113	173	217	7	(7)					518	438					518	438
31.	Rihemberk	1	50	622	511	1	13	2	(2)			4		624	570					624	570

	Blok		Faš.		Slov.		Kom.		Soc.		Maks.-unit.		Ljud.		Rep.		Dem.		Velj. glasov		
	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	
32. Ročinj	1	11	172	102																173	113
33. Skrilje	1	8	189	123	33	79			4	(3 1)										223	214
34. Solkan	3	43	275	199	236	136			4	(4)					2					514	384
35. Sovodnje	1	29	137	157	132	45			5	(5)			2							270	238
36. Standrež	2	83	208	181	124	35			7	(7)					1					334	310
37. Sv. Križ-Cesta	1	64	354	177	66	96			7	(6 1)					1					421	345
38. Sempas	1	7	166	95	59	84			4	(4)					1			1		226	192
39. Sempeter pri Gorici	11	76	227	108	27	83			4	(4)			1		2					265	272
40. Šmarje	1	7	288	134	1	84			3	(3)										290	230
41. Števerjan	6	117	198	85	221	112			4	(3 1)			1		1					426	322
42. Tribuša		4	169	80		2			4	(4)					1					169	91
43. Trnovo		43	303	86	33	78			12	(11 1)										336	219
44. Velike Žablje	1	7	101	81		20			1	()										102	109
45. Vogersko	1	6	236	219		6									2					237	233
46. Vrtojba	2	32	352	187	124	212			13	(13)			1		5					478	451
47. Vrtovin		9	170	38	2	87			7	(7)					1					172	142
Skupno	1494	4927	12.293	7670	3070	2991	134	303	(235 68)	364	202	592	393	50	17.947	16.536					

IV. Trbiški okraj

	Blok		Faš.		Slov.		Kom.		Soc.		Maks.-unit.		Ljud.		Rep.		Dem.		Velj. glasov		
	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	
1. Bela peč	5	95	1	17	8	82			3	(3)										88	125
2. Lipalja ves	34	71	4	2	52	1			3	(1 2)			3	3						93	80
3. Naborjet	4	102	2	5	3	41			3	(2 1)			27	2						74	117
4. Rajbelj-Pontebelj		69		16	2	168			7	(1 6)					1					170	95
5. Trbiž	22	748		14	19	165			9	(5 4)			29	1						216	791
6. Ukve	6	103	44	43		52			2	(2)			2	1						104	152
7. Zabrnica	2	175	37	20	101	1			1	(1)			5	1						145	199
Skupno	73	1363	88	117	155	36	508	28	(15 13)	66	7	—	2	6	890	1559					

V. Sežanski okraj	Blok		Faš.		Slov.		Kom.		Soc.	Maks.-unit.	Ljud.		Rep.		Dem.		Vejl. glasov	
	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924			1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924
1. Avber		9	130	90	2	5				3	(2 1)			1			132	104
2. Brestovica		4	151	123		12			5	2	(2)			1	1		156	144
3. Brje		19	82	57	2	15				2	(2)			1			84	95
4. Dufovlje	4	33	181	146	30	5				2	(1 1)	1		1			215	188
5. Gabrovica		12	83	42	34	12				34	(1)			2			117	68
6. Gorjansko	14	36	143	73	23	35				5	(2)						180	145
7. Kobjeglava*		4	141	99					1	2	(1 1)	1		2			449	336
8. Komen		29	285	238	163	64				1	(1)	1					110	96
9. Kopriva		11	98	62	2	22				3	(3)			2			294	198
10. Lokve		14	95	76	199	103				4	(4)			9			174	132
11. Mavhinje	41	56	127	49	6	14				4	(4)			4			302	229
12. Nabrežina	45	83	136	103	101	34		20		4	(4)	1		4			242	348
13. Naklo		38	234	199	8	104				2	(2)	2		3			215	122
14. Pliskovica		30	182	75	33	17				2	(2)						254	88
15. Povir	1	16	188		56	69				3	(3)	1		6			218	175
16. Repno		6	211	155	7	5				4	(4)			8			107	78
17. Rodik		4	107	56	6	6				8	(8)			3			67	48
18. Sela	2	17	69	50	12	15				1	(1)	1					317	290
19. Sežana	13	115	182	91	121	73		14		8	(8)			3			67	48
20. Slivno	8	9	37	16	8	22				1	(1)						110	75
21. Skopo		15	106	56	4	4				4	(4)						98	88
22. Sempolaj	5	35	38	23	55	26				2	(1 1)						134	119
23. Skrbina		9	99	96	35	11				1	(1)	1					208	102
24. Storje		8	204	88	4	5				3	(3)						258	171
25. Štanjel		13	258	130		25				2	(1 1)			1			195	125
26. Štjak		7	189	80	6	37				2	(1 1)			1			308	266
27. Temnica	2	24	261	188	45	51				5	(5)	2		3			301	190
28. Tomaj		8	273	168	28	8				1	(1)	2					90	31
29. Veliki dol		9	72	21	118	1				23	(23)	1					129	93
30. Vojsčica	2	42	104	30	23	20				5	(5)						273	171
31. Zgonik		6	197	155	76	5				61	(56 5)			47			5942	4461
Skupno	137	721	4663	2835	1101	830	40	61	(56 5)	1	12	—	47	2			5942	4461

* Kobjeglava leta 1921 ni volila samostojno.

VI. Tolminski okraj

	Blok		Faš.		Slov.		Kom.		Soc. Maks.-unit.		Ljud.		Rep.		Dem.		Velj. glasov.	
	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924
1. Bovec	2	27	184	195	157	90	2	(2)	()					1		343	315	
2. Breginj		9	276	195		1	25	(23)	2)					1		276	231	
3. Cerkno	4	26	1172	879		78	4	(4)	()			2				1176	989	
4. Čezsoča		6	64	67	74	49	2	(2)	()							138	124	
5. Drežnica		5	249	211		1	4	(4)	()							249	221	
6. Grahovo		43	347	295	25	170	8	(8)	()					1	1	372	513	
7. Hudajužna*	2		155													157		
8. Idrijsko	1	3	141	125		5				1	1					143	134	
9. Kobarid	8	18	247	231	5	8										260	257	
10. Kred	1	15	350	128	2	2	2	(2)	()							351	147	
11. Libušnje	1	16	337	272	5	3	5	(2)	3)					1		343	297	
12. Livek		12	149	111										1		149	124	
13. Log		11	72	26		69	54	2	(2)	()				1		126	109	
14. Ponikve		5	281	95		30		3	(3)	()						281	133	
15. Sedlo		12	197	164				2	(2)	()		1		1		197	181	
16. Soča		4	120	58	19	24	3	(3)	()							139	89	
17. Srpnenica		7	111	91	1											112	99	
18. Sv. Lucija	2	11	571	302	8	43	2	(2)	()			1				581	359	
19. Šebrelje		4	208	126		20	2	(2)	()							208	152	
20. Sentviška gora		28	427	77		77	2	(2)	()							427	184	
21. Tolmin	27	142	515	430	27	113	8	(6)	2)			3	2	3	4	575	700	
22. Trenta		3	70	30		6	1	(1)	()							70	40	
23. Trnovo		5	80	71												80	76	
24. Volče	1	7	336	247	15	30	1	(1)	()							352	285	
25. Žaga		7	37	99	87	15										124	121	
Skupno	49	426	6696	4525	423	834	54	78	(68)	10)	4	7	3	11	4	7229	5887	

VII. Idrijski okraj

1. Črni vrh	6	28	346	208	24	79	1			1	1					376	317
2. Dole	1	5	224	133		33	2							1		225	174
3. Godovič		8	109	160		22	2					1		1		109	194
4. Idrija	4	98	741	382	67	506	2	4								814	990
5. Spodnja Idrija	2	20	386	163	4	154	2	8	(1 unit.)							394	345
6. Vojsko	3	28	216	106		14	1							1		219	150
7. Ledine**	1		124			15	3							2		143	
Skupno	16	188	2022	1276	95	823	4	21	(1 unit.)			2		5		2137	2315

* Občina Hudajužna je leta 1924 voilila v občini Grahovo.

** Občina Ledine leta 1921 še ni obstajala.

	Blok Faš.		Slov.		Korn.		Soc.		Maks.-unit.		Ljud.		Rep.		Dem.		Velj. glasov	
	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924
VII. Postojnski okraj																		
1. Britof	3	20	214	32	118				3	(2 1)						1	217	174
2. Budanje		4	161	177	47	36			2	(1 1)				3			208	222
3. Bukovje		10	143	111	2	10			4	(4)	1		1	1			145	137
4. Col		20	216	146		13	3		4	(4)	1		1	1			219	185
5. Goče		6	181	76	6	68			1	(1)							187	151
6. Hrenovice		10	547	373	21	21			5	(3 2)							547	409
7. Ilirska Bistrica		11	147	136		1			2	(2)							147	150
8. Jablanica		4	418	235	33						1			1	3	418	277	
9. Knežak		11	555	54	12				1	(1)	1			1		555	80	
10. Košana	2	25	210	15	125	35			3	(2 1)				1		337	79	
11. Lože		3	103	78	4	21			1	(1)				1		107	103	
12. Planina		10	157	81	32				1	(1)				1		157	125	
13. Podkraj		37	211	81	3				3	(2 1)				1		211	125	
14. Postojna	10	158	499	434	2	18			3	(1 2)	7			2		511	622	
15. Podraga		3	118	80	13											118	96	
16. Prem		8	350	163	16				3	(3)				4	1	350	195	
17. Senožeče		152	342	75	11	83			9	(8 1)				4		353	323	
18. Slap		5	61	36	36	60			2	(2)				2		97	103	
19. Slavina		13	416	176	10	17			2	(2)				2		426	210	
20. Šmihel		7	422	62	6	118			2	(2)				1		428	190	
21. Št. Peter na Krasu		114	569	172	117				10	(10)	1			4	1	569	419	
22. Št. Vid		6	346	176	80				3	(3)				1		346	266	
23. Štorje	2	32	325	203	35	19	2		3	(2 1)						364	257	
24. Trnovo		9	695	526	21				3	(3)	1			9		695	569	
25. Vipava		73	224	157	67	62	7		4	(4)						298	296	
26. Vrabcé	4	2	191	44	84				11	(11)						195	141	
27. Vrhpolje		20	208	133	1	15			1	(1)	1			2		200	172	
28. Zagorje		4	214	105	22				1	(1)						214	132	
29. Kača vas*		12		14	3									2			31	
Skupno	21	789	8243	4151	352	1151	12	87	(74 13)		14			41	6	8628	6239	

* Občina Kača vas leta 1921 še ni obstajala.

Volilni rezultati v občinah

	Blok	Faš.	Slov.		Kom.		Soc.	Maks.-unit.		
	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924		
I. Poreški okraj										
1. Buje	535	552		3	37	78	19	27	(22 5)	
2. Brtonigla-Vrtenik	196	189		4		7		9	(6 3)	
3. Grožnjan	153	809		7	23	79	325	9	(8 1)	
4. Motovun	666	1.393	1	92		28	1	3	(1 2)	
5. Novi grad	239	526			113			5		
6. Oprtálj	1.247	626	57	25		151	25	11	(10 1)	
7. Poreč	2.795	3.133	8	13		4		4	(4)	
8. Umag	640	1.345	35	3	17	54	50	11	(9 2)	
9. Višnjan	391	796		62		2	126	1	(1)	
10. Vižinada	380	671	99	2			335	1	(1)	
11. Vrsar	587	1.208		10				75		
Skupno	7.829	11.248	200	219	190	403	961	76	(61 15)	
II. Puljski okraj										
1. Bale	168	620	37	3	20	2	75	1	(1)	
2. Barban	199	471	296	213		58		6	(2 4)	
3. Kanfanar	442	553		2						
4. Pula	5.858	9.405	239	163	1212	609	424	128	(84 44)	
5. Rovinj	1.161	2.250		4	959	139	85	19	(15 4)	
6. Svetvinčenat	317	209	1	84		5		4	(4)	
7. Vodnjan	1.316	2.097	366	123		19		7	(4 3)	
Skupno	9.461	15.605	939	592	2191	832	584	165	(105 60)	
III. Lošinjski okraj										
1. Cres	1.867	2.027		72		3		3	(1 2)	
2. Mali Lošinj	1.401	1.579		9				2	(1 1)	
3. Osor-Nerzine	519	531	16			1		1	(1)	
4. Veliki Lošinj	291	302	19	20		3		1	(1)	
Skupno	3.878	4.439	222	101	—	7	3	7	(2 5)	

puljske pokrajine 1921 in 1924

Ljud.		Rep.		Dem.	Nev. glas.		Odd. glasov		Vol. uprav.	
1921	1924	1921	1924	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924
192	83	190	348	3	466	210	1.439	1.302	2.042	2.072
29	25	325	219		39	56	489	508	740	796
16	16	52	101	2	172	14	741	1.037	1.230	1.344
	10		29	2	1	88	669	1.645	1.676	1.820
75	2	20	4		38	4	490	536	565	599
	18	1	371	1		100	1.330	1.303	1.543	1.678
13	4		42	2	2	1	2.818	3.203	3.175	3.661
132	33	292	86	3	111	85	1.277	1.620	1.602	1.696
	9	106	120	1	419	41	1.042	1.033	1.370	1.364
31	2		1		58	2	903	679	1.123	1.280
	2	166			120	5	948	1.225	1.241	1.364
488	204	1152	1321	14	1426	606	12.346	14.091	16.307	17.674
28	12		2	11	118		446		524	648
	3		10	1	5	2	500		1.109	1.237
					4		446		730	617
95	59	179	347	36	166	84	7.997		9.710	13.323
67	12	419	158	3	29	15	2.703		3.026	3.115
1		13	20	2	1		333		665	757
	5		6	1	1	4	1.683		2.444	2.625
191	91	611	570	54	324	105	14.301	—	18.208	22.322
	4		1				1.803	2.230	2.274	2.867
	4		19			30	1.455	1.643	2.149	2.289
	1					3	535	537	711	720
	3		7			6	310	342	458	553
—	12	—	27	—	—	39	4.103	4.752	5.592	6.429

	Blok	Faš.	Slov.		Kom.	
	1921	1924	1921	1924	1921	1924
IV. Pazinski okraj						
1. Boljun	170	393	140	167		2
2. Labin	293	1.541	11	22	41	146
3. Pazin	1.506	2.604	685	98	26	13
4. Plomin	419	799	4	44		7
5. Tinjan	442	445	187	60		7
6. Žminj	325	1.444	73	222		51
7. Draguč ¹		130		26		139
8. Sušnjeвица		276		19		
Skupno	3.155	7.632	1.100	658	67	365

V. Koprski okraj						
1. Buzet	897	1.383	634	352		53
2. Dekani	36	399	584	427	90	396
3. Dolina	4	26	825	138	7	60
4. Izola	220	1.501	33	106	469	118
5. Koper	299	2.378	260		231	98
6. Marezige	12	535	552	117		114
7. Milje	807	1.109	137	132	286	420
8. Ocizla-Klanec ²	107	332	31	208		21
9. Piran	802	2.704	78	11	1	175
10. Pomjan	230	554	114	104	86	173
11. Roč	255	505	150	35		2
12. Slum-Lanišče*		430		65		44
Skupno	3.669	11.856	3.398	1.695	1.197	1.674

VI. Volosko-opatijski okraj						
1. Brseč ³		18		96		1
2. Jelšane	2	21	843	320		14
3. Lovran	299	494	208	59		16
4. Materija	4	24	1.143	669		45
5. Kastav-Matulje	10	55	1.231	625		137
6. Mošćenice	215	279	1.376	108		1
7. Podgrad	6	152	533	589		42
8. Veprinac	77	303	247	37		3
9. Volosko-Opatija	358	571	122	91		9
Skupno	971	1.917	5.703	2.594	—	225

¹ Občini Draguč in Sušnjeвица leta 1921 nista obstajali.

² Občina Ocizla-Klanec se je leta 1924 preimenovala v Herpelje-Kozina.

³ Občini Slum-Lanišče in Brseč leta 1921 nista obstajali.

Soc.	Maks.-unit.		Ljud.		Rep.		Dem.	Nev. glas.	Odd. glasov		Vol. uprav.	
	1921	1924	1921	1924	1921	1924			1921	1924	1921	1924
				4		14	3	2	312		908	1.289
41	44	(36 8)	17	34	31	15	10	5	439		3.360	3.700
1	3	(1 2)		3	3	21	19	204	2425		4.917	4.665
	15	(12 3)		13	5	48	3		428		1.877	1.565
	2	(2)						63	692		1.088	1.188
	3	(2 1)		2		14	5	2	400		1.890	1.977
				5		17						427
				4		41						792
42	67	(53 14)	17	65	39	170	40	276	4696	—	14.040	15.603
	7	(3 4)			13	40	3	9	1.553		5.323	3.074
	19	(18 1)	9	1	7	7		57	783		1.605	2.020
1				1		1		271	1.108	144	1.434	
84	16	(11 5)	360	159	72	16	1	16	1.281		2.200	2.377
544	49	(31 18)	377	144	293	95	4	18	2.022		2.565	3.069
25	2	(2)			7	1		6	602		841	919
40	99	(69 30)	182	144	240	192	6	77	1.743		2.784	
	1	(1)		1			1	7	145		746	783
1.275	58	(26 32)	339	351	195	150	8	42	2.732		3.618	3.953
55	9	(6 3)	13	8	11	9	1	51	560		1.112	1.243
	17	(15 2)		2	8	7	1	19	432		1.022	836
	1	(1)				7						1.577
2.024	278	(182 96)	1280	811	820	525	25	573	12.691	—	22.251	
	2	(2)		2		1						398
	3	(1 2)		4		2	1	47	554		880	945
	10	(3 7)		2		4		6	1.153		1.521	1.487
35	26	(25 1)		2				24	1.300		2.834	3.446
							3	105	549		1.072	715
	23	(10 13)		6		22	7	19	1.487		2.242	2.442
9	1	(1)		1				48	381		624	683
15	3	(3)		5		1	1	4	337		499	931
59	68	(39 29)	—	22	—	33	13	419	7.152	—	11.120	12.450

Résumé

Sur la base du traité de Rapallo, signé en 1920 entre l'Italie et le Royaume des Serbes, Croates et Slovènes, l'Italie annexa le territoire de la Marche Julienne (Venezia Giulia) sur lequel, d'après le recensement de 1910, il y avait 466.730 habitants d'appartenance slovène ou croate, soit les 50,2 % de la population. Aux deuxièmes élections parlementaires du 15 mai 1921, la nouvelle province de la Marche Julienne envoya aussi ses représentants à la Chambre des Députés italienne.

Après la Première guerre mondiale, l'Italie était régie par la loi électorale du suffrage universel masculin et du système proportionnel. Après l'annexion de la Marche Julienne, cette loi fut complétée par des clauses relatives à l'acquisition de la nationalité italienne. Les habitants des régions nouvellement rattachées pouvaient acquérir la nationalité italienne automatiquement par option ou par une demande particulière adressée aux autorités de la province. C'est là-dessus que commença, au début de 1921, la campagne électorale qui alla en s'intensifiant jusqu'au jour des élections. Les passions nationalistes qui avaient régné sur ce territoire durant les dernières décades qui précédèrent la Première Guerre mondiale se rallumèrent. D'un côté, le camp libéralo-nationaliste italien qui se présenta aux élections comme bloc nationaliste italien, de l'autre le groupe slovéno-croate uni au Parti national yougoslave (JNS). Il y avait encore le groupe ouvrier, relativement fort, mais qui, à quelques mois des élections se scinda déjà en socialistes et en communistes. Le parti républicain italien et le parti populaire italien étaient moins importants; dans la Marche Julienne, ils se présentèrent chacun à part, bien que n'ayant guère de chances de succès.

Outre la lutte politique entre les courants mentionnés, un des facteurs de la campagne électorale fut, dans la Marche Julienne, comme d'ailleurs dans toutes les autres provinces de l'Italie, la violence fasciste. Le fascisme s'était déjà si bien implanté dans la Marche Julienne en 1921 qu'il se mit à la tête des anciens courants libéralo-nationalistes unis en un bloc national. Par ses attaques contre les adversaires les plus dangereux, les Slaves et les communistes, le fascisme réalisa son projet de transformer les élections en un plébiscite pour l'Italie. Dans les circonscriptions électorales de Trieste et de Poreč, ils brûlèrent des villages, malmenèrent les électeurs et falsifièrent les résultats électoraux. A Marezige près Koper, 4 fascistes furent tués dans une bagarre avec les gens du pays qui ne leur permettaient pas de s'immiscer dans le processus des élections libres. En raison des violences exercées, on ne saurait parler de résultats électoraux objectifs en Istrie et à Trieste.

Le bloc national italien et celui du JNS eurent à peu près le même nombre de voix, le premier 48.888, le second 48.785, soit 34 % des suffrages valables. Dans les circonscriptions électorales de Trieste et de Poreč, le bloc vint en tête, avec 45,3 % des suffrages à Trieste et 55 % à Poreč; dans la circonscription de Gorica, le JNS l'emporta avec 60 % des suffrages valables. Le bloc obtint trois mandats à Trieste et cinq en Istrie, et tous ces députés étaient d'orientation fasciste; le JNS eut 4 mandats dans la circonscription de Gorica et un en Istrie. Les communistes obtinrent des résultats appréciables; dans les trois circonscriptions électorales, ils eurent en tout 20.474 voix, soit 14,3 % des suffrages valables et deux mandats, l'un dans la circonscription de Gorica, l'autre dans celle de Trieste. Les partis socialiste, républicain et populaire n'obtinrent de mandat dans aucune circonscription.

La Marche Julienne se distingua des autres régions de l'Italie par le nombre de suffrages donnés à un certain parti non italien et aussi par les différents rapports des voix données aux deux partis ouvriers. C'est en Marche Julienne seulement que la liste communiste obtint plus de suffrages que la liste socialiste, en même temps qu'elle y atteignait son plus haut pourcentage en Italie. La grande majorité des socialistes de la Marche Julienne s'était rattachée au parti communiste lors de la scission du parti socialiste à Livourne: les résultats électoraux le prouvèrent bien.

La liste communiste eut le plus grand avantage sur la liste socialiste dans la circonscription électorale de Gorica, peuplée en majorité de paysans slovènes et de colons friouliens. Elle eut 10.112 voix, soit 17,3 % des suffrages valables et la liste socialiste 4291 voix, soit 7,4 % des suffrages valables. A Trieste, la liste communiste obtint 6667 voix ou 20 % des suffrages, c'est-à-dire 2500 voix de plus que les socialistes. Elle eut son meilleur résultat et presque la majorité absolue (47 %) dans le district politique de Gradisca. En Istrie, les deux listes allèrent de pair, chacune obtenant 7 % des suffrages valables. Dans les autres régions d'Italie, ces proportions étaient renversées.

L'arrivée au pouvoir des fascistes dota l'Italie d'une nouvelle loi électorale avec un système mixte. Le parti qui, dans tout le pays, obtenait plus de 25 % des voix se voyait attribuer les deux tiers des mandats; le dernier tiers était réparti proportionnellement entre les partis en minorité. Par ce système, le parti fasciste voulait légalement s'assurer le pouvoir dont il s'empara par la force en octobre 1922.

Pour les élections du 6 avril 1924, la Marche Julienne ne formait plus qu'une seule circonscription électorale; on lui avait encore adjoint Zadar et l'ancienne province de Videm, exclusivement peuplée de gens d'appartenance italienne ou frioulienne. Dans cette vaste circonscription électorale, les Slovènes et les Croates n'étaient qu'une faible minorité. Malgré la géométrie électorale et la nouvelle loi électorale qui assurait à l'avance la victoire du parti fasciste, ce dernier commit aussi des actes de violence aux élections de 1924. Les fascistes interdirent les réunions électorales, limitèrent la propagande électorale, expulsèrent ou terrorisèrent leurs adversaires les plus dangereux et exercèrent leur contrôle sur les électeurs. Cette fois, dans la Marche Julienne, ils furent plus violents envers les partis ouvriers qu'envers le parti slave, car ce dernier avait exprimé son loyalisme au gouvernement fasciste.

Dans cette circonscription électorale commune, la liste fasciste obtint 60,3 % des suffrages et 15 mandats, la liste slave, 11,1 % et deux mandats, le parti populaire 8,3 % et 2 mandats, la liste communiste 7,7 % et 2 mandats; les listes socialiste et républicaine 1 mandat chacune. Le parti des socialistes maximalistes et celui des démocrates n'obtinrent pas de mandat. Dans cette circonscription électorale agrandie, la diverse proportion d'appartenance eut son influence sur le succès des partis populaire, unitariste et républicain comme sur l'échec du parti slave. La liste slave échoua aussi pour d'autres raisons: par sa déclaration de loyalisme à l'égard du gouvernement fasciste, elle se compromit aux yeux des électeurs slaves qui, pour marquer leur résistance au fascisme, votèrent plutôt en grand nombre pour les communistes ou s'abstinrent de voter.

A l'intérieur même des anciennes frontières de la Marche Julienne, c'est-à-dire sans les territoires de Zadar et du Frioul, il y avait aussi en 1924 trois groupements principaux: les nationalistes-fascistes italiens, slave-national et ouvrier. Mais, par rapport à 1921, l'équilibre s'était modifié. En 1924, les résultats obtenus par le parti nationaliste italien qui était alors dans le cadre du mouvement fasciste s'élevèrent presque de 100 %: ils passèrent de 34 % à 60 %, ce qui faisait 92.515 voix de plus. La liste slave diminue d'autant; elle n'eut que 29.784 voix, soit 19 % contre les 34 % de 1921. Le groupe ouvrier eut aussi des résultats bien inférieurs à ceux de 1921 mais en proportion moins sensibles que ceux du groupe slave-national. Les listes communiste, socialiste-maximaliste et socialiste-unitariste eurent ensemble 19.722 voix, soit 13 %, contre 32.617 ou 23 %, trois ans auparavant.

La liste fasciste obtint dans toutes les circonscriptions de la première Marche Julienne de meilleurs résultats qu'en 1921. Les plus grandes différences à son profit furent enregistrées dans les régions de population surtout italienne et frioulienne, en majorité colons et mi-paysans (districts de Gradisca, Manfalcone et de Tarvisio). Dans tous les districts, la liste slave eut des résultats intérieurs à ceux de 1921; se recula le plus marqué dans les communes exclusivement slovènes, bien qu'elle y conservât encore la majorité. La conséquence fut qu'elle n'eut que 2 mandats au lieu

de 5. Quant aux partis ouvriers, surtout au parti communiste, ils obtinrent en 1924 des résultats inespérés, chose d'autant plus étonnante que l'offensive fasciste avait été la plus acharnée à leur égard. Ils perdirent le plus de voix dans les communes nettement italiennes ou friouliennes, là où ils avaient triomphé en 1921. Dans le secteur de Gradisca, Manfalcone et Tarvisio, les suffrages tombèrent de 10.000 à 2200 à peine. Dans les centres ouvriers, ils reculèrent aussi, mais beaucoup moins, de 50 % environ. Dans les communes, exclusivement slovènes ou croates, à population rurale, les résultats furent au contraire meilleurs. Dans les districts de Gorica, Sežana, Tolmin, Idrija et Postojna, les suffrages donnés aux partis ouvriers montèrent de 5000 à 7200. Mais ces chiffres ne suffisaient pas à compenser les pertes subies dans les villes et le Frioul occidental.

Sur le territoire de la Marche Julienne primitive, le parti communiste l'emportait de beaucoup sur les deux partis socialistes. En Istrie, p. ex. il conserva le même nombre de suffrages qu'en 1921, alors que les socialistes tombaient de 3700 à 600 voix. L'échec des socialistes était dû en partie au fait que, lors des élections, le courant de la Troisième internationale se détacha du parti et passa aux communistes. Parmi les socialistes, les maximalistes de gauche restaient plus forts que les unitaristes de droite.

A l'échelon du pays tout entier, la Marche Julienne se distinguait comme en 1921 par le haut pourcentage des voix données à la liste communiste; comme en 1921, ce pourcentage restait le plus élevé dans toute l'Italie. Le parti communiste avait en tout 19 députés dont 2 élus dans la Marche Julienne.

La Chambre des députés italienne élue en 1924 n'était plus que l'ombre d'un parlement démocratique. 375 députés appartenaient au parti fasciste et 160 aux partis d'opposition antifascistes. En 1926, les fascistes portèrent le dernier coup à la démocratie en Italie; ils prirent toute une série de mesures policières, chassèrent du Parlement la majorité des députés de l'opposition et introduisirent une véritable dictature fasciste.